

VIENUOLYNAI

ŽEMAITIJOS

Žemaičių Kalvarija: vienuolynas,
bažnyčia ir Kryžiaus
kelio stotys

*Adomas Butrimas,
Neringa Markauskaitė,
Augustinas Vitėnas,
Arvydas Pacevičius*

Serija „Žemaitijos vienuolynai“ darniai papildo Lietuvoje įgyvendinamą Europos Tarybos kultūros programą „Vienuolynų kelias“.

Vilniaus dailės akademijos leidykla įsitraukusi į šią programą, 1998 m. Lietuvos skaitytojams pristatė gausiai iliustruotą „Lietuvos vienuolynų vadovą“. Tolesni sistemingi Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros instituto meno istorikų ir istorikų tyrinėjimai leido sulaukti naujos knygos – „Žemaičių Kalvarija: vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys“. Ja pradama šiuo metu intensyviausiai tiriamo Žemaitijos regiono vienuolynų naujausių tyrimų publikavimo programa.

Artimiausiais metais bus išleistos knygos, skirtos Kražių, Tytuvėnų, Raseinių, Telšių, Kretingos ir kitiems šio regiono vienuolynams.

Serija atskleis dar vieną vertingą ir gerokai primirštą Lietuvos dvasinės ir meninės kultūros dalį, tokią svarbią mūsų kultūrinio landšafto raidos savitumui ir vertei išryškinti.

Ž E M A I T I J O S V I E N U O L Y N A I

D

VILNIAUS

DAILĖS

AKADEMIJOS

LEIDYKLA

+ + +

VILNIUS

Žemaičių Kalvarija: vienuolynas,
bažnyčia ir Kryžiaus
kelio stotys

Adomas Butrimas

Neringa Markauskaitė

Augustinas Vitėnas

Arvydas Pacevičius

LIJONIMO SKYTIS
1820 II BIBLIOTEKA

726 + 23 / 28

UDK 726(474.5)(091)

Že49

Sudarė ir iliustracijas parinko

Adomas Butrimas, Laima Spelskienė

Knygos rengimą rėmė

LIETUVOS VALSTYBINIS
MOKSLO IR STUDIJŲ FONDAS

Knygos leidimą rėmė

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA

Šilutės miesto savivaldybės
VIEŠOJI BIBLIOTEKA
Jaunimo skyrius

Sp - 03 / 11832 Sh

© Vilniaus dailės akademijos
leidykla, 2003
ISBN 9986-571-88-X

Turinys

Pratarmė › 7

Didžiausioji Žemaičių šventovė. *Jonas Boruta* › 9

Žemaičių Kalvarija, buvęs dominikonų
vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos
apsilankymo bažnyčia. *Adomas Butrimas* › 15

Lokalizacija › 15

Fundatoriai › 15

Bažnyčios architektūra › 21

Bažnyčios ir vienuolyno komplekso statybos raida › 24

Vienuolynas › 37

Marijonai Žemaičių Kalvarijoje › 42

Bažnyčios altoriai ir jų paveikslai iki 1896 metų
gaisro ir po jo › 44

Kryžiaus kelio stočių paveikslai › 63

Lobynas, procesijų reikmenys, vargonai, varpai › 64

Parapijos mokykla › 71

Former Dominican Cloister and the Church (from
1988, the Basilica Minor) of the Visitation of the
Virgin Mary in Žemaičių Kalvarija › 75

Žemaičių Kalvarijos
stebuklingasis Dievo Motinos
su Kūdikiu paveikslas. *Neringa Markauskaitė* › 77

Paveikslo kultas Lietuvoje › 82

Atvaizdo ikonografinis tipas ir meninė išraiška › 88

The Miraculous-Image of the Mother of God of
Žemaičių Kalvarija › 97

Žemaičių Kalvarijos

Kančios kelias: istorija, tradicijos ir architektūrinis ryšys su

evangeline Jeruzale. *Augustinas Vitėnas* › 99

Žemaičių Kalvarijos Kančios kelio įsteigimo istorija › 106

Dominikonų vienuolijos vaidmuo Kančios kelio istorijoje › 113

Marijos kultas ir Kančios kelias › 114

Kalvarijų relikvijos ir jų ryšys su Kančios keliu › 115

Pilgrimai ir Žemaičių Kalvarijos atlidai › 117

Stebuklų pasirodymas Žemaičių Kalvarijoje › 122

Žemaičių Kalvarijos Kančios kelio artimumas evangelinės Jeruzalės planui › 126

Kristaus kančios istorijos įvykių raiška koplyčių architektūroje › 139

„Kryžiauninkės“ koplyčia › 143

The Way of the Cross in Žemaičių Kalvarija: History, Traditions, and Architectural Relations with the Evangelic Jerusalem › 147

Knygos kultūra Žemaičių Kalvarijos

dominikonų vienuolyne:

komunikacinis aspektas. *Arvydas Pacevičius* › 149

Vienuolyno biblioteka › 150

Mokyklos biblioteka › 158

Kabinetas › 161

Archyvas › 163

Knygos kultūros sklaida › 167

The Culture of Book in the Dominican Friary of Žemaičių Kalvarija in the Light of Communication › 171

Šaltiniai, literatūra, sutrumpinimai › 173

Pratairmė

Vienuolynai ir vienuolijų dvasinis gyvenimas priklauso svarbiausiems, jau daugiau kaip pusantro tūkstantmečio besitęsiantiems Europos kūrimo ir civilizacijos raidos veiksniams. Žemaitija vėlai, tik po Tridento Susirinkimo, XVII a. pirmojoje pusėje, sulaukė dešimties pirmųjų vienuolynų įkurdinimo savose žemėse, bet vienuolynų plėtimasis vėlesniais amžiais lėmė, kad ir žemaičių krašte jie tapo svarbia kultūrinio kraštovaizdžio dalimi, o vienuolynų kultūra – vertingu atskiru gilios ir svarbios tradicijos klodu.

Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolynas nuo pat savo įkūrimo tampa ir amžių būvyje išlieka svarbiausia Žemaitijos šventove. Kas lėmė šią tradicijos gyvybę? Ar su meile ir išmanymu jo įkūrėjo žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus parinkta vieta Kryžiaus kelio kompleksui, ar sumaniai tėvų dominikonų, o vėliau ir marijonų skatinamos maldingumo tradicijos, ar gerai organizuotas kalvarijų kultas, kurį Žemaitijos regionas išsaugojo per amžius? Kasmetinės jau ketvirtą šimtmetį besitęsiančios maldininkų procesijos į Didžiąją Kalvariją, visame regione iki šiol giedami „Kalvarijos kalnai“, šimtai tūkstančių oleodrukų, spaudinių, graviūrų, mažų maldininkams skirtų paveikslėlių, pasklidusių per amžius į daugelį žemaičių sodybų, medalėliai su stebuklinga Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergele Marija – visa tai, o ypač vietos gyventojų maldingas nusiteikimas, ypatinga šventės laukimo dvasia, savosios tradicijos gynimas

ir saugojimas sunkiomis ir pavojingomis pokario metų naktimis – lėmė tradicijos gyvybę.

Vienuolystės sukurta tradicija Žemaičių Kalvarijoje, kaip ir visoje Rytų Europoje, nors ir žiaurių prievartos smūgių patyrusi carinės Rusijos okupacijos metais (vienuolyno uždarymas) ir sunkiu sovietinio pokario laikotarpiu (bandymas išgriauti koplyčias), buvo ir išlieka svarbi dvasinį gyvenimą stiprinanti ir atnaujinanti jėga. Knygos autoriai ir sudarytojai tikisi, kad ši tradicija, kaip svarbus daugiakultūrinis reiškinys, giliai įsišaknijęs ne tik Europoje, bet ir Lietuvoje, gali padėti mums pažadinti Europos piliečių, ypač jaunimo, sąmonę kūrybingai dvasingumo stiprinimo veiklai.

Dėkojame Žemaičių Kalvarijos klebonui Narsučiu Petrikui, Plungės dekanato dekanui Donatui Stulpinui, daugeliui tyrinėtojų kartų, o ypač kalvarijiešiui Konstantinui Bružui, be kurių veiklos, pagalbos ir darbo ši knyga būtų buvusi gerokai skurdesnė.

Adomas Butrimas

Jonas Boruta

2003 m. suėjo 750 metų, kai karaliaus Mindaugo laikų dokumentuose pirmą kartą paminėta nedidelė šiaurės vakarų Žemaitijos gyvenvietė Gardai. Tų laikų Lietuvos christianizacija rūpinęsi dokumentų rašytojai turbūt neįtarė, kad Gardai, nepraėjus nė 400 metų, XVII a. pirmojoje pusėje, taps garsia visos Žemaitijos šventove, kurios reikšmingumas krašto tikinčiųjų religiniame gyvenime ypač sustiprės XX a., išbandymų – tikėjimo persekiojimų – laikais, kad ta reikšmė nesumažės ir įžengus į XXI a.

Iš gretimos parapijos kilęs pranciškonas poetas Leonardas Andriekus OFM apie XX a. pirmosios pusės žemaičių krikščionių dvasinę patirtį lankant šią šventovę kalba tokiais žodžiais: „Esu dėkingas Dievui, kad gimiau Žemaitijoje ir nors trumpai mačiau kryžius, koplytėles, medines bažnyčias, varpines. Taip pat girdėjau senoviškas giesmes ir dainas. Visa tai paliko amžinus prisiminimus. Ir dabar, po daugelio metų, akyse tebesitovi senoji Lietuva, lyg kokia begalinė kryžių šventovė. Ji tikrai buvo šventa tiek savo religiniu gamtovaizdžiu, tiek pamaldžiais širdžių atsivėrimais.

Iš tos gilios praeities mano atsiminimuose ypač tvirtai išsilaikė Žemaičių Kalvarijos Marijos atlaidų įspūdis. Tada, rodos, visos lygumos ir kalvos linguoja šventom giesmėm, o minių minios per akmenuotą žemę keliauja nuo vienos koplytėlės į kitą kartais net keliais. Ten viskas taip iškilminga, bet sykiu ir idiliška, sava, paprasta...“ [Andriekus L., 1991, p. 70].

Kad ir trumputis liudijimas, tačiau ne mažiau reikšmingas ir svarbus nei XIX a. vidurio Žemaitijos poetės Karolinos Praniauskaitės poetinis pasakojimas (*opowiadanie*) apie Didžiuosius Žemaičių Kalvarijos atlaidus, dedikuotas garsiajam to meto Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui [Proniewska K., 1856].

Jaudinantys ir V. Turskytės užrašyti buvusios tremtinės pasvalietės Julijos Daukšienės atsiminimai: „1951-ųjų liepos 2-oji taigoje buvo nepakeliamai karšta ir varginanti. Visą dieną kirtome ir traukėme rąstus, kurie ir vyriškai jėgai atrodė neįveikiami. Karščio išvarginti nebeatlaikė ir mūsų prižiūrėtojai: kaip to dar nebuvo buvę, išsiskirstė darbo diena neįpusėjęs. Supratusi, kad jų jau ir nebesulauksime, žemaitė Monika Slušnytė nuo Telšių išsitraukė iš Lietuvos atsivežtą seną maldaknygę ir skambiu balsu ėmė giedoti „Karunką“ – Žemaičių Kalvarijos Kalnų įžangos giesmę. „Moterys, šiandien mums, lietuviams, šventa diena, – pasakė baigusi, – Tėvynėje prasideda didieji Kalvarijos atlaidai“. O staigmeną ji jau iš anksto buvo paruošusi – ant cemento maišų skiaučių išrašiusi visus Kalvarijos Kalnus. Netrukome atskirų Kristaus kančios vietų maldas išsidalyti. Man, aukštaitei, dar nebuvo tekę Kalnų giesmių girdėti. Pakarėjo tas liaudiškas jų nuosirdumas. Lengvesnė pasirodė ir mūsų, tremtinių, dalia: juk Kristaus kančia, Jo nešamas kryžius buvo nepalyginamai sunkesni. Paskui jau kasmet liepos 2-ąją rinkdavomės kuriame nors barake ir iškilmingai švęsdavome Didžiąją Kalvariją.

1959-ųjų vasarą, vos prieš keletą savaitių grįžusi į tėvynę po vienuolikos tremties metų, pirmą kartą aplankiau Žemaičių Kalvariją. Po šv. Mišių su dideliu būriu maldininkų išėjome į Kalnus. Neprisimenu tos pirmos procesijos – ašaros bėgte bėgo per skruostus... Jau keturiasdešimt metų kasmet atvažiuoju į šiuos atlaidus. Jų stebuklinga galia, Dievo Motinos globa lydi kiekvieną mano žingsnį. Tai nuolat jaučiu nuo tos atmintinos 1951-ųjų liepos 2-osios“ [Turskytė V., 2000, p. 3].

Dvi didžiosios religinės brangenybės traukia Žemaičių Kalvarijon – tai 1642 m. vyskupo Jurgio Tiškevičiaus iniciatyva įkurtos kalvarijos – Jėzaus Kryžiaus kelio dvidešimt stočių ir malonėmis garsėjantis Kalvarijos Dievo Motinos paveikslas:

– Dievo, tapusio žmogumi, mūsų broliu, kančios kelias, kad su kančia ir persekiojimais susidūrę šios žemės keliuose nebūtume vieniši, kad tuo nelengvu gyvenimo keliu keliautume neužmiršdami, jog su mumis keliauja mūsų Dievas ir Viešpats Jėzus;

– kad neužmirštume, jog Jėzus ant kryžiaus už mus mirdamas savo Motiną Mariją atidavė mums Motina.

Nenuostabu, kad sunkiaisiais persekiojimų, okupacijų, karų ir vargų metais šioje šventovėje ypač pagausėdavo maldininkų, lankančių Kryžiaus kelio koplyčias, besimeldžiančių prie garsiojo, nors dar popiežiaus karūna nevainikuoto Dievo Motinos paveikslo...

Tačiau kartu su Vilniaus ir Kauno arkikatedromis, Šiluvos ir Marijampolės mažosiomis bazilikomis garsėja ir popiežiaus Jono Pauliaus II bule į mažųjų bazilikų rangą iškelta bei garbe ir privilegijomis išaukštinta buvusi Žemaičių Kalvarijos bažnyčia, dabar bazilika. Iš Telšių vyskupijos kurijos archyvo pateikiame šiuos reikšmingus dokumentus: popiežiaus Jono Pauliaus II bulę, jos vertimą į lietuvių kalbą ir Dieviškojo kulto kongregacijos hydraštį šiai bulei.

Lietuvoje, Telšių vyskupijoje, yra žinoma parapinė Švč. Mergelės Marijos šventovė, anksčiau vadinta Žemaičių Kalvarija, o dabar – Varduva, į kurią gausiai renkasi tikintieji pagerbti Švenčiausiosios Mergelės Marijos Dievo Gimdytojos su Kūdikėliu Jėzumi paveikslo ir paminėti Kristaus kančios. Todėl, kai Garbingasis Brolis titulinis Sulekto vyskupas ir Telšių Apaštalinis Administratorius *ad nutum Sanctae Sedis* (Šventojos Sosto nuožiūra)

Antanas Vaičius praėjusių metų liepos 6 d. raštu dvasininkų ir tikinčiųjų vardu paprašė, kad suteiktume tai šventovei Mažosios bazilikos titulą ir garbę, Mes, trokšdami šiais Marijos metais mylimiems Kristuje telšiečiams parodyti tėviškos meilės ženklą, mielai patenkiname ganytojo prašymą. Taigi Dievo kulto kongregacijai pateikus savo nuomonę, kurią laikome teisėta, naudodamiesi savo apaštaline galia, šiuo raštu visiems laikams minima paparinę šventovę papuošiamė Mažosios bazilikos titulu ir garbe, su visomis teisėmis ir liturginėmis privilegijomis, kurios šiuo vardu pažymėtoms šventovėms teisėtai priklauso, tačiau išsaugant tai, ką pagal 1968 m. birželio 6 d. išleistą Dekretą – *De titulo Basilicae Minoris* (Apie Mažosios bazilikos titulą) – reikia išsaugoti. Norime, kad šis Mūsų raštas būtų laikomas teisėtu ir dabar, ir ateityje, netrukdam jokiems priešingiems dalykams. Duota Romoje, pas Šventą Petrą, patvirtinus Žvejo antspaudu, 1988-ųjų Marijos metų gegužės 6 d., Mūsų Pontifikato dešimtaisiais metais.

(*Pasirašė*) Augustinas Kard. Casaroli

Telšių (Telšiams)

Jo Ekscelencijai Viešpatyje Antanui Vaičiui, tituliniam Sulekto vyskui, Telšių Apaštaliniam Administratoriui *ad nutum Sanctae Sedis* (Šventojo Sosto nuožiūra), 1987 metais liepos 6 dieną, tikinčiųjų ir dvasininkų prašymus išdėčiusiam savo laiške Dieviškojo Kulto Kongregacijai, kuriai dėl Aukščiausiojo Pontifikato JONO PAULIAUS II suteiktų įgaliojimų paparinę bažnyčią, skirtą Švč. Mergelėi Marijai, liaudies vadintą Žemaičių Kalvarija, o dabar Varduva, MAŽOSIOS BAZILIKOS titulu (rangu) ir garbe, su visomis teisėmis ir liturginėmis privilegijomis, kurios šiuo vardu pažymėtoms šventovėms teisėtai priklauso, tačiau išsaugant tai, ką pagal 1968 m. birželio 6 d. išleistą Dekretą – *De titulo Basilicae Minoris* (Apie Mažosios bazilikos titulą), reikia išsaugoti.

Ta pati nuoroda bus pateikta Apaštalinio laišku, kuris trumpa forma bus parengtas.

Nesant jokių prieštaravimų iš Dieviškojo Kulto Kongregacijos, 1988 m. gegužės 6 d.

Paulius Augustinus card. Mayer
Praefectus

† Vergilius Noe
Archiep. Tit. Vancarien.
Secretis

Taip pat pateikiame ir Vatikano valstybės sekretoriato atsakymą į mano prašymą vainikuoti garsųjį Žemaičių Kalvarijos paveikslą Popiežiaus karūna (t. y. oficialiai pripažinti Bažnyčioje malonėmis ir stebuklais garsėjančiu).

N. 517 043/FAX Vatikanas, 2002 m. birželio 27 d.

Jūsų Ekscelencija,

[Praeitais] Gegužės 16 d. laišku Jūs prašėte informacijos dėl procedūros, kaip būtų galima gauti Švč. Mergelės Marijos paveikslo, garbinamo Žemaičių Kalvarijos bazilikoje, svarbiausioje šios vyskupijos šventovėje, pontifikalinį karūnavimą.

Noriu jums pranešti, kad siekiant galimybės karūnuoti Madonos paveikslą Popiežiaus vardu, yra būtina Dieviškojo Kulto ir Sakramentų Kongregacijai pateikti prašymą, pasirašytą Jūsų Ekscelencijos, pridendant šiuos dokumentus:

1. Trumpą istorinę norimo vainikuoti paveikslo ir liaudies pamaldumo šitam paveiksliui apžvalgą.
2. Tam tikrą skaičių tikinčiųjų parašų, kurie parodytų Dievo Tautos balsus, paremiančius prašymą.
3. Bažnyčios ir Švč. Mergelės Marijos paveikslo, kuris bus vainikuotas, fotonuotrauką.

Minėta kongregacija vėliau pasirūpins pateikti prašymą Šventajam Tėvui, kad gautų būtiną leidimą.

Naudodamasis proga reiškia nuoširdžią pagarbą Jūsų Ekscelencijai

† S.Sandri

Šiandien kai kuriuos tyrinėtojus klaidina J.Vaišnoros knygoje „Marijos garbinimas Lietuvoje“ (1958 m.) įrašytas sakinelis: „Žemaičių Kalvarijos Marijos garbei nežinia kada (gal XIX a.) buvo parašytos dvi giesmės. Spėjama, kad jų autorius yra kuris nors Žem. Kalvarijos dominikonų“ [Vaišnora J., 1958, p. 377]. Tačiau 1726 m. antrajame dominikono Jurgio Kasakauskio „Rožančiaus“ leidime tos dvi garsiosios Žemaičių Kalvarijos Dievo Motinos paveikslą šlovinančios giesmės „Karaliene maloninga“ ir „Dangaus Karaliaus Motina švenčiausia“ jau yra pateiktos [Giesmės Dangaus <...>, 1998, p. 391–399, 644].

Taip nusitiesia tiltas tarp XVII ir XXI a. dvasinių tradicijų... Ir šiandien tos giesmės su dideliu dvasiniu pakilimu giedamos žemaičių tikinčiųjų baigiant kalvarijų kalnus Žemaičių Kalvarijos šventovėje, taip pat ir Telšių vyskupijos parapijų bažnyčiose ar tikinčiųjų namuose.

Savo paguodą ir šviesą Žemaičių Kalvarijos šventovė lieja ir šiandien į žemaičių sielas.

†Jonas Boruta SJ
Telšių vyskupas
2003 m. Velykos

Žemaičių Kalvarija, buvęs dominikonų vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčia

Adomas Butrimas

Žemaičių Kalvarijos miestelį Plungės r. lengviausiai pasiekti važiuojant iš Plungės, Mažeikių ar Telšių: vykstant plentu Plungė–Mažeikiai, nuo Plungės apie 25 km, o nuo Mažeikių – 35 km, vykstant iš Telšių per Alsėdžius – 22 km prastesnio kelio. Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčia priklauso Plungės dekanatui.

Žemaičių Kalvarijos, buvusių Gardų, žemes Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas užrašė Medininkų (Žemaičių) vyskupui. Manoma, kad jau 1593 m. čia, vyskupo dvaro teritorijoje, stovėjusi koplyčia. Kiti istorikai mano, jog Gardų piliakalnyje pirmąją koplyčią 1619 m. šv. Jono Krikštytojo garbei pastatęs Žemaičių vyskupas (1618–1626 m.) Stanislovas Kiška, o nuo to laiko ir pats Gardų piliakalnis imtas vadinti Šv. Jono kalnu. Ant jo dabar stovi dvi Kryžiaus kelio koplyčios. Koplyčia buvo Alsėdžių filija, 1636 m. ji pakelta į parapiją ir aprūpinta nedidele fundacija. Tačiau kovai su Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nuo XVI a. pabaigos įsigalinčiais protestantais to nepakako. Dominikonų ir bernardinų vienuolynus ten, kur buvo jaučiamas bažnytinių organizacijų trūkumas, šiuo politinės ideologinės kovos laikotarpiu kūrė pats Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius. Todėl ir Žemaičių Kalvarija (1642 m. rugsejo 7 d.), ir Raseiniai (1642 m. rugpjūčio 22 d.), kaip ir anksčiau (1636 m.) įkurtas Linkuvos ar vėliau (1645 m.)

*Žemaičių
Kalvarijos
dominikonų
vienuolyno
įkūrėjo vyskupo
Jurgio Tiškevi-
čiaus portretas*

įkurtas Krakių vienuolynas, buvo Žemaičių vyskupo J. Tiškevičiaus iniciatyva. Tačiau Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolynas yra jo paties individuali fundacija [Błaszcyk G., 1985, p. 147, 149] ir tuo ji skiriasi nuo Raseinių ir Krakių, kur vyskupas buvo tik iniciatorius. Pirmuosius vienuolius dominikonus vyskupas pasikvietė čia dar 1637 m., atidavė naujai įkurtą parapiją su žemėmis abipus Varduvos ir kitais turtais: 100 dešimtinių žemės iš vyskupo dvaro, Alsėdžių vandens malūną ant Sruojos upelio bei teisę žvejoti Alsėdžių ežere. Dominikonai garsėjo mokytais vyrais, gebėjimu įsiklausyti į aplinką ir skelbti Dievo žodį pačiu tinkamiausiu būdu. Jie tiko ir tolesniems vyskupo planams: steigti Garduose Jeruzalės Kryžiaus kelio stotis – kalvarijas. Jis pats apvaikščiojo kalnus, išmatavo atstu-

Sp-03/11832

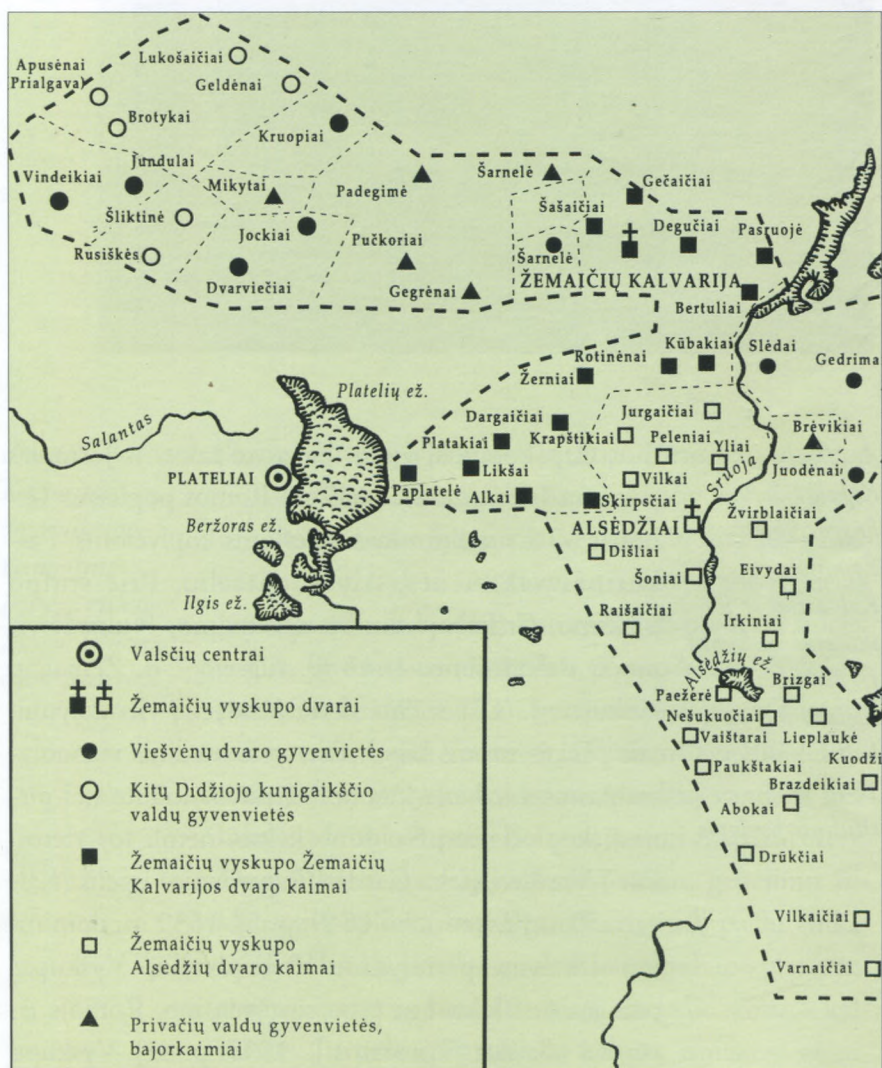
A. Vijūko-Kojalavičiaus knygos, skirtos Žemaičių Kalvarijai ir jos įkūrėjui vyskupui J. Tiškevičiui, išleistos lotynų kalba Vilniuje 1648 m., titulinis puslapis

mus tarp koplyčių vietų, pabarstė takus iš Jeruzalės parvežta šventa žeme. 1639 m. Romos popiežius Urbanas VIII suteikė atlaidus šešioms koplyčioms: Pasukutinės vakarienės, Alyvų darželio, Prie stulpo plakimo, Erškėčių vainiku apmovimo, Nukryžiuo ir Palaidojimo. 1642 m. rugsėjo 7 d. Žemaičių vyskupas J. Tiškevičius skyrė fondaciją vienuolynui, tais pačiais metais buvo pastatytas medinis vienuolyno pastatas kalvoje kitame Varduvo krante nei pirmoji koplyčia ant Šv. Jono kalno, netoli tos vietos, kur į Varduvą įteka Gardės (Pagardenio) upelis [Kalvaria Zmuydzka <...>, 1649, p. 5]. 1639 m. dominikonai kalvose pastatydino 19 koplytelių. Vyskupas pats jas su iškilminga procesija šventino, Romoje išrūpino atlaidus [Totoraitis J., 1939, p. 41]. Vyskupo

*Žemaičių vyskupo
Žemaičių
Kalvarijos dvaro
kaimai. Viešvėnų
valsčiaus vakari-
nė dalis. XVII a.
vidurys.*

Sudarė K. Misius

fundaciją Romos popiežius Urbonas VIII patvirtino 1644 m. birželio 8 d. M. Valančius rašo, kad vyskupas J. Tiškevičius Žemaičių Kalvarijos dominikonams pildydamas fundaciją padovanojo Šilopadubysio palivarką su mišku (1642 m. lapkričio 22 d.), vėliau jis atiteko dviem bajorams [KAKA, b. 142, l. 730], dvarą Šarnelėje įsigijo patys dominikonai [Valančius M., 1972, p. 301] 1647 m. už 2000 auksinų; kitais duomenimis, Šarnelės kaimą su palivarku dominikonai įsigijo iš Žemaičių kapitulos 1651 m. [KAKA, b. 142, l. 730]. Vėliau dominikonus Žemaičių Kalvarijoje įvai-

*Žemaičių
Kalvarijos
bažnyčia.
Vyskupo Jono
Dominyko
Lopacinskio
portretas.*

S. Varno nuotr.

riomis dotacijomis rėmė Žemaičių vyskupai: Petras Parčevskis (1649–1659 m.), Kazimieras Pacas (1667–1695 m.), Jonas Zgerskis (1709–1714 m.), Aleksandras Gorainis (1716–1735 m.) ir Antanas Dominykas Tiškevičius (1740–1762 m.), apie 1750 m. pastatydinęs naują medinę bažnyčią su 15 altorių, po kuria pagal seną vietos tradiciją palaidojo Žemaičių Kalvarijos dominikonų steigėją vyskupą J. Tiškevičių, jo palikus pargabenę iš Karaliaučiaus (Dumnavos bažnyčios rūšys netoli Karaliaučiaus). Tačiau Lietuvos valstybės istorijos archyve dr. Vydo Dolinsko rastas 1767 m. vasario 2 d. datuotas laiškas fundatoriaus palaidojimą leistų nukelti į vėlesnį laiką: savo broliui LDK raštininkui Mikalojui

Tadui Bernardui Lopacinskiui Žemaičių vyskupas Jonas Dominykas Lopacinskis rašo: „Rytoj man čia turi atvežti visą vyskupo Jurgio Tiškevičiaus kūną, tarsi Egipto mumiją. Jam daugiau kaip 100 metų. Giminės nesidomi, tai aš jį noriu perduoti Kalvarijos dominikonams, nes jis yra jų fundatorius. Aš atlaikysiu ir iškilmingas Mišias“ [LVIA, f. 1135, ap. 14]. Gana didelės apimties, maždaug 60 lapų, byla apie Medininkų vyskupo J. Tiškevičiaus kūno perkėlimą į Žemaičių Kalvariją, buvusi Karaliaučiaus archyve, galėtų daug plačiau nušviesti jo paskutinę kelionę į Žemaičių Kalvariją [Ivinskis Z., 1986, p. 30]. Fundatoriaus J. Tiškevičiaus portretas kabojo ir dabar kabo Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje, o amžinu Žemaičių Kalvarijos vienuolyno įsipareigojimu už fundatorius Žemaičių vyskopus giedotos egzekvijos ir laikytos dvejose savaitinėse šv. Mišiose [KAKA, b. 142, l. 679, 730]. Didžiausi fundatoriai pasauliečiai, paaukoję nemažas sumas vienuolynui, buvo šie Žemaičių seniūnijos didikai: Vaitiekus ir Ona (Pacaitė) Važinskiai, Dirvėnų tijūnai (1661 m. užrašė 1265 sidabro rublius), Jonas Lukaševičius (1683 m. – 168 sid. rb), Steponas ir Darata Romanai (1691 m. – 168 sid. rb), Jonas Mališevskis, Karšuvos tijūnas (1699 m. – 228 sid. rb), Gavrilavičių, Tenenių valdytojai iš Raseinių pavieta (320 sid. rb), ponai Vaclovas Laurinavičius ir Ignacas Bortkevičius (1683 m. – 1330 sid. rb, didžiausia didikų fundacija), Regina Tiškevičienė, vėliavininkienė (1762 m. – 254 sid. rb), Jonas Pemskis (1717 m. – 363 sid. rb), Mykolas Girdvainis (1670 m. – 322 sid. rb), Mykolas ir Ona Progulbinskiai (1670 m. – 472 sid. rb), Mykolas ir Regina Zemianskai, Viešvėnų valdytojai (650 sid. rb), Tamalskiai, Viešvėnų valdytojai (1771 m. – 270 sid. rb), Jankevičiai (1774 m. – 300 sid. rb); Chrizostomas Danovskis, Alsėdžių klebonas (1776 m. – 2400 sid. rb), Jonas Riterdyngas, Goldingos kuratas (1807 m. – 202 sid. rb). Iš viso piniginių dotacijų suma siekė 11 088 sidabro rublius

[KAKA, b. 142, l. 739–740, 1826 m. vizit. akt.]. Apie 1830 m. šią fundaciją sudarė: 9 valakai ir 15 margų žemės, 27 valdiniai, beveik 12 000 sidabro rublių kapitalo [Czerski St., 1830, p. 33]. Šis turtas apie 1818 m. atnešė maždaug 900 rublių metinių pajamų, 1840 m. – daugiau kaip 1000 rublių, tačiau apie 1842 m. caro valdžia viską konfiskavo ir paskyrė vienuolynui nedidelę kasmetinę dotaciją [Wolyniak, 1917, p. 107]. Būta ir smulkių rėmėjų, pvz., Ona Gibavičienė, 1732 m. paaukojusi vienai iš brolių penkis talerius ir rūbų davatkomis [LVIA, SA. 15345], tačiau jų pavardės į istorinius šaltinius patekdavo retai.

Žemaičių Kalvarijos bažnyčia – vienas iš ryškiausių architekto Augustino Kosakauskio kūrinių. Būdamas žymus klasicizmo architektūros kūrėjas, jis neišvengė baroko įtakos, kurdamas Žemaičių Kalvarijos bažnyčios fasadą, barokinių bokštų elementus. Bet pagrindinių formų sistema būdinga šio architekto kūrybai: šalia barokinių elementų matyti aiški tendencija į klasicistinį ramumą, didingumą, konstrukcinių pradų eksponavimą [Drėma V., 1980, p. 62].

Bažnyčia stačiakampė, trinavė, su trisiene apside. Pagrindinis fasadas dvibokštis, plokščias. Nuo aukšto, mentėmis ir nišomis suskaidyto cokolio prasideda jonėniniai, šonuose suporuoti piliastrai. Jų kapitelių voliutos redukuotos į stilizuotas trinkeles. Suporuoti piliastrai pabrėžia ir žemų bokštų kampus. Tarp bokštų įterptas frontonas su stilizuotais meandro ornamentais šonuose (vietoje voliutų) ir trikampių, puoštų dantukais timpanu. Bažnyčią ir bokštus juosiantys karnizai taip pat su smulkiais dantukais [Lietuvos architektūros <...>, 1994, p. 293]. Pastatas buvo dengtas raudonais olandiškais kokliais (tai matyti ir 1823–1824 m. miestelio ir vienuolyno plane, taip rašoma ir 1826 m. vizitacijos akte). Pastogę per visą pastato perimetrą juosė

*Žemaičių Kalvarijos bažnyčia.
Fasadas. 2002 m.*
S. Butrimienės nuotr.

*1822–1824 m.
Žemaičių Kalvarijos bažnyčių,
vienuolyno, koplyčių ir Kryžiaus
kelio apvaikščiojimo planas. Mato-
me senąją medinę ir naująją mūri-
nę bažnyčią,
senąją medinį
vienuolyno rūmų
pastatą. Žemaičių
muziejus „Alka“
Telšiuose.*

S. Butrimienės nuotr.

geležinės skardos, raudonai dažytos rinės (vadintos smakais). Ant bokšto buvo geležinis kryžius, virš didžiojo altoriaus – bokštelis, dengtas skarda, užsibai-
giantis kryžiumi, o jame – nedidelis varpas-signatūra. Gero stiklo langų šioje bažnyčioje būta 38. Grindys vidurinėje navoje iš marmurinių plytelių, o šoninėse ir bobinčiuje – iš akmeninių. Į bažnyčią vedė vieni centriniai laiptai ir vienos durys frontone, iš šonų bokštuose – dar dvejys pusiauverinės nedažytos durys. Bobinčiuje ant dviejų pilorių – dviejų Nukryžiuotųjų figūros; po viena iš jų – akmuo švęstam vandeniui. Virš bobinčiaus – choras, kuriame 13 balsų vargonai su varpeliais, stalių darbo, paausinti ir

*Žemaičių Kalvarijos bažnyčia.
Vaizdas iš pietryčių pusės.*

S. Varno nuotr.

pasidabruoti. Abiejose bažnyčios pusėse – po 16 staliaus darbo klauptų, o bažnyčios šonuose – 9 klausyklos išpažintims klausyti. Sakykla prie kolonos – staliaus darbo, paaukuota ir pasidabruota, virš jos – Nukryžiuotasis ir šv. Dominyko paveikslas. Iš kitos pusės prie pilioriaus – taip pat šv. Dominyko, prikėliančio kardinolo Stepono Fozanovos sūnėną Napole-

Stambaus akmens mūro ir plytų koplyčia „Viešpats Jėzus suimamas“, stovinti ant Varduvos piliakalnio, vietinių gyventojų vadinamo Šv. Jono kalnu.

M. Iršėno nuotr.

oną Orsinį iš numirusių, paveikslas [KAKA, b. 142, l. 713].

Ant bažnyčios sienų kabėjo 22 ant drobės tapytos Kristaus kančią vaizduojančios stacijos: iš jų – devynios tapytos italų, vertingiausia vaizduoja Kristaus nuėmimą nuo kryžiaus. Po kiekvienu paveikslu kabėjo baltai dažyta lentelė, nurodanti, kiek poterių sukalbėti. 22 stočių Kristaus kančią vaizduojantys paveiksai būdingi dominikonų tradicijai.

Šiuo metu bažnyčios dekoracijos atnaujintos, ryškios, gausios. Matome Jėzaus Širdies, vyskupų regalias, kryžiaus, M raidės, angelų ir kitus simbolius, akanto ornamentą, marmuro imitaciją.

Pirmoji bažnyčia iškilo Gardų vietovėje, dešiniajame Varduvos upės krante netoli Gardės (Pagardenio) ir Varduvos santakos, nedidelėje stačiašlaitėje kalvoje, kurioje ankstyvaisiais viduramžiais buvo įrengtas piliakalnis. Vietovė minima dar 1253 m., o po Žemaičių krikšto Vytautas šią valdą dovanojo Žemaičių vyskupui, kartais vyskupas

*Žemaičių Kalva-
rijos Kryžiaus
kelio stočių
medinė koplytėlė
„Jėzus meldžiasi
Alyvų sode“ ant
Šv. Jono kalno.
K. Driskiaus nuotr.*

*Koplyčia „Jėzus
meldžiasi Alyvų
sode“ ant piliakal-
nio, vadinamo
Šv. Jono kalnu.
M. Iršėno nuotr.*

čia apsidodavo, pvz., 1599 m. [Błaszcyk G., 1993, p. 33]. Pirmosios bažnyčios statybos data nėra tiksliai žinoma, tačiau jau 1613 m. čia stovėjo koplyčia, kuri neturėjusi dvasininko ir fundacijos [Ten pat, p. 162]. Kitur nurodoma, kad Žemaičių vyskupas Stanislovas Kiška gyventojų patogumui, kad nereikėtų vaikščioti į už devynių kilometrų esančią Alsėdžių bažnyčią, Garduose, kaip ir Lieplaukėje, pastatęs koplyčią 1619 m. [Valančius M., 1972, p. 105]. Pirmoji koplyčia buvo

Žemaičių Kalvarija. Monstrancija su Šv. Kryžiaus relikvija ir jos fragmentai.

XVII a. vidury.

S. Butrimienės nuotr.

skirta šv. Jono Krikštytojo garbei, o buvęs piliakalnis igavo Šv. Jono kalno vardą. Šią koplyčią, buvusią Alsėdžių filiją, kitas Žemaičių vyskupas J. Tiškevičius užrašė dominikonams jau kaip Šv. Jono parapijos bažnyčią. Kartu buvo užrašyti ir vyskupo pastatyti mediniai

trobesiai vienuoliams [Totoraitis J., 1937, p. 6] kitoje upės pusėje.

Tačiau kada šioje upės pusėje ant nedidelės kalvelės, esančios upės pakrantėje, šalia medinių vienuolyno trobesių iškilo antroji medinė bažnyčia – atsakyti sunkiau. Iš 1642 m. vyskupo J. Tiškevičiaus dovanojimo akto matyti, kad naujosios bažnyčios dar nebuvo [Jan-kauskas V., 1993, p. 173]. Šalia medinio vienuolyno pastato nauja Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčia greičiausiai pastatyta XVII a. penktajame dešimtmetyje, nes į šią bažnyčią jau 1649 m. iš Liublino dominikonų vienuolyno atgabenta Šv. Kryžiaus relikvija. Paprastos formos medinė bažnyčia čia minima ir 1649 m. Žemaičių Kalvarijos aprašyme (Kalvaria Zmudzka <...>, 1649, p. 8, 10) kaip J. Tiškevičiaus statyta bažnyčia, koplyčia ir kryžiai, jau turintys stebuklų garbę: bažnyčioje esanti Šv. Kryžiaus relikvija, o kasdien suteikiant komunią apie 20 000 atvykusių maldininkų, pritrūkstą altorių ir kunigų. Ant šios bažnyčios sienų kabojo lentelės su stebuklų aprašymais [Ten pat, p. 17]. Šiuo metu daugiau žinių apie šią bažnyčią neturime. Ji išstovėjo daugiau nei šimtą metų, buvo, kaip minėta, paprastų formų medinės architektūros statinys: „Marmuro čia nesimato, nei tašytų uolų“ [Ten pat, p. 8]. Todėl, praėjus šimtui metų, XVIII a. viduryje, bažnyčia atrodė pasenusi ir pradėjusi griūti; gal nukentėjo ir per Šiaurės karą, nes čia buvo apsistojusi švedų kariuomenė [Dundulis B., 1977, p. 115, 117].

Trečiąją bažnyčią, didesnę ir gražesnę, medinę, 1750 m. pastatė vyskupas Antanas Tiškevičius. Ikonografinė medžiaga gana menka: 1822–1824 m. Žemaičių Kalvarijos vienuolyno, koplyčių ir miestelio plane, saugomame Žemaičių muziejuje „Alka“ (inv. Nr. 14534), matyti tik šoninis vaizdas. Galime spręsti ją buvus medinę barokinę *Il Gesu* tipo bažnyčią su vienu nedideliu bokšteliu (barokinėms bažnyčioms būdingu kupolu) ir pagrindiniu įėjimu priešais tuometinį tiltą per Gardės upę. Tai gana didelė, stačiakampė bažnyčia, kaip ir

*Žemaičių Kalvarijos bažnyčia.
Vyskupo Antano
Tiškevičiaus
portretas.*

S. Varno nuotr.

vėliau pastatytoji mūrinė – bazilikos plano. Jos aukštą ir plačią vidurinę navą supa žemos šoninės navos, kurių tąsa yra zakristijos ir emporos. Bažnyčia turėjo aštuoniolika langų: po penkis stačiakampius langus šoninėse navose apačioje ir po keturis vidurinėje navoje. Vidurinė nava užsibaigė bokšteliu su kryžiumi. Viduje dominavo aukšta, šviesi vidurinės navos erdvė. Ji labai primena Alsėdžių bažnyčią, tik sprendžiant iš langų skaičiaus – kiek mažesnė. Žemaitijos medinių bažnyčių tyrinėtojai žino iki mūsų dienų išlikusią tik vieną tokią bažnyčią Žemaitijoje – Alsėdžių [Jankevičienė A., 1996, p. 33–34] ir neturi duomenų, ar XVIII a. Žemaičiuose pastatyta daugiau panašių į Alsėdžių *Il Gesu* tipo bažnyčių; teigiama, kad tokie mediniai sakraliniai pastatai plačiau nepaplito. 1750 m.

Žemaičių Kalvarijos ikūrėjo vyskupo J. Tiškevičiaus herbas
1648 m. jam skirtame A. Vijūko-Kojalavičiaus leidinyje, išleistame Vilniuje lotynų kalba

statytoji bažnyčia, kaip rodo Žemaičių Kalvarijos XIX a. pradžios planas, buvusi būtent šio plano. Jos stogas plane nuspalvintas žaliai. Tarp bažnyčios ir tilto per upę stovėjo medinė, laiptuota varpinė, o per vidurį, kiek piečiau – medinis kryžius. Varpinės, bažnyčios ir šalia esančio medinio vienuolyno pastatas tvora neaptverti. Bažnyčios pastato ilgis beveik lygus medinio vienuolyno pastato ilgiui. Tvoros funkciją galėjo atlikti aplink apsodinti medžiai: jų gausu vienuolyno ir bažnyčios aplinkoje, jais apsodintas ir takas, vedantis

iš vienuolyno į naują mūrinę bažnyčią. Spėjama, kad bažnyčia turėjo rūšį, kuriame ties didžiuoju altoriumi buvo palaidoti vyskupo J. Tiškevičiaus palaikai. Pervežti į Žemaičių Kalvariją J. Tiškevičiaus palaikai buvę paguldyti koplyčioje ant Šv. Jono kalno, dvi savaites lankyti daugybės žmonių, o tada vyskupo su didžiu būriu kunigų įdėti į švino karstą, naujai Lauryno Bartilijaus nulietą, ir su didžiulėmis išskilmėmis palaidoti dominikonų bažnyčios rūsyje [Valančius M., 1972, p. 166]. Bažnyčios dydį įvairūs autoriai nurodo skirtingai: M. Valančius teigia ją buvus didelę su 24 altoriais [Ten pat, p. 160], kitur tas pats autorius nurodo 95 altorius [Ten pat, p. 301], arčiau tiesos bus pastarasis teiginys ir autorius, teigęs ten buvus 15 altorių [Ragaišis, 1906, p. 19].

Ketvirtąją – naują mūrinę bažnyčią nutarta statyti praėjus vos trims dešimtmečiams po A. Tiškevičiaus funduotos bažnyčios pastatymo. M. Valančius teigia, kad bažnyčia pradėta statyti 1780 m. [Valančius M., 1972, p. 301]. Kaip pretekstą naujos bažnyčios statybai visi autoriai nurodo naujus turto užrašymus vienuolynui. Tačiau atrodo, kad kur kas tikslesnes datas atskleidžia 1826 m. Žemaičių Kalvarijos bažnyčios vizitacijos aktas bei vėlesni vizitacijų aktai ir inventoriai [KAKA, b. 142, l. 713; LVIA, f. 696, ap. 2, b. 940 ir kt.]. Vizitacijos akto duomenimis, nauja Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčia yra mūrinė, dviejų kondignacijų, dvibokštė: viename bokšte kabo keturi varpai, o kitame – valandas mušantis laikrodis. Jos vidus tinkuotas ir baltintas, kertinį akmenį 1785 m. rugpjūčio 4 d., globėjo šv. Dominyko dieną, padėjo prelatas Juozapas Prižgintas, Žemaičių vyskupijos katedros kanaaninkas, Platielių klebonas. Statybos pradžia rūpinosi dominikonų vienuolyno prioras kun. Mykolas Prižgintas. Statyba istorinių lūžių ir sukrėtimų bei valstybės žlugimo metais užtruko ilgai, ir tik 1822 m. liepos 7 d. per didžiuosius Kalvarijos atlaidus prie Šv. Kryžiaus altoriaus Lorete atlaikytos pirmosios Mišios. Pastoviai

Žemaičių Kalvarijos sakralinis kompleksas XIX a. pabaigos piešinyje. Vaizdas iki perstatymo po 1896 m. gaisro

jis šioje naujoje šventovėje imtos laikyti nuo spalio 1 d. – Rožinio Švč. Mergelės Marijos dienos. Šią bažnyčią pavyko pastatyti tik visos Žemaičių vyskupystės tikinčiųjų lėšomis. Statybos pabaigai paspartinti dominikonų ordino vadovybė į Žemaičių Kalvariją paskyrė kun. A. Vaitkevičių, žinomą organizatorių ir pamokslininką, jam greitai pavyko surinkti trūkstamas lėšas.

Baigus naujos mūrinės bažnyčios statybą, senoji medinė tapo nereikalinga ir, pernešus altorius į naująją bažnyčią, buvo nugriauta [Totoraitis J., 1937, p. 28]. Naujoji bažnyčia, pastatyta kalvotoje vietovėje, savo tūriu ryškiai išsiskirianti iš aplinkinės kalvose pastatytų koplyčių, tapo ryškia miestelio dominante.

Kaip atrodė ši ketvirtoji bažnyčia, galime matyti ne tik jau anksčiau minėtame 1823–1824 m. miestelio ir vienuolyno plane, bet ir XIX a. vidurio litografijoje, kurią, Podbielskio kopijuotą, išspausdino „Tygodnik illustrowany“ 1861 m. Litografija daryta po 1843 m., nes joje jau matyti 1842 m. pradėti ir 1843 m. baigti statyti naujojo vienuolyno rūmai [KAKA, b. 142, l. 677, 1845 m. vizit. akt.]. Išliko dar vienas XIX a. vidurio Žemaičių Kalvarijos ir vienuolyno atvaizdas, darytas pagal M. Družino piešinį [Drėma V., 1980, p. 61]. Tokį pat vaizdą matome ir 1884 m. Varšuvoje išleistame stebuklingame Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos atvaizde.

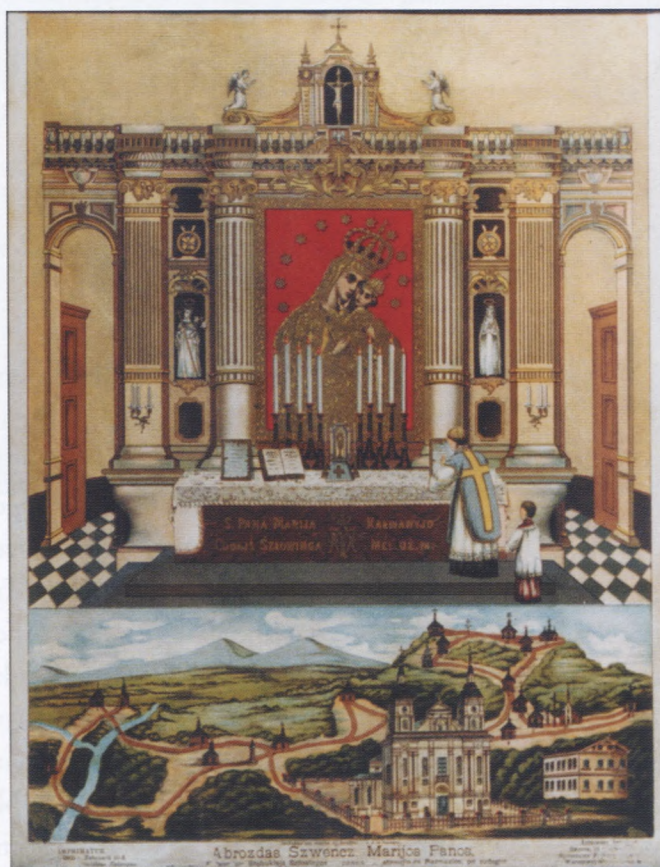
Gaisras Žemaičių Kalvarijoje kilo 1896 m. gegužės 17 d. Sudegė daug miestelio pastatų. Neaplenkė jis ir bažnyčios. Primityviomis gaisro gesinimo priemonėmis nebesitikėdami užgesinti gaisro, gyventojai ėmė gelbėti bažnyčios turtą: Šventojo Kryžiaus relikviją, stebuklingą Švč. Mergelės Marijos paveikslą, Švč. Sakramentą. Iš altoriaus niekaip nepavyko išimti šv. Dominyko paveikslą [Ragaišis, 1906, p. 24–25]. Ugnyje nesutirpo tik varpai ir dalis vienoje iš zakristijų buvusios bibliotekos – keli šimtai knygų [Ten pat, p. 61]. Sunaikintas dominikonų archyvas, didžioji turtingos bibliotekos dalis. Gaisras lyg paskatino baigti įgyvendinti architekto A. Kosakauskio parengtą projektą [Totoraitis J., 1937, p. 39]. Atstatymo darbų ėmėsi tuometinis jau pasaulietinės parapijos klebonas P. Tamošauskas (Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolynas buvo uždarytas 1889 m.). Pinigai bažnyčiai atstatyti buvo renkami visoje Žemaitijoje, greitai surinkta apie 30 000 rublių ir jau 1897 m. pavasarį pradėti atstatymo darbai: vietoje sudegusių me-

Žemaičių Kalvarijos vienuolyno komplekso vaizdas. 1905 m. spaudinio fragmentas

dinių skliautų išmūryti mūriniai, kurie rėmėsi į penkias kolonų poras. Didysis ir du šoniniai altoriai pamūryti iš plytų, grindys išklotos baltomis ir juodomis plytelėmis, stogas apdengtas paprasta skarda, bažnyčia iš vidaus ir lauko ištinukuota. Bokštai buvo paaukštinti

Žemaičių Kalvarija. 1905 m. spaudinys

ir kartu su 1,5 sieksnio kryžiais pakilo į 56 m aukštį. Jie buvo apdengti cinkuota skarda [LVIA, f. 696, ap. 2, l. 1]. 1905 m. Varšuvoje išleistame atvaizde „Abrozas Szwencz. Marijos Panos, Žemajczu Kalwaryjos Stebuklajs Szlwingos <...>“ matyti po gaisro atstatyta ir tvora aptverta bažnyčia, vienuolynas, koplytėlės. Tačiau piešinyje daug netikslumų, bažnyčia panašių proporcijų kaip ir anksčiau minėtuose piešiniuose. Spėjama, kad šių šventųjų paveikslų autoriai bažnyčią tiesiog

Medinis Nukryžiuotasis ant Žemaičių Kalvarijos bažnyčios apsidės.

S. Butrimienės nuotr.

Žemaičių Kalvarija. Bažnyčia iš apsidės pusės.

S. Butrimienės nuotr.

perpiešdavo iš ankstesnių atvaizdų, mažai dėmesio kreipdami į proporcijas, o iš natūros patikslindavo tik svarbesnius pakitimus [Jankauskas V., 1993, p. 178]. Vis dėlto matyti, kad priekinis bažnyčios fasadas iki pagrindinio karnizo išliko nepakitęs. Nepakeistas ir frontonas. Ryškesni antrųjų bokštų tarpinių pakitimai – virš langų atsirado dvigubas karnizas, atskyręs šį tarpinį nuo dar aukščiau esančių, dengtų skarda. Atrodo, kad atstatant sudegusį bažnyčios stogą ir bokštus antrasis tarpinis kiek paaukštintas.

Bažnyčios atstatymo darbus užbaigė naujas klebonas – J. Petrauskis, jau spėjęs pasižymėti kaip naujosios Žagarės bažnyčios ir klebonijos tvarkytojas. Jis baigė bažnyčios išorės atstatymo darbus, įrengė naujus altorius, sakyklą, juos paauksavo, išdažė ir suremontavo Kalvarijos kalnų koplytėles. Reikėjo nugalėti daug sunkumų: gavus caro valdžios leidimą uždengti sudegusį stogą ir suremontuoti bažnyčios vidų, o netrukus atvykęs asesorius iš Telšių ėmė kibti prie klebono, iš kur šis imąs lėšų darbams apmokėti; tik gavęs kyšį, tikrintojas nusiramino [Mickevičius J.].

*Žemaičių Kalvarijos bažnyčia.
Perspektyvinis
vaizdas.*

S. Butrimienės nuotr.

Per Pirmąjį pasaulinį karą bažnyčia mažai nukentėjo – buvo išvežti du varpai: didysis, lietas Karaliaučiuje

1775 m., ir pats seniausias – Šv. arkangelo Mykolo, lietas 1654 m. [LVIA, f. 696, ap. 2, l. 4]. 1922–1927 m. parapijoje klebonavęs P. Pukys, vėliau pagarsėjęs bažnyčių statytojas Žemaičių vyskupijoje, būrė parapiją, remontavo bažnyčią, kalnų koplytėles. Didžiausi bažnyčios remonto darbai vykdyti 1928 m. į Žemaičių Kalvariją atsikėlus vienuoliams marijonams. 1934 m. birželio 6 d. kun. V. Dargis susitarė su meistru J. Paukščiu dėl bokštų remonto. Sudarytoje sutartyje [ŽKPA] rašoma, kad meistras pasižada apdengti bokštus skarda, suremontuoti arba pakeisti naujomis ten esančias medžio konstrukcijas, padaryti, kur reikia, laiptus. Už darbą jam sumokėta 800 litų [Jankauskas V., 1993, p. 180]. To paties archyvo duomenimis, 1939 m. Vlodo Čižausko tapybos, dailės ir bažnytinių darbų dirbtuvė apsiėmė sutvarkyti bažnyčios interjerą ir atliko šiuos darbus: užtinkavo nubyrėjusias vietas, nukritusius karnizus pakeitė naujais gelžbetoniniais, iš naujo perdažė bažnyčios vidų, suremontavo ir iš dalies perdažė altorius, baldus. Visas darbas parapijai kainavo 12 000 litų. Antrojo pasaulinio karo metais Raudonoji armija trumpą laikotarpį buvo atėmusi šventovę iš tikinčiųjų ir čia įsikūrusi. Aišku, bažnyčiai padaryta žalos. Kaip rodo Žemaičių Kalvarijos parapijos archyve saugomas 1958–1985 m. bažnyčios komiteto susirašinėjimas su LTSR valstybiniu statybos ir architektūros reikalų komitetu ir kiti dokumentai, buvo perdengtas stogas, atnaujinta bažnyčios vidaus sienų panelinė dalis (1960 m.), taisyti vargonai (1962 m.), po audros iš naujo perdengta stogo dalis (1967 m.), vėliau vėl remontuotas stogas, tinkuoti ištrupėjimai, bažnyčia dažyta kalkėmis iš lauko pusės. 1972 m. be rezultatų kasinėta ieškant palaikų vyskupo J. Tiškevičiaus palaidojimo vietoje.

Žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus dovanojimo aktas vienuoliams dominikonams nurodo, kad jiems buvo dovanota ir kalva kairiajame Varduvos upės krante su vyskupo

pastatytais mediniais trobesiais vienuoliams [Totoraitis J., 1937, p. 6]. Kaip atrodė senieji mediniai vienuolyno pastatai, šiuo metu mažai ką galime pasakyti.

1826 m. vizitacijos akte rašoma, kad U raidės formos senas vienuolyno rūmas yra medinis, ant akmeninių pamatų. 1822–1824 m. Žemaičių Kalvarijos plane matome didelį U raidės formos pastatą, ilgesnį už medinę 1750 m. statytą bažnyčią su medine (gal dengta?) galerija, vedančia upės link. Pastatas išsidėstęs į šiaurę nuo senosios medinės bažnyčios, tarp senosios medinės bažnyčios vienuolyno sodo, tvenkinių ir daržų. Už jo plyti ūkinė vienuolyno dalis su įvairios paskirties ūkiniais pastatais. Šiame plane matyti, kad jaunais medžiais apsodintas takas pro vakarinį išėjimą iš vienuolyno jau veda į naujai pastatytą mūrinę bažnyčią. Greičiausiai šis jau 1826 m. būvęs senas rūmas (būtinai reikalingas perstatymo) bus išlikęs čia po 1766 m. perstatymo. Pastato fasadas stovi prieš bažnyčios šoninę navą, o du ilgi fligeliai gerokai nutolsta į ūkinį vienuolyno kiemą. Medinis rūmas stovi ant akmeninių mūro pamatų. Šio vienuolyno statybai vadovavo tuometinis prioras Drozdovskis [Jankauskas V., 1993, p. 174]. Stogas buvo dengtas šiaudais, sienos apkaltos lentelėmis, turėjo keturias dvivietes ir vienuolika vienviečių celių, prioro ir kapitulos celes [KAKA, b. 142, l. 722]. Čia buvo kabinetas, biblioteka, du refektoriumai ir virtuvė. Kiekvienoje patalpoje stovėjo po švedišką krosnį. Virš stogo kilo šeši kaminai. Langai šešių padalų, gana dideli. Prioro ir dar dvi celės turėjo po du langus, kitos patalpos – po vieną.

Turtingiausia ir didžiausia buvo vienuolyno prioro celė. Joje kabėjo šešiolika paveikslų ir portretų, trys mažos evangelistų statulos, sieninis Stokholmo laikrodis, užsukamas kas savaitę, šviesia spalva dažyta indauja su stalčiais, uosinis stalas iš trijų dalių, staliukas su stalčiais, aštuonios oda apmuštos taburetės, penkiolika naujų kreslų, didelis visos Europos žemėlapis, keletas smulkių baldų, indų, staltiesių, rankšluosčių. Miegamojo celėje būta

Žemaičių Kalvarijos vienuolyno išlikusi ūkinė dalis.

S. Varno nuotr.

ąžuolinės spintos su septyniais didesniais ir penkiais mažesniais stalčiais, kuriuose buvo laikomas konvento archyvas kartu su dokumentų registru, sutvarkytu 1822 m. Čia buvo stalas, barometras, užuolaidos, varinė paauksuota lenta, vaizduojanti Kūdikelio Jėzaus krikštą, trys konvento antspaudai, svarstyklės, skarda krosniai uždengti. Šalia esančioje kamaroje saugotas didelis indų rinkinys, buvo lentynos konvento knygoms, čia sudėti naujos bažnyčios brėžiniai, kitoje kamaroje laikyti indai, gėrimai (tarp jų gintarinis likeris), dėžė su bažnytiniu sidabru.

Refektoriume saugota medinė Nukryžiuotojo skulptūra, keturi ant drobės tapyti paveikslai, dešimt Žemaičių vyskupų portretų, indai, baldai, Skargos knyga „Šventųjų gyvenimai“, Popiežių dekretai, Vienuolijos Konstitucija.

Dar buvo virtuvė su visa įranga, dormitoriumas su patalynės atsargomis, rūšys-ledaunė, klėtis maisto atsargoms sandėliuoti, svirnelis, degtinės bravoro pastatas su įranga, alaus bravoro pastatas, kiaulidė, kalvė, oficina, arklidė, ratinė.

Mūrinis buv. dominikonų vienuolyno rūmų pastatas. 1842–1843 m. Architektas A. Kosakauskas.

S. Butrimienės nuotr.

Vienuolių dominikonų antkapinis kryžius Žemaičių Kalvarijos kapinėse.

S. Butrimienės nuotr.

Be to, Gardų miestelyje būta vienuolynui priklausiusio Gardų (Zapolės) palivarko su visu ūkinių pastatų kompleksu, taip pat vandens ir vėjo malūnų. Vėjo malūnas matyti ir 1822 m. Žemaičių Kalvarijos plane.

Kaip matome, vienuolyno, nors ir medinio, būta turtingo ūkinio komplekso, o jo bibliotekos, kabinetai, cėlės, refektoriumai buvo ypač svarbi Žemaitijos dvasinio

paveldo kaupimo, saugojimo ateinančioms kartoms vieta.

Pastačius mūrinę Žemaičių Kalvarijos bažnyčią, buvo baigta tik viena ansamblio dalis, nors A. Kosakauskas kartu su bažnyčia projektavo ir vienuolyno pastatą. Pastarojo statyba buvo atidėta ilgam laikui. Vienuolyno prioras L. Liaudanskas, užsakydamas vienuolyno rūmo projektą architektui, pageidavo, kad tai būtų „dviejų linijų“ pastatas, turintis ne daugiau kaip aštuoniolika kambarių, kurių vienas būtų skirtas vyskupui apsistoti.

*Vienuolių
dominikonų
kapas Žemaičių
Kalvarijos
kapinėse*

Vienuolyno kompoziciją ir meninį lygį, kaip ir projektuojant bažnyčią, prioras paliko autoriaus „skonio ir darbštumo nuožiūrai“. Projektas vienuoliams patiko, bet greičiausiai lėšų stygius privertė atidėti mūrinio vienuolyno statybą. Tik 1842 m. rugsėjį buvo padėtas kertinis statybos akmuo ir, globojant priorui Pranciškui Skilskiui, visos dominikonų provincijos vienuolynų bei kitų geradarių lėšomis, jau 1843 m. buvo baigta dviejų aukštų mūrinio vienuolyno statyba. Pastatas buvo 14 sieksnių ilgio ir 8 sieksnių pločio [KAKA, b. 142, l. 677]. Vienuolyno mūrinis rūmas stovėjo lygiagrečiai su neseniai pastatyta bažnyčia. 1844 m. inventorius nurodo, kad vienuolynas dengtas gontais, o grindys ir lubos iš eglinių lentų. Pirmojo aukšto koridorius buvo grįstas plytomis, po vienuolynu įrengti trys iš plytų mūryti rūšiai. Vienuolyne, kaip ir planuota, buvo 18 kambarių, kuriuose buvo pastatytos švediškos krosnys, įrengta angliška virtuvė. 1873 m. aprašyme minima, kad pastatas turėjo 35 langus ir 22 duris su

geležiniais vyriais ir spynomis [Jankauskas V., 1993, p. 179]. Tais pačiais 1842 m. pastatytas svirnas, gyvenamasis namas ūkio prižiūrėtojam, naujos kiaulidės. Daug vienuolyno pastatų ir medinio inventoriaus apie 1842–1843 m. sudegė. 1843 m. pastatyta nauja ledaunė. Per gaisrą sudegė parapijos prieglauda. Liko viena prieglauda, statyta vienuolyno ir skirta penkioms globotinėms moterims, nesudegė senas vienuolyno ofcinos pastatas mūriniais pamatais ir keletas kitų ūkinių pastatų [KAKA, b. 142, l. 678].

1889 m. Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyną caro valdžia uždare. 1891 m. sudaryta komisija vienuolyno turtą padalijo tarp naujai čia atidarytos Romos katalikų parapiinės bažnyčios (kun. J. Senkauskis) ir Surdegio stačiatikių vienuolyno. Dauguma pastatų ir didžioji žemės dalis atiteko stačiatikių vienuolynui, mažesnioji žemės dalis (23 dešimtinės) ir mūrinis vienuolyno pastatas – Romos katalikų parapiinei bažnyčiai [LVIA, f. 696, ap. 2, b. 940, l. 1–2]. Vienuoliai išvežti į Agluoną. Parapija ir kunigai pasauliečiai tvarkėsi Žemaičių Kalvarijoje iki 1928 m. Tais metais čia atsikėlė vienuoliai marijonai.

Atkūrus antrąją nepriklausomą Lietuvos Respubliką (1918 m.) ir įsteigus Telsių vyskupiją (1926 m.), vyskūpo Justino Staugaičio, kilusio iš Suvalkijos, iniciatyva, Žemaičių Kalvarijoje įkurdinti vienuoliai marijonai (lot. *Congregatio Clericolum Regularium Conceptionis B. V. Mariae*) – Švč. Mergelės Marijos Nekaltai Pradėtosios vienuolija, įsteigta 1673 m. Žemaičių Kalvarija su savo stebuklinguoju Švč. Dievo Motinos paveikslu ypač tiko ordinui, kurio tikslas – Švč. Mergelės Marijos Nekaltai Pradė-

Žemaičių Kalvarijos miestelis XX a. pradžioje.
Lukavičienės nuotr.

*Maloningoji
Žemaičių Kalva-
rijos Dievo Moti-
na. „Spindulio“
spaustuvės at-
spaudas, išleistas
vienuolių mari-
jonų.*

S. Varno nuotr.

tosios kulto bei garbės skleidimas, sielovada, tautos švietimas. Lietuvoje šios vienuolijos centras buvo Marijampolėje (nuo 1750 m.), o Žemaičių Kalvarijoje marijonai pradėjo veikti nuo 1927 m. pabaigos, nors popiežius Pijus XI buvusį dominikonų vienuolyną jiems pavedė tik 1931 m. sausio 10 d. Čia vienuolija leido ir platino leidinius, Maloningosios Žemaičių Kalvarijos Dievo Motinos atvaizdus, išspausdintus „Spindulio“ leidybinėje bendrovėje, ir daug prisidėjo, kad jau beveik šimtmetį tautos atmintyje Žemaičių Kalvarija pirmiausia asocijuojasi su Marijos kultu, o ne su stebuklinguoju Nukryžiuotojo atvaizdu ar Žemaičių Kalvarijos bažnyčia, kaip svarbiausia Kristaus kančių pagerbimo šventovė. Marijonai turėjo pradžios mokyklą, darbavosi su

jaunimu, rūpinosi koplyčių atnaujinimu, aplinkinėse parapijose vedė misijas, rekolekcijas [Totoraitis J., 1937, p. 13–15].

Marijonai rūpinosi vienuolynu ir jo bažnyčia: aptvėrė šventorių, sutvarkė ūkinius pastatus, užveisė didelį sodą ir gėlyną, kuriuos prižiūrėjo iki šiol gyvas broliukas Antanas Simutis. 1935 m. vienuoliai pastatė parapijos salę su 500 sėdimų vietų, 1939 m. suremontavo bažnyčios interjerą ir eksterjerą, naujai perdažė [Švėrebas P., 1998, p. 428]. 1948 m. vienuolynas buvo uždarytas, o bažnyčia vėl tapo parapiinė. Žemaičių Kalvarijos

kapinėse galima aplankyti ir dominikonų kapus (prie koplyčios „Rotušėje“), ir marijonų kapavietę, įrengtą kiek nuošalesnėje vietoje.

Kaip nurodo literatūra, pastačius naują bažnyčią, senoji buvo sugriauta, o altoriai pernešti į naująją [Kościół <...>, 1861, p. 230].

Žemaičių Kalvarijos bažnyčia su vartais.

S. Varno nuotr.

*Vienuolių marijonų kapai
Žemaičių Kalvarijos kapinėse*

*Žemaičių Kalvarijos bažnyčia.
Didysis altorius.
XVII–XIX a.*

K. Driskiaus nuotr.

Naujoje bažnyčioje buvus dvylika altorių nurodo vizitacijos aktai ir inventoriai [KAKA, b. 142, l. 713–742, 1826 m. vizit. akt.; KAKA, b. 142, l. 675–679, 1845 m. vizit. akt.; LVIA, f. 696, ap. 2, b. 940, l. 7–8, 1891 m. vizit. akt.].

Presbiterijoje iki gaisro būta keturių altorių.

Didysis altorius – prie sienos, Lorete, kur apatiniam tarpсныje buvo stebuklais garsi, ypatingo grožio Nukryžiuotojo Jėzaus figūra. Jai iš šonų – Švč. Mergelės Marijos ir šv. Jono paveikslai, tapyti ant lentų, dengti vario kalstytais pasidabruotais drabužiais. Aplink šeši variu aptaisyti pasidabruoti angelai, trys iš jų laiko Kristaus kančios įrankius. Du angelai laiko karūną, kiti du panašiai laiko šviestuvus. Iš nugarinės pusės Nukryžiuotojo Jėzaus figūra išmušta audeklu, pirktu 1822 m.

Nuostabaus stalių darbo altorius ir karūna virš Nukryžiuotojo – paauksuoti ir pasidabruoti. Viršuje yra ciboriumas, kur saugoma Šv. Kryžiaus relikvija, staliaus ir raižytojo darbo, šviesiai dažytas, vietomis paauksuotas ir pasidabruotas, o kai kur apkaltas varine pasidabruota skarda. Prieš altorių per visą bažnyčios plotį – iš alksnio 1822 m. naujai padaryta, dangiška spalva dažyta galerija.

Antrajame tarpsnyje – Švč. Mergelės Marijos altorius, jame stebuklingas Romoje tapytas paveikslas, kurio dugnas išmuštas atlasu, rėmai dažyti 1822 m. Kitas paveikslas – Švč. Mergelės Marijos Apreiškimo, su varine paauksinta karūna ir sidabruota lelija, ant lentų tapytas, naudojamas pirmajam paveikslui uždengti. Paveikslą supa 23 votai, 10 raižytojų darbo paauksintų angeliukų, taip pat dvi mažos šv. Augustino ir šv. Antano statulos. Altoriaus šonuose – du pelikainai, maitinantys vaikus, staliaus darbo, pasidabruoti. Antependiumas raižytojo darbo, paauksuotas. Altoriaus šonuose – dvejios durelės į chorą. Chore – klauptai, dažyti, su keturiais dominikonų vienuolijos šventųjų paveikslais.

Šio altoriaus šonuose, dar presbiterinėje dalyje, dešinėje pusėje nuo didžiojo altoriaus, buvo Šv. Dominyko Patriarcho altorius, dviejų tarpsnių paveikslas, dengtas variniaus sidabruotais aptaisais, jo šonuose – apaštalų šv. Petro ir Pauliaus skulptūros. Antrajame tarpsnyje – Dievo Tėvo skulptūra. Ją supa debesis ir keturi angelai.

Šv. Vincento altorius panašus į Šv. Dominyko. Jo pirmajame tarpsnyje – šv. Vincento Ferero paveikslas, aptaisai iš sidabruotos skardos, ant paveikslo būta užkabintų votų. Paveikslo šonuose – evangelistų šv. Jono ir Luko skulptūros, o antrajame tarpsnyje – Jėzaus Kristaus debesyse skulptūra, dešinėje rankoje laikanti kryžių, o kairėje – skeptrą. Šią staliaus darbo skulptūrą ratu supa keturi angelai.

Prie šių altorių – dvejios durys į abi zakristijas. Prieš juos ir didįjį altorių – ažuolinės krotos, o už jų dviejo-

se šoninėse koplyčiose-navose – du Rožinio altoriai. Dešinėje pusėje – Rožinio Švč. Mergelės Marijos altorius, paauszuotas, aplink iš rožinio karoliukų sudaryta tapyta mandorla. Kairėje pusėje – kitas Rožinio altorius, Jėzaus Vardo. Šis altorius – visiškai Rožinio Švč. M. Marijos altoriaus atitikmuo.

Dviejų Rožinio altorių, Šv. Dominyko altoriaus ir atskirai jo paveikslu altoriaus buvimas Žemaičių Kalvarijoje iki XIX a. pabaigos gaisro aiškintinas tuo, kad nuo XVI a. dažnai vaizduojami šv. Dominyko vizijų siužetai, paprastai skirti dominikonų bažnyčioms ir vienuolynams: Marija, duodanti šv. Dominykui karoliukų vėrinį, kurį jis pavadinęs Švč. Dievo Motinos rožių vainiku. Dominikonų skatinamoms rožinio brolijoms plintant susiformavo Rožinio Švč. Mergelės Marijos ikonografinis tipas, Rožinio altoriai, o popiežius Pijus V 1571 m. įsteigė rožinio šventę ir dar po metų spalio 7 d. paskelbė ją Marijos Nugalėtojos bažnytine švente [Kriškiūnienė, 1997, p. 189, 275].

Kairėje bažnyčios pusėje durų kryptimi prie arkų buvo dar trys altoriai: Šv. Angelo Sargo altorius, antrajame tarpusnyje – šv. apaštalo Tado paveikslas; toliau – Šv. Tomo Akviniečio altorius, paauszuotas, antrajame tarpusnyje – šv. Marijos Magdalietės paveikslas; šioje pusėje arčiausiai durų – Šv. Agotos altorius, antrajame tarpusnyje – šv. Kotrynos Sienietės paveikslas; vėliau dar XIX a. antrajame ketvirtyje šv. Kotrynos paveikslas pakeistas į šv. Antano [KAKA, b. 142, l. 675].

Dešinėje bažnyčios pusėje, nuo Jėzaus Vardo altoriaus durų kryptimi būta taip pat trijų altorių. Prie pirmosios kolonos buvo Šv. Juozapo altorius, virš jo – Dievo Apvaizdos paveikslas, toliau – Šv. arkangelo Mykolo, paauszuotas, antrajame tarpusnyje – šv. Barbaros paveikslas. Trečiasis altorius – Šv. Kazimiero, su šio šventojo paveikslu, o antrajame tarpusnyje – šv. Kotrynos, mergelės kankinės, paveikslas.

Šioje bažnyčioje būta dviejų zakristijų – vasarinės ir žieminės, taip pat lobyno patalpos, kaip nurodo 1826 m. vizitacijos aktas.

Po bažnyčios gaisro 1896 m. perstatyti visi altoriai, jie ir vėliau buvo restauruojami, perdažomi, užsakomi nauji paveikslai. Po perstatymo bažnyčioje liko dešimt altorių.

Didysis altorius labai pakeistas. Šį pakeitimą greičiausiai sąlygojo tam tikros priežastys. Labai dažnai garsiosiose XVII a. Lietuvos ir Lenkijos kalvarijose šalia Kristaus kančios kulto plačiai buvo išplitęs ir Marijos kultas. Vilniaus kalvarijose priešinga kryptimi nei Kančios kelias vingiavo Marijos keliai, kvietę maldininkus prisiminti Dievo Motinos sopulius. Žemaitijoje – Žemaičių Kalvarijos, Lenkijoje – Zebžydovo ir Paclavos kalvarijų bažnyčiose taip pat stebuklais garsėjo Marijos paveikslai. Gal jų garsas lėmė, kad Žemaičių Kalvarijoje stebuklingasis Marijos paveikslas po 1896 m. iš antrojo tarpsnio buvo perkeltas į pirmąjį, o Nukryžiuotasis Jėzus, garsėjantis stebuklais, atsidūrė antrojo aukšto galerijoje. Būtent taip šioje bažnyčioje buvo suderintas Marijos kultas su Kristaus kančios kultu.

Tarp keturių apeinamojo altoriaus kolonų pirmame aukšte matome iš antrojo tarpsnio čia perkeltą stebuklingąjį karūnuotą Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslą paauksintais rėmais. Pagrindinis didžiojo altoriaus paveikslas tapytas ant lentos užtemptoje drobėje, puoštas aptaisais, jo pagrindas išklotas tamsiai raudonu aksomu, ant kurio pritvirtintos dvylika žvaigždžių vainikuoja Marijos galvą. Nors veidų ir rankų tapyba patamsėjusi, galime justti jautrų modeliavimą, potėpio minkštumą; tapyba gelsvų, rusvų tonų [Butvilaitė R., 1993, p. 158]. Greičiausiai tai XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje daryta dar senesnio bizantinės mokyklos paveikslo kopija, pasak senos dominikonų legendos, Petro Pugačevskio parsigabenta iš Romos apie 1637 m. ir 1643 m. gegužės 3 d. paskelbta stebuklinga. Paveikslo aptaisai padaryti iš pa-

sidabruotos ir paausiuotos skardos kalstymo, punca-
vimo, kniedijimo technika, dekoruoti tolygiai išdės-
tytu subtiliai susipynusių stilizuotų gėlių šakelių barokiniu
reljefu. Tai XVII a. antrosios pusės–XVIII a. darbas.
Paveikslas ir jo aptaisai čia perkelti iš senosios medi-
nės bažnyčios. Virš paveikslo du angelai laiko karūną
su Švč. Mergelės Marijos monograma. Viena iš šių
karūnų 1826 m. vizitacijos akte laikoma naujai pa-
dirbta [KAKA, b. 142, l. 714]. Aplink paveikslą visais
laikais buvo sukabinta daugybė votų. Dabar jie suka-
binti ant dviejų stačiakampių aksomu aptrauktų rė-
mų, kabančių altoriaus nišose ant bažnyčios sienų
(plačiau apie paveikslą žr. N. Markauskaitės straipsnį
šioje knygoje).

Šiuo metu viršutinėje didžiojo altoriaus dalyje yra
Šv. Kryžiaus altorius su garsia stebuklais didele Nu-
kryžiuotojo skulptūra, perkelta čia iš senojo altoriaus
pirmojo tarpsnio. Skulptūra sena, gali būti net ir to
paties amžiaus kaip stebuklingasis Dievo Motinos su
Kūdikiu paveikslas. Nukryžiuotojo širdies, rankų ir ko-
jų žaizdos papuoštos metaliniais paauksintais spindu-
liais. Menine verte išsiskiria Nukryžiuotojo figūra,
datuotina XVII a. Medžio kryžius tvirtintas apačioje,
prie tašyto medinio rąsto, kalvio darbo vinimis. Pa-
čios Nukryžiuotojo figūros meistras – gero lygio pasi-
mokęs tų laikų amatininkas, greičiausiai priklausęs
dominikonų ordinui, tačiau senuosiuose vienuolyno
inventoriuose neįvardytas. Baroko epochos skulpto-
rius Kristų ant kryžiaus čia pavaizdavo jau nuo rene-
sanso laikų įprastu būdu – mirusį. Jo veidas dar kupinas
kančios, galva, kaip to laikotarpio ikonografinėje tra-
dicijoje įprasta, nusvirusi ant dešiniojo šono, nes, anot
evangelisto Jono, Jėzus „nuleidęs galvą, atidavė dva-
sį“ [Jn 19, 30]. Erškėčių vainikas – metalinis pasi-
dabruotas ir paauksintas. Pakaušio srityje – ryškūs
metaliniai paauksinti spinduliai. Su erškėčių vainiku
Jėzus pradėtas vaizduoti nuo XIII a. Visa figūra labai
skulptūriška, puikiai išryškinta kūno anatomija: rau-

Žemaičių Kalvarijos bažnyčia.

Didysis altorius.

Nukryžiuotojo

Jėzaus figūra.

XVII a.

S. Butrimienės nuotr.

menys, sąnariai, šonkauliai, saugyslės, plaukai, raityti ūsai ir barzda. Veidui būdinga stipri agoniją perteikianti ekspresija ir būtent šio barokinio krucifikso emocinis krūvis didinamas veido ekspresija: skausminga kenčiančio veido išraiška savo šaknimis siekia gotikos epochą. Tačiau pats figūros, subtilaus ir gražaus taisyklingų proporcijų kūno, modeliavimas būdingesnis renesanso ir ankstyvojo baroko epochai. Kristaus nuogumas pridengtas ornamentuotu, ryškiai barokiniu klubo raiščiu – perizonijumi. Išganytojo kūnas prikaltas trimis vinimis su ryškiomis, briaunuotomis, piramidės formos galvutėmis: dviem vinimis prikaltos rankos, viena – sukryžiuotos pėdos. Šalia Kristaus

Žemaičių Kalvarijos bažnyčia. Didysis altorius. Nukryžiuotojo Jėzaus figūra. Fragmentas. XVII a.

S. Butrimienės nuotr.

ant lentų nutapytų šventųjų, ypač Marijos, kūno siluetas leistų manyti, kad tai taip pat galėtų būti XVII a. vidurio kūrinys, tačiau vėlesnių restauracijų metu veidai labai prastai pertapyti. Tokių šių kūrinių suniokojimą galima būtų pateisinti nebent tuo, kad turėta intencija sukurti iš toli, jau iš apačios žiūrinčiam mal-

dininkui vizualinį efektą, mat XIX a. pabaigoje, kaip jau minėta, ši figūrinė kompozicija iš didžiojo altoriaus apatinės dalies buvo perkelta į antrąjį tarpsnį. Abiejų figūrų aptaisai, į Marijos širdį smingantys kalavijai ir Kristaus žaizdas žyminčios žvaigždės – nauji. Po kryžiumi stovi du dideli Sopulingosios Dievo Motinos, pervertos septyniais kalavijais, ir šv. Jono paveikslai, tapyti ant lentų, su sidabriniais ir paaukuotais aptaisais bei paaukuotais aureolių spinduliais. Skulptūra ir paveikslai kabo arkoje tarp kolonų antrajame didžiojo altoriaus tarpsnyje, išmuštame raudonu audklu, ant kurio anksčiau buvo sukabinti votai [LVIA, f. 696, ap. 2, l. 10].

Šoninėse navose ir ant kolonų po remonto ir perstatymo darbų yra kiti aštuoni altoriai. Dešinėje pusėje, kaip ir XIX a. iki gaisro, yra Rožinio Švč. Mergelės Marijos altorius. Pats altorius po gaisro perstatytas 1904 m., tuo pačiu metu kaip didysis ir Jėzaus Vardo altoriai. Tuo tarpu pats paveikslas čia – išgelbėtas iš senosios bažnyčios, kur buvo fiksuotas ir 1826 m. vizitacijos akte. Tai ant drobės tapytas 185 x 125 cm dydžio paveikslas, kurio dugnas išklotas tamsiai raudonu aksomu. Madona laiko Kūdikelį Jėzų, o kaire laisva ranka tiesia rožinį klūpančiai su lelijos šakele rankoje šv. Kotrynai Sienietei. Jėzus įteikia rožinį iš dešinės priklaususiam šv. Dominykui. Šv. Dominyko figūra modeliujama ne spalva, bet tonu. Paveikslo siužetas tipiškas dominikonų ordino bažnyčioms, skatinusioms rožinio brolijų plitimą. Dviejų centrinių figūrų galvas puošia paaukuotos vario skardos karūnos, šoninių figūrų galvos padabintos nimbais. Aptaisai, kalstyti barokiniu augaliniu ir geometriniu rokailių neaukštu ornamentu, nevienalaikiai, datuojami XVIII a. pabaiga–XIX a. pradžia [Butvilaitė R., 1993, p. 158–159]. Pats paveikslas, kuriame šventųjų veidai kupini švelnumo, dvasingo įkvėpimo, perteikto jautriu, bet ne griežtu anatominiu plastikos modeliavimu (ant Marijos ir Kūdikio veidų matyti lasiruotės), datuojamas

Žemaičių Kalvarijos vienuolyno Rožinio Švč. M. Marijos altoriaus paveikslas

XVII a. pabaiga–XVIII a. pradžia. Bažnyčioje už didžiojo altoriaus kabo kitas XVIII a. antrosios pusės ant drobės tapytas to paties siužeto paveikslas. Jį mini Ragaišis (A. Ragažinskis) [Ragaišis, 1906, p. 61], o kai kurie tyrinėtojai jį datuoja XVIII a. ir mano, kad jis nebenaudojamas atvežus naują šventąjį paveikslą. Tačiau galėtų būti, kad šis Rožinio Švč. Mergelės Marijos atvaizdas yra sunykusio nešiojamo altorėlio, turėjusio metalinius aptaisus, paveikslas [KAKA, b. 142, l. 715]. Ikonografinis Rožinio Švč. Mergelės Marijos altoriaus tipas būdingas dar XVI a. dominikonų vie-

nuolynams ir bažnyčioms skirtų šv. Dominyko vizijų siužetas, Marija įkomponuota viršutinėje paveikslo dalyje, pilkšvai melsvų debesų apsuptyje. Dievo Motina čia pavaizduota su Kūdikiu ant kelių. Keturi angelai, praskleidę debesų užuolaidą, virš jos galvos laiko rožių vainiką. Dešinėje apačioje ant kelių klūpo šv. Dominykas, kuriam Marija nuleidžia rožinį. Pasak legendos, šv. Dominykas vienoje vizijoje regėjęs Mariją, duodančią jam karoliukų vėrinį, kurį jis pavadinęs Švč. Dievo Motinos rožių vainiku [Krikščioniškosios ikonografijos <...>, 1997, p. 188–189]. Prie šv. Dominyko kojų padėta atversta Biblija ir lelijos šakelė. Siekiant kompozicinės pusiausvyros, šv. Dominykas čia vaizduojamas kartu su šv. Kotryna Sieniete, dominikonų ordino globėja, kuri šioje kompozicijoje klūpo kairėje ir priima rožinį iš Kūdikelio Jėzaus. Kompozicija simetriška, gana statiška. Koloritas gelsvų, rausvų ir melsvų švelniai modeliuotų tonų. Potėpis lengvas ir minkštas, o siluetų linijos grakščios, šventųjų išraiška ekspresyvi ir individuali [Butvilaitė R., 1993, p. 160]. Ir šio paveikslo siužetas, ir tapybos maniera liudija, kad tai baroko epochos kūrinys.

Toje pačioje pusėje jau prie pirmosios kolonos yra Šv. Dominyko altorius. Iki gaisro Šv. Dominyko altorius stovėjo presbiterijoje, kaip vienas iš pagrindinių dominikonų steigėjo altorių. Matyt, Žemaičių Kalvarijos pavertimas parapine bažnyčia lėmė, kad jis iškeltas prie bažnyčios kolonos. Altoriaus pirmajame tarpsnyje – šv. Dominyko (190 x 90) paveikslas. Jo centre šv. Dominykas, kaip ir būdinga šio šventojo paveikslo ikonografiniam tipui, vaizduojamas su dominikonų ordino abitū. Tačiau šiame paveiksle nuo tradicinio ikonografinio tipo nutolstama, nes dešinėje rankoje jis laiko aukštą į žemę atremtą kryžį, o ne duonos kepalą ar Evangelijos knygą. Tačiau prie šventojo kojų glaustosi šuo su liepsnojančiu deglu (pasaulinės pamokslininko misijos simboliu) nasruose. Šv. Dominyko galvą vainikuoja nedidelė aureolė, vei-

das dvasingas, susikaupęs maldai, akys nukreiptos į dangų. Gilumoje – statinio fragmentas ir dvi tujos, suteikiančios paveiksliui statiškumo ir ramybės išpūdį. Vaiskiai mėlyna dangaus spalva kontrastuoja su tamsiai pilku bendru paveikslo koloritu. Ir paveiksle vaizduojami atributai, ir tapybos maniera (stambūs potėpiai ir tvirtai modeliuotos formos) liudija, kad tai XIX a. pabaigos–XX a. pradžios kūrinys su ryškia moderno įtaka, kuri reiškiasi spalvų ir formų dekoratyvumu, stilizacija. Aišku, kad altorius ne tik stovi naujoje vietoje, bet ir senojo altorinio šv. Dominyko paveikslo jame nebėra. Žinome, kad būta dviejų šv. Dominyko paveikslų. Vieno jo per gaisrą niekaip nepavyko išimti iš altoriaus [Ragaišis, 1906, p. 25], o kur dingo antrasis, kabėjęs ant kolonos kitoje sakyklos pusėje, kaip teigia 1826 m. vizitacijos aktas, lieka neaišku. 1891 m. inventoriuje dar rašoma apie dviejų aukštų Šv. Dominyko altorių, kurio didžiojoje nišoje – šv. Dominyko paaukuota varinė ikona (Dominykas prikelia iš numirusių kardinolo giminaitį), o aukščiau – Dievo Tėvo skulptūra [LVIA, f. 696, ap. 2, b. 940, l. 5], taip pat dar minimas šv. Dominyko paveikslas, pakabintas aukštai prie sakyklos [LVIA, f. 696, ap. 2, b. 940, l. 4]. Nauji sidabriniai apkaustai šiam paveiksliui su spinduliais ir lelija užsakyti 1822 m. [KAKA, b. 142, l. 714]. Naujas šv. Dominyko paveikslas galėjo būti užsakytas prieš statant altorių 1904 m. Ragaišis (A. Ragažinskis) rašo, kad „ant naujo to Šventojo paveikslo yra užkabintos 4 dovanos (votai): viena širdies paveikslas ir 3 kojų“ [Ragaišis, 1906, p. 30]. Tas pats autorius mini, kad to šventojo paveikslo vieton iškilmingai švenčiamą šv. Jackaus (Hiacinto) dieną (rugpjūčio 17 d.) įstatomas šio šventojo paveikslas. Šis šventasis buvęs dominikonų vienuolis, dar vadinamas „šiaurės apaštalu“, greičiausiai XIII a. viduryje kaip misionierius yra darbavęsis ir Lietuvoje. Jo kultą Lietuvoje buvo išplatinę vienuoliai dominikonai [Kriščiūnaitė, 1997, p. 87]. Sidabro

aptaisai Žemaičių Kalvarijos šv. Hiacinto paveiksliui buvo padaryti 1821 m. [KAKA, b. 142, l. 715]. Šiuo metu nei paveikslo, nei jo aptaisų bažnyčioje nėra. Virš šv. Dominyko paveikslo kaboją šv. Pranciškaus [LVIA, f. 696, ap. 2, l. 12].

Trečiasis šioje bažnyčios pusėje yra Šv. Juozapo altorius. Tai mūrinis, dažytas, paausotas altorius be tabernakulio. Paveikslo (190 x 90) centre stovi šv. Juozapo figūra. Ant rankų šventasis laiko Kūdikelį Jėzų, meiliai apsivijusį šventojo kaklą. Šv. Juozapas stovi ant terasos, po kurią išmėtyti įvairūs dailidės įrankiai (būdingas šio šventojo ikonografijos atributas), į medinę baliustradą atremtas ilgas pjūklas. Aplink aukštą stačiakampę koloną, kylančią virš baliustrados, vežasi smulkiomis baltomis žiedais apsipykęs erškėčio krūmas (žydinti lazda – tipiškas šv. Juozapo atributas, skaistybės simbolis). Paveiksliui būdingas sodrių ramių spalvų koloritas; proporcijos išraiškingos ir tikslios, daug dėmesio skiriama detalėms ir linijų preciziškumui, kurie statišką kompoziciją pripildo vidinio virpesio, judėjimo [Butvilaitė R., 1993, p. 161]. Tai XVIII a. antrosios pusės darbas, būdingas klasicizmo epochai, turįs barokinės ir net romantinės dailės elementų. Psichologiškai ir realistiškai nutapytas veidas, kruopščiai perteiktas medžiagiškumas suderinti su svarbiausio veikėjo ir dangaus stilizavimu, archaizuotu architektūriniu peizažu, buitinėmis detalėmis. Paveikslo viršuje ir apačioje yra pridėta po plačią užtapytos drobės juostą, sudarančią apie vieną trečdalį paveikslo. Taip senasis paveikslas buvo pritaikytas naujam altoriui, ką liudija lentelė su įrašu apie altoriaus fundatorių: *D. O. M. Fundatio Sacerd. Joseph Myko, Posthuma. A. 1904*. Kun. J. Mika fundavo šį bei Šv. Jurgio ir Šv. Vincento Ferero altorius: jų statybą, plastinę puošybą ir paveikslų restauraciją bei pritaikymą naujiems altoriams. Ragaišio (A. Ragažinskio) knygoje ir klebono Povilo Pukio 1922–1923 m. sudarytame inventoriuje [LVIA, f. 696, ap. 2, l. 12] randame, jog šv. Juozapo paveikslas yra išimamas ir

jo vieton šv. arkangelo Mykolo atlaidų metu (rugsėjo 29 d.) įstatomas šio šventojo paveikslas. Apie pastarąjį paveikslą šiuo metu žinių neturime. Antrajame šio altoriaus tarpsnyje yra nedidelis (50 x 30), pailgo ovalo formos Angelo Sargo paveikslas, tapytas ta pačia lengva, bet detalia maniera, kaip ir šv. Juozapo paveikslas. Abu paveiksmai galėtų būti priskiriami tam pačiam autoriui. Angelo Sargo paveiksle vaizduojamas angelas, sergstintis du vaikus prie bedugnės. Vienas mažylis gaudo drugelį, skrendantį virš prarajos, o kitas skina gėles nuo jos krašto. Tai labai nedidelė, kompaktiškai suformuota kompozicija, kuriai būdingas švelnių rusvų, balkšvų ir gelsvų tonų koloritas.

Toje pačioje pusėje, arčiausiai bažnyčios durų, prie kolonos glaudžiasi Šv. Jurgio altorius. Tai mūrinis, paauskuotais papuošimais altorius su kolonomis, paveikslų rėmai ir architektūrinės detalės paauskuoti, mensa mūrinė, plytinė. Apatiniame tarpsnyje kabo tapytas šv. Jurgio (190 x 90) paveikslas paauskuotais rėmais, minimas 1891 m. inventoriuje [LVIA, f. 696, ap. 2, b. 940, l. 5], tačiau šio titulo altoriaus nebūta XIX a. pradžioje ir viduryje [LVIA, f. 696, ap. 2, b. 940, l. 5; KAKA, b. 142, l. 675], todėl nebūta ir šv. Jurgio paveikslo. Sprendžiant iš tapybos stiliaus ir remiantis inventorių bei vizitacijos aktų duomenimis, paveikslas tapytas XIX a. pabaigoje ir iš senesniųjų kitų šios bažnyčios paveikslų išsiskiria dekoratyvumu. Kompozicijos centre, beveik per visą paveikslo aukštį matome šv. Jurgį, atrėmusį vieną koją į žemės kauburį, dešine ranka užsimojusį ietimi, kaire laikantį skydą ir besikaunantį su slibinu. Šventasis pasidabinęs šarvais, ant pečių plaikstosi ilgas rausvas apsiaustas, kurio klostės vėjo gūσιο priplaktos prie liemens. Galvą puošia šalmas. Šventojo kario išraiška šalta ir gana negyva. Žalias sparnuotas slibinas, perkreipęs ugnimi spjaudančią galvą, piktai stebi šv. Jurgį. Toliau matyti vinguriuojančio upelio ir uolos fragmentai, ant kalvos besileidžianti Libijos karaliaus duktė. Nors šventasis daro

dinamišką įspūdį, figūrą laikytume statiška, jos poza kiek dirbtinė. Šv. Jurgis yra antrasis (po šv. Kazimiero) Lietuvos globėjas, garbinamas kaip gyvulių globėjas. Jo, kovojančio su slibinu, siužetas dažnas ir Žemaitijos bažnyčiose. Todėl ryškių – raudonos, mėlynos, žalios – spalvų koloritas, griežtos linijos ir formos, simboliniai elementai turi vietinės mokyklos bruožų. Silueto dinamiškumas, kompozicinė asimetrija, gesto manieringumas būdingi vėlyvajam klasicizmui.

Šio altoriaus antrajame tarpsnyje matome pailgo ovalo formos (50 x 30) šv. Barboros paveikslą, tapytą ant drobės. Tai XVIII a. pabaigos darbas – pusiau figūrinė kompozicija. Šv. Barbora pakeltoje ir sulenktose dešinėje rankoje laiko taurę su Ostija, o kairėje, kiek nulenktose žemyn – palmės šakelę. Ant kelių užmesta raudono aksomo draperija. Žalias sodrus drabužio aksomas atspindi juoduose plaukuose; gracingas rankų mostas ir lengvas galvos pasukimas suteikia šventajai žemiško žavesio. Kaip ir to paties dailininko tapyto šv. Juozapo paveikslo, šv. Barboros paveikslo koloritas sodrių, bet taurių spalvų.

Kairėje didžiojo altoriaus pusėje, šoninėje navoje ir ant kolonų yra taip pat keturi altoriai. Naujai pastatytos mūrinės bažnyčios šoninės navos pradžioje, prie zakristijos, dar XIX a. pirmojoje pusėje buvo įrengtas Rožinio Jėzaus Vardo ir Švč. Dievo Motinos altorius. Po bažnyčios gaisro jis gerokai pakeistas, tačiau jame dar ilgai buvo Jėzaus Vardo paveikslas, tapytas XVIII a. Mėlynai pilkšvo dangaus fone įkomponuota didelė pasidabruotos skardos Jėzaus monograma JHS. Panašūs paveikslai, tapyti XVIII a. ir XIX a. pradžioje, žinomi Vilniaus dominikonų, Sedos, kai kuriose kitose Žemaitijos bažnyčiose. Šį ikonografinį siužetą Žemaitijoje greičiausiai išplatino Kražių jėzuitai, vėlesnis aptinkamas dominikonų vienuolynų bažnyčiose ir aplinkinėse parapijose. Bene ankstyviausias toks paveikslas Žemaitijoje žinomas Pašilės bažnyčioje ir gali būti datuojamas XVIII a. Žemaičių Kalvarijos bažnyčios

Žemaičių Kalvarijos bažnyčios šoninio altoriaus paveikslas „Švenčiausiasis Jėzaus Vardas“.

S. Butrimienės nuotr.

altoriniame paveiksle virš monogramos kyla didžiulis kryžius, ties kuriuo ant H raidės stovi Kūdikelio Jėzaus figūra, puošta aptaisais, kuriuose yra paausnotos skardos tapytas juodas augalinis ornamentas. Jėzus laiko dviliežuvę sidabruotos skardos vėliavą. Figūrą gaubia žvaigždės formos gelsvas spindesys, lengvais tonais pereinantis į melsvą foną. Virš Jėzaus iš abiejų pusių matome po dvi sparnuotas angelų galveles. Visų veidų tapybai būdingas jautrus plastikos modelavimas, švelnūs bruožai. Vientisas įvairių atspalvių pilkšvas ir rausvai gelsvas, beveik monochrominis koloritas, sušvelninti šviesos ir šešėlių kontrastai leidžia

ši kūrinį priskirti vėlyvajam barokui [Butvilaitė R., 1993, p. 164]. Aptaisai dekoruoti žemu augaliniu ir geometrinu ornamentu, galėtų būti priskiriami XIX a. Atrodo, kad altorius, paveikslas ar jo aptaisai apie 1904 m. galėjo būti tik atnaujinti, o ne nauji, kaip rašo Ragaišis (A. Ragažinskis) ar liudija 1922–1923 m. inventorių [LVIA, f. 696, ap. 2, l. 5]. Šis altorius nukentėjo ir nuo visai vėlyvų (1985 m.) pakeitimų. Jame buvo pakabintas visai naujas šv. Kazimiero paveikslas ir altorius įvardijamas kaip Šv. Kazimiero. Senasis paveikslas buvo iškeldintas už didžiojo altoriaus, dabar po remonto vėl grąžintas. Šv. Kazimiero paveikslas, kurį Žemaičių Kalvarijos klebonas kun. J. Lukoševičius užsakė Vilniuje, o po jo mirties į Žemaičių Kalvariją pargabeno kun. P. Dambrauskas, yra Danieliaus Schultzo (1615–1683) paveikslo kopija. Šis Dancigo dailininkas 1649–1660 m. dirbo Varšuvoje ir 1649 m. nutapė Jono Kazimiero portreto kopiją. Bažnyčioje esantis paveikslas tapytas remiantis ne šiuo originalu, o XVIII a. kopija, esančia Kaune.

Toje pačioje navoje ant pirmos kolonos (nuo didžiojo altoriaus) buvo Šv. Vincento Ferero altorius, po bažnyčios gaisro perkeltas čia iš presbiterinės dalies [KAKA, b. 142, l. 714]. Ragaišis (A. Ragažinskis) rašo, kad Šv. Vincento Ferero altorius stovėjo čia dar XX a. pradžioje, o ant senovinio tapyto paveikslo užkabinti šeši votai liudija stebuklingas šio altorinio paveikslo malones [Ragaišis, 1906, p. 40]. Paveikslo sidabrinis aptaisas buvo užsakytas dar rengiant bažnyčios altorius 1822 m. [KAKA, b. 142, l. 714] ir tebebuvo čia XX a. pradžioje [Ragaišis, 1906, p. 40], kai altorius jau buvo perstatytas 1904 m. už kun. J. Mikos lėšas. Tačiau apie 1915 m. altoriaus paveikslai greičiausiai buvo pakeisti, nes tais metais dailininkas Przeslauskis (užrašas kitoje paveikslo pusėje), kilęs, atrodo, iš Telšių, nutapė šiam altoriui naują šv. Pranciškaus paveikslą, ir šis altorius 1922–1923 m. kun. P. Pukio inventoriuje jau vadinamas Šv. Pranciškaus Asyžiečio

altoriumi. Senąjį šv. Vincento Ferero paveikslą kuri laiką dengė naujasis šv. Pranciškaus paveikslas [Totoraitis J., 1936, p. 46]. Dabar senojo paveikslo vieta nebežinoma. Antrajame altoriaus tarpсныje tas pats dailininkas nutapė šv. Bernardo paveikslą. Tai realistiniai, su romantizmo dailės elementais (būdingu nuoširdžiu heroizmu) nutapyti XX a. pradžios darbai, vieni iš dinamiškiausių šioje bažnyčioje.

Šv. Tomo Akviniečio altoriaus pirmajame tarpсныje matome XVIII a. antrosios pusės paveikslą, to paties dailininko, kuris nutapė ir kai kuriuos kitus šios bažnyčios paveikslus – šv. Juozapo, šv. Agotos ir kelis mažus ovalo formos šventųjų paveikslus. Šv. Tomas Akviniētis vaizduojamas apsiautęs dominikonų abitu su nuleistu gaubtuvu, vos pasisukęs į dešinę pusę, priklausęs rašyti ant žaliu aksomu užtiesto stalo. Šis universitetų, mokyklų globėjas (galime išvelgti tokį dominikonų šventojo ryšį su Žemaičių Kalvarijos dominikonų mokykla) gali būti susijęs su visa Žemaičių

*Žemaičių Kalvarijos bažnyčia.
Nuplaktas Kristus. XVII a.*

K. Driskiaus nuotr.

Kalvarijos bažnyčios ikonografine programa. Šv. Tomo galva kiek pasukta į kairę – melancholiškai judantis kūnas sudaro gracingą S formos išlinkimą. Kairėje pusėje virš šventojo galvos – nedidelis šviesos nutviekstas balandis, teikiantis šv. Tomui dievišką įkvėpimą. Šiame klasicizmo epochos darbe dar jaučiama baroko įtaka: įvairių atspalvių gelsvas, rausvai rudas koloritas, sušvelninti šviesos ir šešėlių kontrastai, būdingos spalvinio estetizavimo tendencijos, o išraiškos ekspresyvumas, aplinkos misticizmas – jau romantiz-

mo bruožai. 1826 m. vizitacijos akte minimas šio paveiklo paausintas aptaisas ir antrajame šio altoriaus tarpsnyje buvęs šv. Marijos Magdalenos paveikslas [KAKA, b. 142, l. 714]. Dabar antrajame tarpsnyje – to paties dailininko tapytas nedidelis (50 x 30) ovalo formos šv. Antano Paduviečio paveikslas. Šventasis vaizduojamas iki juosmens, su Kūdikieliu Jėzumi ant rankų. Kompozicija kompaktiška, išraiška ir gestai nuoširdūs, natūralūs, potėpis kruopštus, vaizdas realistiškas. Šv. Antano paveikslas XX a. pradžioje buvo Šv. Agotos altoriaus antrajame tarpsnyje.

Paskutinis altorius prie šios navos kolonų, jau arčiausiai centrinių bažnyčios durų yra Šv. Agotos Kankinės altorius. Pirmajame šio altoriaus tarpsnyje esąs šv. Agotos paveikslas – jau anksčiau minėto nežinomo XVIII a. autoriaus darbas (190 x 90). Šv. Agota stovi tamsių rusvų debesų properšoje, nutviekstoje saulės. Šventoji vilki taurios žalios spalvos plačią suknelę, įsisiautusi į purpurinį šermuonėliais padabintą aksomo apsiaustą. Dešinėje sulenктоje rankoje laiko duonos kepaliuką, o kairėje – palmės šakelę, visų kankinių simbolių. Švelnių klasikinių bruožų veidą rėmina aukštinė diadema. Gracingai sustingusi figūra stovi kalvoto peizažo fone (Etnos ugnikalnio apylinkių simbolis). Tik pastatytos mūrinės bažnyčios (1822 m.) Šv. Agotos altoriaus antrajame tarpsnyje būta šv. Kotrynos paveiklo [KAKA, b. 142, l. 714], vėliau, jau XX a. pradžioje, antrajame tarpsnyje randame čia buvus šv. Antano Paduviečio paveikslą [Ragaišis, 1906, p. 41], o po Pirmojo pasaulinio karo čia būta šv. Veronikos paveiklo [LVIA, f. 696, ap. 2, l. 6], kurį matome ir dabar. Tai 50 x 30 cm dydžio tapyba drobėje. Paveikslas tapytas greičiausiai apie 1904 m., matyt, Telšių amatininkų dirbtuvėje, galėjo būti pakeistas kartu su dviem Przeslauskio tapytais paveikslais apie 1915 m. Šv. Veronika vaizduojama iki juosmens, rankose laikanti baltą išskleistą drobulę su ryškiu Jėzaus veido atspaudu.

1988 m. Telšių vyskupo Antano Vaičiaus rūpesčiu popiežius Jonas Paulius II Žemaičių Kalvarijos bažnyčiai suteikė Mažosios bazilikos titulą.

Yra žinoma, kad Kryžiaus kelio stočių paveikslų, vaizduojančių Kristaus kančią, Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje buvę nuo seno, nes jau 1826 m. vizitacijos aktas mini dvidešimt du tokius ant drobės tapytus paveikslus. Devyni iš šių paveikslų buvo italų darbo (gal vienalaikiai su stebuklinguoju Švč. Mergelės Marijos paveikslu?). Vertingiausias, akto sudarytojo nuomone, buvęs Kristaus nuėmimo nuo Kryžiaus paveikslas. Kaip atrodė kiti trylika paveikslų, sudarytojas nenurodo [KAKA, b. 142, l. 71], tačiau mini, kad po šiais paveikslais kabo baltai dažytos lentelės, kurios nurodo, kiek prie kurios stoties reikia sukalbėti poterių. 1897 m.

Mažosios bazilikos titulo 1988 m. Žemaičių Kalvarijai suteikimo progai pažymėti skirta lenta.

S. Butrimienės nuotr.

inventorius pažymi, kad Kristaus kančią vaizduojančių paveikslų likę devyniolika, jie visi turi paausintus rėmus [LVIA, f. 696, ap. 2, b. 942, l. 23]. Tokį pat stočių paveikslų skaičių nurodo ir Ragaišis (A. Ragaišis) [Ragaišis, 1906, p. 41]; jis dar pamini, kad žiemą šis Kristaus kančių kelias žmonių tankiai apvaikščiojamas.

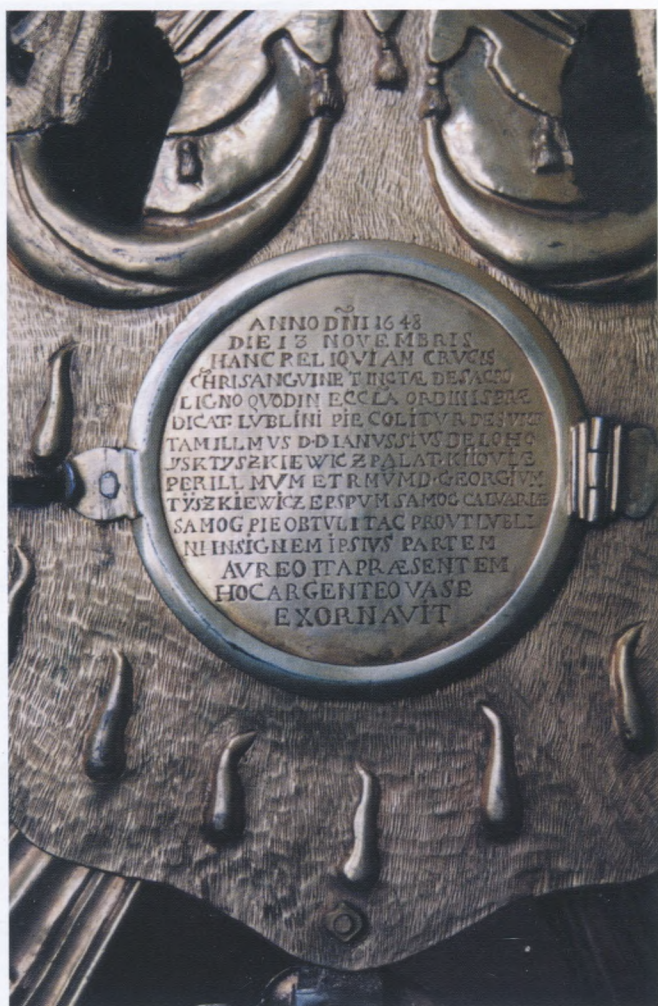
Šiuo metu bažnyčioje šoninių navų sienas puošia dvidešimt Kristaus kančios kelią vaizduojančių paveikslų grupė [Butvilaitė R., 1993, p. 165]. Šiuos paveikslus 1872–1873 m. nutapė dailininkas J. Szymma, kurio darbų randame Sedos ir kitose aplinkinėse bažnyčiose. Tai gali būti sulenkinta Telšių dailininko, 1872–1874 m. dirbusio Žemaičių Kal-

varijoje, J. Šimanauskio pavardė [Butvilaitė R., 1993, p. 165]. Šiuos paveikslus būtų galima suskirstyti į dvi kompozicines grupes: mažafigūres (III, XIX, XX stočių paveikslai) ir daugiafigūres, kuriose matome daugiau nei tris personažus. Figūrų proporcijos gana taisyklingos, bet kresnos, gal kiek perdėtai pabrėžtas formų anatomiškumas. Potėpis tikslus, piešinio linija griežta ir akcentuota.

Visiems Kryžiaus kelio stočių paveikslams būdinga groteskiška Kristaus kankintojų veidų traktuotė, kontrastuojanti su optimistine svarbiausio veikėjo veido išraiška. Daugelyje vietų autorius daro proporcijų klaidų (XVIII stotis). Galbūt tai rodo, kad J. Szyrma – tik pasimokęs amatininkas, o ne dailininkas profesionalas. Paveikslai margoki (XIV, XV, XVI stotys), perkrauti ne tik formų, bet ir spalvų.

Bažnyčia buvo turtinga sidabro, ypač liturginių indų, kitų liturginių reikmenų. Tai sidabrinės paaukuotos monstrancijos (1648 m. ir kt.), taurės, relikvijoriai (1778 m. ir kt.), patenos, taip pat kryžiai, šviestuvai, lempos, karūnos, vainikai, paveikslų drabužių aptaisai (dalis jų padaryti 1821–1822 m.). Vien votų ant įvairių altorių 1826 m. vizitacijos akte randame 33. Taip pat bažnyčioje gausu varinių ir švinių šviestuvų, būgnų, vėliavų, indų, būta nešiojamų altorėlių. Ypač didelė bažnytinių drabužių kolekcija: 83 arnotai, 13 kapų, 42 albos, 93 kamžos ir kt.

Bažnyčioje nuo XVII a. veikė Šv. Rožinio brolija, popiežiaus Inocento VIII įsteigta dominikonų ordinui, Marijos Gailestingosios Užtarėjos (nuo 1750 m.) ir Šv. Kryžiaus (1748 m.) brolijos, įsteigtos Benedikto XIV. Pirmosios brolijos sukauptos lėšos – 240 muštinių talerių, 115 dukatų, 860 zlotų, lokuotų Jazdaičių dvarelyje, priklausiusiame p. P. Svirtūnui. Antrosios brolijos lėšos – 1450 muštinių talerių lokuota

*Šv. Kryžiaus
relikvijoriaus
fragmentas.*

S. Varno nuotr.

Sedos dvare, priklausiusiame p. Gadonui. Trečiosios brolijos lėšos – 110 muštinių talerių – lokuota Lau-
mių dvare, priklausiusiame p. Tiškai.

Bažnyčioje ant kolonų kabojo labiausiai Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolynui nusipelnusių keturių Žemaičių vyskupų portretai. Nuo XVIII a. antrosios pusės iki 1873 m. tai buvo Jurgio Tiškevičiaus, Petro Parčevskio, Jono Dominyko Lopacinskio ir Antano Dominyko Tiškevičiaus aliejiniai dažais tapyti portretai. 1873 m. vietoj vyskupo Petro Parčevskio tapyto portreto pakabintas Motiejaus Kazimiero Valančiaus, Žemaičių Kalvarijos dominikonų globėjo, portretas, datuotas 1873 m. Petro

Parčevskio portretas perkeltas į vienuolyno rūmus, ten saugotas dar ir XX a. pradžioje [Ragaišis, 1906, p. 45].

Daugelio svarbiausių maldingų kelionių Žemaitijoje tikslas – Žemaičių Kalvarija. Aplinkinių Žemaičių vyskupijos parapijų vizitacijų aktuose ir inventoriuose nurodomi paveikslai, altorėliai, skirti nešti į Didžiosios Kalvarijos atlaidus [VUB RS, f. 1–f. 38, l. 74; LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 300, l. 113]. Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje aptiktas Nukryžiuotojo paveikslas, kaip ir rastasis Alsėdžiuose, greičiausiai yra siuvinėtas tų pačių vienuolių ar pasauliečių moterų. Su Šv. Rožinio brolijos stei-

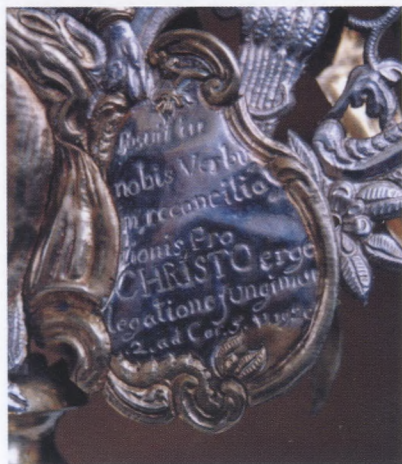
Žemaičių Kalvarijos bažnyčia. 1778 m. relikvoriaus aversas ir reversas bei įrašų fragmentai.

S. Varno nuotr.

gėjais ir dviem Rožinio Švč. Mergelės Marijos paveikslais Žemaičių Kalvarijoje [Butvilaitė R. 1993, p. 159] yra susijęs ir dvi-pusis vėliavos paveikslas, rastas bažnyčios palėpėje. Šią prielaidą paremtų žemaitiškas įrašas „S. S. P. MARJA. ROŽAČAWAS“. Ir kitose vėliavose bei altorėliuose mėgta kopijuoti svarbų stebuklais garsėjantį Žemaičių Kalvarijos Dievo Motinos su Kūdikiu atvaizdą – jis perkeltas į dvi čia išlikusias vėliavas. Dar XX a. trečiajame dešimtmetyje surašytas inventoriųs mini penkis nešiojamus altorėlius [LVIA, f. 696, ap. 2, l. 10v], tačiau iki mūsų dienų jie nebeišliko. Yra išlikęs įspūdingas Žemaičių Kal-

*Žemaičių Kalvarijos bažnyčia.
Žemaičių vyskupo
Motiejaus Valančiaus portretas*

*Žemaičių Kalvarijos bažnyčia.
Interjero frag-
mentas.*

S. Varno nuotr.

*Žemaičių Kalvarijos bažnyčia.
Neogotikinė
monstrancija.*

S. Varno nuotr.

varijos procesijų kryžius: dviejų su puse metro aukščio, apkaltas žalvario skarda, puoštas raudono ir žalio stiklo akutėmis, su pritvirtinta žalvarine Nukryžiuotojo figūra. Iki šių dienų bažnyčioje tebėra ir du variniai oda aptraukti būgnai.

Vargonai Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje minimi 1820 m. vizitacijos akte ir kituose inventoriuose [LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 29]. Tikriausiai jie 1822 m. pernešti į naujai pastatytą bažnyčią, kadangi 1841 m. vizitacijos akte rašoma, kad jie 1827 m. remontuoti [LVIA, f. 669, ap. 2, b. 253, l. 158]. Šis instrumentas sudegė per 1896 m. bažnyčios gaisrą.

XX a. pradžioje, 1903 ar 1910 m., Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje naujus didelius vargonus pastatė

vilnietis Juozapas Radavičius (1857–1911) [Misius K., Šinkūnas R., 1993, p. 391], žinomas kaip garsus žymių Kauno arkikatedros, Panevėžio Šv. apaštalų Petro ir Povilo, Vabalninko, Vilniaus Šv. apaštalų Petro ir Povilo bei kitų Lietuvos šventovių vargonų meistras. Jis savo amatą tobulino Prancūzijoje, todėl jo instrumentams būdingi prancūzų romantizmo subtilumai.

Žemaičių Kalvarijos bažnyčios vargonai vieni iš didžiausių visoje Žemaitijoje. Jų tyrinėtojas Girėnas Povilionis rašo juos turint dvi manualines ir pedalinę klaviatūras su 25 balsais. Vargonų prospektas istorizmo stiliaus, vienalaikis su instrumentu. Jo kompozicija vieno tarpsnio, simetriška, penkių langų. Pagrindinę prospekto dalį sudaro trys bokštai su dviem tarpinėmis plotmėmis. Plokščio paviršiaus arkiniuose languose stovi dekoratyvūs cinko skardos

Šv. Jackus ir
šv. Laurynas.
Procesijų vėliavos
fragmentas. Že-
maičių Kalvarijos
bažnyčia.

S. Varno nuotr.

vamzdžiai. Prospekto viršuje yra platus antablemen-
tas su frize įkomponuotomis drožinėtomis ir paauk-
suotomis rozetėmis. Visų trijų bokštų viršūnes užbaigia
trikampiai frontonai. Vargonai taisyti 1962 m.

Varpų buvusioje Žemaičių Kalvarijos dominiko-
nų bažnyčioje ir kai kuriose Kryžiaus kelio koply-

Žemaičių Kalvarijos bažnyčios interjeras su vargonais.

S. Varno nuotr.

čiose (pvz., „Rotušėje“) būta keliolikos. Kaip jau minėta, per Pirmąjį pasaulinį karą vokiečiai išvežė du varpus: didįjį, lietą Karaliaučiuje 1775 m., ir patį seniausią – Šv. arkangelo Mykolo, lietą 1654 m. [LVIA, f. 696, ap. 2, l. 4]. Varpų tyrinėtojo Povilo Šverebo duomenimis, šiuo metu Mažosios bazilikos bokštuose kabo keturi varpai. Seniausiame jų įrašyta 1768 m. data. Du varpai parapijiečių lėšomis ir klebono Povilo Pukio rūpesčiu pagaminti 1926 m. Liepojoje. Ketvirtasis varpas yra be įrašų.

Dominikonų rūpinimasi gyventojų švietimu liudija ir jų 1644 m. įkurta parapiinė mokykla, kaip viena iš fundatoriaus vyskupo J. Tiškevičiaus sąlygų. Per karus su švedais mokymas nutrūko ir vėl buvo atnaujintas 1677 m. Mokyklą žiemą lankydavo keliasdešimt vaikų.

1782 m. Edukacinės komisijos vizitatorius Jurgis Pironovičius sužinojo, kad Žemaičių Kalvarijos vienuoliai laiko trijų klasių parapiinę mokyklą, kurioje dėsto du vienuoliai. Mokykla buvusi atidaryta prieš trejus me-

tus, įsakius Žemaičių vyskupui Jonui Lopacinskiui. Joje, be parapišė mokyklose dėstomų dalykų, dar buvo mokoma gramatikos. Žiemą susirinkdavo apie 80 mokinių, mokytojams atlyginimą mokėdavo besimokančių vaikų tėvai [Raporty <...>, 1974, p. 85]. Tikėtina, kad 1778 m. Žemaičių Kalvarijoje pradėjo veikti aukštesnio lygio negu parapišė mokykla [Misius K., 2002, p. 8]. Vienuolių dominikonų paprašytas, Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis 1800 m. Žemaičių Kalvarijoje pastatydino medinį šiaudais dengtą namą mokyklai. Valdžiai leidus, 1803 m. čia atidaryta keturių klasių apskrities mokykla. Būta ir parengiamosios klasės, laikytasi Vilniaus universiteto apskrities mokykloms nustatytos programos. Dauguma mokinių buvo vietos bajorų ir valstiečių vaikai. Siekiant, kad jie kuo greičiau išmokyti lenkiškai, 1806 m. mokyklos protokolų knygoje įrašomas reikalavimas – per pamokas ir tarpusavyje mokiniai privalo kalbėtis tiktai lenkiškai. Tam pritarė mokyklos vizitatorius [Merkys V., 1994, p. 25]. Nesilaikančių šio reikalavimo laukė „viešas sugėdinimas“.

1816 m. ši mokykla išplėsta iki šešėklasės, jai pastatyti mūriniai namai, o 1825 m. suteiktos gimnazijos teisės. Tos mokyklos absolventai uždariaudavo mokydami parapišė mokyklose, stodavo į kunigų seminarijas, universitetus. Netrukus po įsteigimo Žemaičių Kalvarijos mokykla ėmė garsėti kaip valstietiščiausia mokykla Žemaitijoje. 1822 m. vizitatorius Jonas Chodzka pažymėjo, kad iš 430 Žemaičių Kalvarijos mokyklos mokinių 192 buvo iš valstiečių, bet nekilmingo luomo atstovų gali būti ir daugiau, tik jie kitaip įrašyti. M. Lukšienė pateikia šiuos Žemaičių Kalvarijos mokyklos mokinių, kilusių iš valstiečių, procentus: 1823 m. – 43,7 %, 1825 m. – 44,8 %, 1826 m. – 33,5 %, 1828 m. – 37,6 %, 1829 m. – 37 %, 1831 m. – 32 %, 1832 m. – 34,8 %. Iš viso tarp 1803–1835 m. būta nuo 66 mokinių (1832 m.) iki 476 mokinių (1819 m.) [Lukšienė M., 1970, p. 408, 475].

Mokiniai gyvendavo miestelyje, privačiuose butuose, ir buvo prižiūrimi mokyklos vadovybės. Gana daug mokinių būdavo ir išanginėje, arba parengiamojoje, klaseje. Pavyzdžiui, 1822 m. tokių buvo net 150, suskirstytų į 5 grupes. Iš pradžių skaityti juos mokė naminiai prižiūrėtojai. Jau pramokusiems mokytojas dėstė katekizmą, aritmetiką, geografiją ir istoriją. Moksleiviai buvo baudžiami rykštėmis ir kitomis fizinėmis bausmėmis. Vykdavo ir tradicinės pamokos. Kasmet buvo rengiamos gegužinės, kurias yra aprašęs jų dalyvis Vincentas Juzumas. Tai būdavo teatralizuotos, su persirengėliais, išvykos į gretimas parapijas (dažniausiai Sedą). Eidavo kapelai grojant maršą. Nuo moksleivių dainų skardėdavo laukai. Jei nebūdavo kviešti į kurią nors parapiją, moksleiviai eidavo į mišką ir ten žaisdavo.

Telšių apskrities mokyklų garbės prižiūrėtojas ir Telšių maršalka, Renavo dvaro savininkas Antanas Rönne išleido Žemaičių Kalvarijos mokyklos 1822 m. mokymosi programą, o Lietuvos apskričių mokyklų bei mokytojų sąrašai būdavo skelbiami atskirų metų kalendoriuose. Iš jų sužinome, kad 1806–1812 m. Žemaičių Kalvarijos mokyklai vadovavo Dominykas Braunas, 1813–1818 m. – Augustinas Paulauskas, 1819–1825 m. – Pranciškus Žukas, 1826–1829 m. – Vincentas Petraškevičius. Žymiausi mokytojai buvo: Dominykas Sutkevičius, palikęs lietuvių-žemaičių-lenkų kalbų žodyno rankraštį, vienuolyne gyvenęs Jurgis Kasakauskis, pirmosios katalikų maldaknygės lietuvių kalba parengėjas, minėtasis tėvas Augustinas Paulauskas (g. 1773, m. po 1818), bajoras, kilęs iš Telšių apskrities, baigęs Kražių mokyklą, mokytoju dirbęs nuo 1801 m. Naugarduke, po to – Žemaičių Kalvarijoje, buvęs šios mokyklos vadovas, o vėliau – vienuolyno prioras. Pranciškus Žukas (1788–1847), bajoras, kilęs iš Vilniaus krašto, buvo mokytoju Naugarduke, Zabeluose, Gardine, mokyklos vadovu Žemaičių Kalvarijoje 1819–1825 m.,

paskui keletą metų vienuolijos klierikus mokė filosofijos ir teologijos, vėliau tapo Žemaičių Kalvarijos vienuolyno prioru, mirė Agluonoje. Nuo 1823 m. čia profesoriavo Pranciškus Skilskis (Skulskis?), 1842–1845 m. jis buvo vienuolyno prioru, pastatė čia naują mūrinį vienuolyną.

Tarp žymiausių mokinių minėtinas Motiejus Valančius, tarp geriausių 1814 m. pažymėtas ketvirtos klasės mokinys Simonas Daukantas [LVIA, f. 567, ap. 2, b. 417, l. 54]; čia mokėsi bibliofilas, hebraistas Žemaičių vyskupijos valdytojas Jonas Krizostomas Gintila, taip pat lietuvių literatūros veikalų rengėjai, spaudos darbuotojai Juozapas Čiulda, broliai Tadas, Antanas ir Vincentas Juzumai, Jokūbas Kurmavičius, Ignas Kulvinskis, Leonas Mantvydas, Juozapas Simforijonas Mieleška, Kajetonas Rōkas Zabitis ir kt.

Former Dominican Cloister and the Church (from 1988, the Basilica Minor) of the Visitation of the Virgin Mary in Žemaičių Kalvarija

Adomas Butrimas

In 1642, Bishop Jurgis Tiškevičius (Pl, Jerzy Tyszkiewicz, 1633–1649) founded the church and Dominican cloister. Today, the church and the former cloister belong to the Plungė Deanery, the Bishopric of Telšiai. This foundation best suited the bishop's future goals: to establish the Calvary, that is, the Stations of the Way of the Cross. In 1639, the Dominican friars built nineteen chapels in the hills adjacent to the cloister. The subsequent bishops of Samogitia, Petras Parčevskis (Pl, Piotr Parczewski, 1649–1659), Kazimieras Pacas (Pl, Kazimierz Pac, 1667–1695), Antanas Dominykas Tiškevičius (Pl, Antoni Dominyk Tyszkiewicz, 1740–1762) also upheld this establishment. Around 1750, Bishop Tiškevičius founded the new wooden church that had fifteen altars. Lay founders, Vaitiekus and Ona Pacaitė Vaziņskiai, Jonas Lukaševičius, Regina Tiškevičienė, Mykolas Girdvainis, and others, also contributed to this foundation.

Architect Augustinas Kosakauskas (Pl, Augustyn Kossakowski, 1737–1803) designed the brick church and the Dominican cloister. The church is rectangular in plan, has three-naves and a triangular apse; two towers frame its main facade. The building of the church lasted from 1785 until 1822. The old wooden cloister had the shape of letter "U." The construction of the brick two-storey cloister was completed in 1843. In 1889, the government of the Tsarist Russia closed the Dominican friary of Žemaičių Kalvarija. From

1927 until 1948, the Marian Order has been functioning there.

After the 1896 fire, the renovated church having twelve altars was transferred to parish. The remarkable miracle-working sculpture of the Crucified Jesus (17th c.) has been situated on the first elevation of the main altar and the image of the Mother of God (17th c.) found its place on the altar's top elevation. The church had rich treasury. The Fraternity of the Rosary had also been active there. Moreover, there survived schemes indicating the paths for circuiting the cloister and the Way of the Cross as well as numerous lithographs featuring the entire site. Records also mention rich collection of liturgical banners and portable altars. During the World War I, German soldiers took the church-bells moulded in the seventeenth and eighteenth centuries. At the beginning of the twentieth century, distinguished master Juozapas Radavičius (Pl, Józef Radawicz, 1857–1911) constructed the organ for the church. From 1644, the Dominican friars sustained a school in Žemaičių Kalvarija.

Žemaičių Kalvarijos stebuklingasis Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslas

Neringa Markauskaitė

Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčios pagrindiniame altoriuje yra saugomas nuo seno stebuklingomis malonėmis garsus paveikslas, vaizduojantis

Žemaičių Kalvarijos bažnyčios interjeras su didžiuoju altoriumi.
S. Varno nuotr.

Dievo Motiną, priglaudusią prie savęs Kūdiki Jėzų. Nors atvaizdas nėra vainikuotas popiežiaus vainiku, tačiau yra gerai žinomas Lietuvoje ir už jos, jį galima būtų prilyginti kiekvienam iš penkių Lietuvoje vainikuotų

paveikslų¹. Šis Žemaičių Kalvarijos paveikslas vadintinas Žemaitijos paguoda ir gyvastimi, jau beveik keturis šimtmečius jis susijęs su buvusiuose Garduose įsteigto mis kalvarijomis, puošiantis jau trečiąją, dominikonų pastatytą bažnyčią. Šiuo metu Telšių vyskupo Jono Borutos iniciatyva yra nusiųstas prašymas į Romą šį stebuklingąjį atvaizdą vainikuoti popiežiaus vainiku².

Yra žinomas pasakojimas, kad stebuklingasis *Dievo Motinos su Kūdikiu* atvaizdas į Žemaičių Kalvariją, tuometinius Gardus, yra atvežtas iš Romos lietuvio dominikono Petro Pugačevskio. Jis studijuodamas Romoje gyveno viename iš dominikonų vienuolynų³. *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslas buvo pakabintas šio vienuolyno ligoninėje ir jau garsėjo stebuklingomis malonėmis. Sykį, susirgus broliui dominikonui Romualdui, Petras, užsidegęs grabnyčių žvakę, prie paveikslo karštai meldėsi Dievo Motinai, ir ne kartą regėjo šviesulį aplinkui Dievo Motinos ir Kūdikėlio Jėzaus galvas [Fridrich A., 1911, p. 206]. Veikiai įvyko stebuklas: brolis Romualdas visiškai pasveiko. Todėl po studijų, vykdamas namo, Petras melste išmeldė šį paveikslą iš Romos dominikonų ir atvežė į Gardų dominikonų vienuolyną. Iš pradžių jis buvo laikomas vienuolyno prioro kambaryje, ir pats prioras ne kartą paveiksle regėjęs tokį patį šviesulį kaip anksčiau ir Petras. Po to, kai šio vienuolyno prioru tapo P. Pugačevskis, stebuklinga-

¹ Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje esantis paveikslas per keturis šimtmečius buvo vadintas labai įvairiai: Švč. Mergelės Marijos (Šv. Marijos Panos) arba Dievo Motinos bei Dievo Motinos su Kūdikiu titulu. Pastarasis titulas dažniau pradėtas vartoti XX a. pirmojoje pusėje.

Plačiau apie Lietuvoje vainikuotus Švč. M. Marijos paveikslus žr.: Vaišnora J., Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma, 1958; Šinkūnaitė L., Vainikuotieji Marijos paveiksai // Katalikų pasaulis, 1993, rugpjūtis, p. 27–29.

² Apie atvaizdo vainikavimą autorė kalbėjosi su vysk. J. Boruta 2002 m. spalio mėn.

³ Lenkų istoriografų nurodyta: P. Puchaczewski [Wacław X. z Sulgostowa, 1902, p. 245; Fridrich A., 1911, p. 205] arba P. Puhaczewski [Wolyniak, 1917, p. 104]. Spėjama, kad P. Pugačevskis buvo apsigyvenęs Romoje prie bažnyčios *Santa Maria sopra Minerva* arba *Santa Sabina* [Ragaišis, 1906, p. 15–16].

sis atvaizdas buvo perneštas į šalia vienuolyno buvusią bažnyčią⁴.

Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslas yra tyrinėtas labai nedaug. Jį vis dar gaubia į legendą panašūs pasakojimai ar sunkiai įmintinos, per kelis amžius istoriografijoje atsiradusios pasakojimų mįslės. Taip yra dėl to, kad dauguma Žemaičių Kalvarijai skirtų senųjų spaudinių, kuriuose galbūt buvo paminėtas paveikslas, šiandien jau nėra prieinami. Be to, nėra žinomi šį atvaizdą liudiję XVII–XVIII a. istoriniai dokumentai, galėję būti Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno archyve, kurio didžioji dalis sudegė 1896 m. Taigi daugumą istoriografinių istorinių šaltinių interpretacijų ar perpasakojimų iš nežinomų vienuolyno dokumentų nėra lengva įrodyti ir mokslškai pagrįsti, tenka patikėti XIX–XX a. istoriografais.

Viena iš bene didžiausių istoriografijos problemų ta, kad *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslas nėra paminėtas mums prieinamuose XVII a. spaudiniuose, pvz., M. Bardowskio 1643 m. išleistoje knygelėje, skirtoje vyskupo Jurgio Tiškevičiaus įkurtoms Kryžiaus kelio stotims, Alberto Vijūko-Kojalavičiaus veikale apie LDK stebuklais garsėjančias vietas, taip pat Žemaičių Kalvarijos kunigo dominikono giesmyne [Bardowski M., 1643; W. Koiłowicz A., 1650; Giesmes Ape Święciause <...>, 1773]⁵. Apie jį labai nedaug užsimena-

⁴Tyrinėtojai dar nėra priėję prie vieningos nuomonės, kaip buvo pavadinta vysk. J. Tiškevičiaus pastatyta dominikonų bažnyčia XVII a.

Šiuo klausimu paminėtina dar ir tai, kad R. Jurgelėnaitės pateiktas A. Vijūko-Kojalavičiaus teksto vertimas nėra tikslus; A. Vijūkas-Kojalavičius yra paminėjęs ne Šv. Kryžiaus vardu pavadintą XVII a. Gardų bažnyčią, bet Šv. Kryžiaus relikviją [Vijūkas-Kojalavičius A., 1990, p. 234]. Klaidą ištaisyti šio straipsnio autorei padėjo M. Strockis.

⁵Žemaičių Kalvarijos paveikslas nėra paminėtas jėzuito Wilhelmo Gumpfenbergo atlase apie stebuklinguosius Švč. Mergelės Marijos atvaizdus [Gumpfenberg W., Atlas Marianus, quo Sanctae Dei Genetricis Mariae Imaginum Miracilosarum Originis... Monachii, 1659, 1672].

ma XVIII a. dominikonų veikale, skirtame Švč. Mergelės Marijos atvaizdams įvairiuose kraštuose [Szymak G., 1755]. Šis *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslas nėra paminėtas vyskupo Motiejaus Valančiaus [Wołonczewskis M., 1848]. Tuo tarpu XX a. pirmosios pusės istoriografai ir jais rėmęsi vėlesni autoriai yra nurodę minėtas M. Bardowskio ir A. Vijūko-Kojalavičiaus knygas kaip pirmuosius istoriografinius šaltinius, liudijančius stebuklingą *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslą ir stebuklą knygą, kurioje buvę užfiksuoti stebuklingi išgijimai [Ragaišis, 1906; Totoraitis J., 1937]. Nėra lengva paaiškinti, kaip atsirado šie duomenys; galbūt netiksliai buvo interpretuoti XVII–XVIII a. tekstai, arba gal autoriai rėmėsi šiandien mums nelabai prieinamais spaudiniais ⁶.

Šio paveikslo atsiradimo Lietuvoje istoriją pateikė XX a. pradžios istoriografai. Tačiau jie nėra nurodę dokumentų ar istorinių šaltinių, ankstesnių, negu XIX a. Taip pat XX a. susidomėta *Dievo Motinos su Kūdikiu* atvaizdo vizualinės ikonografinės medžiagos rinkimu [Wacław X. z Sulgostowa, 1902; Fridrich A., 1911]. Tuo metu galbūt pirmą sykį buvo smulkiai aprašyta šio paveikslo meninė išvaizda [Ragaišis, 1906]. Šiuo aprašymu yra pasirėmę vėlesni autoriai [Totoraitis J., 1937; Vaišnora J., 1958]. Paminėtina, kad J. Vaišnora apibendrino tai, ką apie šį paveikslą yra parašę kiti autoriai, taip pat jis pateikė išsamią bibliografiją ir aptarė kai kuriuos atvaizdo kulto aspektus. Iš vienuolyno ir bažnyčios vizitacijos aktų (1821–1894 m.) yra žinoma paveikslo buvimo vieta bažnyčioje XIX a. Deja, nieko nėra žinoma apie ankstyvesnius bažnyčios invento-

⁶ Rengiant šį straipsnį, autorei buvo neprieinami šie leidiniai: Bardowski M., *Echo albo odgłos z Kalwaryjskich Gór* <...>, Wilno, 1643 (nurodyta: Vaišnora J., 1958, p. 377); *Calvaria Samogitiae*, [Vilnius], 1648 (nurodyta: Wołonczewskis M., 1848, p. 115); *Pedelis Miros Saldžiausi medi Križiaus Jezusa Pona* <...>, [Vilnius], 1750 (nurodyta: Jocker A., 1842, p. 140); Barącz S., *Cudowne obrazy Matki Najśw. w Polsce, Lwów*, 1891 (nurodyta: Wacław X. z Sulgostowa, 1902, p. 246; Wołyniak, 1917, p. 106).

rius. XX a. pirmosios pusės periodika, ypač marijonų žurnalas „Šaltinis“, atskleidžia, kaip buvo populiarinamas paveikslo kultas.

Nėra žinoma, ar *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslo dokumentinis aprašas buvo pateiktas paminklosaugos institucijų archyvams⁷. Ikonografijos tyrinėjimams labai svarbus yra Žemaičių Kalvarijos parapijos archyvas, kuriame ir sovietmečio metais buvo saugota dokumentinė medžiaga apie paveikslo restauravimą; taip pat vieno iš bažnyčios klebonų sudarytas rankraštis, kuriame esama žinių apie šiam atvaizdui priskiriamas stebuklingas malones⁸. Žemaičių muziejuje „Alka“ Telšiuose, taip pat tyrinėtojo Konstantino Bružo asmeniniame archyve Žemaičių Kalvarijoje yra saugoma XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmojoje pusėje atspausėtų religinių paveikslėlių kolekcija, vertinga lyginamoji medžiaga tyrinėti *Dievo Motinos su Kūdikiu* atvaizdo ikonografijai bei jos meninei išraiškai.

Praėjusio šimtmečio pabaigoje *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslo, kaip ir visos Žemaičių Kalvarijos vietovės, platesni tyrinėjimai buvo atgaivinti Žemaičių draugijos iniciatyva⁹. Tuomet šio straipsnio autorė ėmėsi gvildinti paveikslo autentiškumo bei atvaizdo tipo kilmės problemas. Paminėtini Laimos Šinkūnaitės tyrinėjimai, pateikti Lietuvos Švč. Mergelės Marijos atvaizdams skirtame leidinyje, kur autorė patikslino Žemaičių Kalvarijos atvaizdo tipą, priskirdama jį vienam iš *Glykophylusa* terminu apibrėžiamų atvaizdų variantui [Šinkūnaitė L., 1993, p. 73].

⁷ Rengiant šį straipsnį yra peržiūrėtas KPCA (f. 11, ap. 2, b. 26), taip pat 1990 m. Plungės rajono valdybos kultūros skyriaus archyvas.

⁸ Kalbama apie rankraštį: Stebuklingas Dievo Motinos Marijos paveikslas Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje ir kt. žinios apie Žemaičių Kalvariją.

Dėkoju buv. Žemaičių Kalvarijos kun. Ignacui Žeberskiui, leidusiam straipsnio autori 1990 m. susipažinti su parapijos archyvo medžiaga.

⁹ Draugija 1990 m. suorganizavo mokslinę ekspediciją į Žemaičių Kalvariją; joje dalyvavusių tyrinėtojų, tarp jų ir šios autorės, straipsniai paskelbti leidinyje: Žemaičių praeitis, V., 1993, d. 2.

Šiame straipsnyje, pasirėmus naujais istoriografijos ir archyvinės medžiagos tyrinėjimais, norima aptarti *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslo kulto ypatumus, atvaizdo ikonografiją bei meninę išraišką.

Galima pagrįstai manyti, kad šis stebuklingasis *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslas Žemaičių Kalvarijoje atsirado XVII a. pirmojoje pusėje, galbūt ketvirtojo ar penktojo dešimtmečio sandūroje, nes tuomet jau galėjo būti pastatytas medinis dominikonų vienuolynas ir bažnyčia¹⁰. Tikėtina, kad į bažnyčią paveikslas buvo perkeltas po 1644 m., nes tuomet P. Pugačevskis jau buvo išrinktas vienuolyno prioru; arba 1649 m., kai bažnyčiai vyskupo J. Tiškevičiaus rūpesčiu iš Liublino dominikonų buvo gauta Šv. Kryžiaus medžio dalies relikvija [Vaišnora J., 1958, p. 373]¹¹.

Nuo pat XVII a. pirmosios pusės, kai į bažnyčią buvo perneštas *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslas ir Šv. Kryžiaus relikvija, šie garbinimo objektai buvo neatsiejami vienas nuo kito.

Galima manyti, kad XVII a., bent jo pirmojoje pusėje, Žemaičių Kalvarija buvo labiau žinoma kaip „šventa vieta“, jau nuo 1639 m. garsėjusi stebuklingais žmonių pagijimais; čia žemę, atvežtą iš Jeruzalės, apšlakstyta Jėzaus Kristaus krauju, aplinkui koplyčias apibarstė pats fundatorius vyskupas J. Tiškevičius [W. Koiłowicz A., 1650, p. 34–35; Szymak G., 1755, p. 405]. Įsteigtos Kryžiaus kelio stotys su koplyčiomis gavo popiežiaus Urbono VIII specialius atlaidus [Vaišnora J., 1958, p. 372]. Tai buvo vienas iš svarbiausių religinių įvykių Lietuvoje.

¹⁰ Dėl tikslios vienuolyno ir bažnyčios pastatymo datos tyrinėtojai nėra priėję prie vieningos nuomonės.

¹¹ Vysk. M. Valančius ir Ragaišis (A. Ragažinskis) nurodo, kad P. Pugačevskio, tuomet jau vienuolyno prioro, rūpesčiu 1644 m. popiežius patvirtino anksčiau vysk. J. Tiškevičiaus dominikonams užrašytas fundacijas [Wołonczewskis M., 1848, p.112; Ragaišis, 1906, p.13].

Žemaičių Kalvarijos bažnyčia.
Didysis altorius.
Stebuklingasis
Dievo Motinos su
Kūdikiu paveikslas
didžiajame
altoriuje. XVII a.
K. Driskiaus nuotr.

Nieko nėra žinoma apie pirmąsias per *Dievo Motinos su Kūdikiu* atvaizdą žmonėms suteiktas malones, taip pat apie paveikslą stebuklingumui patvirtinti vyskupo J. Tiškevičiaus rūpesčiu sudarytą komisiją. Tarp 1643 m. publikuotų malonėmis apdovanojimų žmonių pagijimų aprašymų nepavyko surasti nė vieno, kuriame būtų paminėtas šis atvaizdas [Bardowski M., 1643]¹². 1648 m. įvyko stebuklingas atsitikimas, kai kone iš mirusiųjų prisikėlė Žemaičių didikų Lvovičiaus sūnus. Tačiau ši malonė XVII a. istoriografo,

¹² Apie šią komisiją, patvirtinusią paveikslą stebuklingumą, yra rašę XX a. istoriografai, tačiau jie nepateikė šį faktą patvirtinančio dokumento [Fridrich A., 1911, p. 208; Vaišnora J., 1958, p. 375–376].

šio įvykio amžininko, buvo priskirta ne *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslo stebuklui. Iš tiesų vyskupo J. Tiškevičiaus iniciatyva buvo sudaryta komisija, kuri ištyrė ir patvirtino Gardų kalvarijas kaip Kryžiaus kelio stočių vietą, pagarsėjusią stebuklingomis malonėmis [Bardowski M., 1643]. Apie tai, kad komisija tuomet ištyrė ir *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslą, nėra žinių, tačiau visai įtikėtina, kad jis buvo pripažintas stebuklingu kartu su Gardų kalvarijomis kaip stebuklinga vieta: „*D. Lwowiecz, nobilis in Ducatu Samogitiae atque illustris familiae vir, amiserat filium adolescentem morbo extinctum: hic cum votum concepisset, se Gordanos montes una cum filio, si vitae is redderetur, accessurum, et loca sacra ibi pedes inuisurum: vix finito voto filium ad vitam restitutum vidit votique reus ipse cum filio supplicationi julianae interfuit et beneficium a Deo acceptum caeteris enarravit<...>*“ [W. Koiałowicz A., 1650, p. 35]¹³.

Taigi iki XVII a. vidurio *Dievo Motinos su Kūdikiu* atvaizdo kultas dar nebuvo Lietuvoje paplitęs. Tačiau jis, kaip ir kiti Švč. Mergelės Marijos atvaizdai, galėjo plačiau pagarsėti minėto šimtmečio antrojoje pusėje, po 1656 m., kai Lenkija ir Lietuva pirmą kartą buvo paaukotos Švč. Mergelei Marijai, kuri tapo valstybės globėja kovoje su priešais [Vaišnora J., 1958, p. 147].

¹³ „<...>Ponas Lvovičius, žinomas Žemaičių kunigaikštystėje garsios giminės vyras, netekęs jauno sūnaus, kurį mirtis nusinešė, šioje vietoje įžadą davė sykiu su sūnumi – jei jam gyvybė bus sugrąžinta – į Gardų kalnus atvykti ir šventąsias vietas pėsčiomis apeiti; vos tik maldas baigęs, sūnų gyveniman sugrįžusį pamatė; atlikdamas, ką pažadėjęs, su sūnumi į liepos mėnesio pamaldas atvyko ir apie Dievo siųstąją malonę kitiems papasakojo <...>“ (versta R. Jurgelėnaitės: Vijūkas-Kojalavičius A., Įvairenybės apie Bažnyčios būklę <...> // Sietynas, 1990, rugpjūtis, p. 234).

Įdomu, kad šis įvykis yra paminėtas visai kitaip XVIII a. ir XX a. istoriografijoje, kur žinutės apie Lvovičiaus sūnaus stebuklingąjį atsigavimą pateikiamos kaip *Dievo Motinos su Kūdikiu* atvaizdo suteikta malonė [Szymak G., 1755, p. 405; Ragaišis, 1906, p. 16].

Tuo tarpu XVIII a. *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslas jau buvo plačiai žinomas. Vyskupo Antano Tiškevičiaus rūpesčiu 1750 m. pastatytoje dominikonų vienuolyno bažnyčioje, pavadintoje Šv. Mergelės Marijos ėmimo į dangų vardu, šis atvaizdas kartu su stebuklingąja Nukryžiuotojo skulptūra (perkelta iš vienos koplytėlės) buvo pagrindinio altoriaus arba, kitaip tariant, dviejų altorių ansamblyje. Ši stebuklingoji skulptūra, taip pat jos kairėje pusėje ant medžio tapyti Sopulingosios Dievo Motinos, o dešinėje – šv. evangelisto Jono atvaizdai buvo aukštutiniame šio ansamblio tarpsnyje, kitaip tariant, Šv. Kryžiaus altoriuje. Jame taip pat buvo saugoma Šv. Kryžiaus relikvija. *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslas buvo laikomas šio ansamblio žemutiniam tarpsnyje įrengtame Šv. Mergelės Marijos altoriuje [Szymak G., 1755, p. 426; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 228, l. 27–27v].

Stebuklingoji skulptūra ir paveikslas puikavosi didžiajame altoriuje XIX a. pastatytoje mūrinėje bažnyčioje [Ragaišis, 1906, p. 33–35; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 234, l. 32–32 v]. Žinoma, kad XVIII a. viduryje abu atvaizdai buvo apkabinėti votais [Szymak G., 1755, p. 426]. Taigi Žemaičių Kalvarijos dominikonai nuo XVIII a. iki pat 1889 m., kai buvo uždarytas vienuolynas, populiarino ne vien tikrai stebuklingojo *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslo, bet ir stebuklingosios Nukryžiuotojo skulptūros kultą. Pažymėtina, kad XVIII a. prie vienuolyno bažnyčios tuo pačiu metu veikė Šv. Kryžiaus ir Šv. Mergelės Marijos Paguodos brolijos, gyvavusios ir XIX a. [Vaišnora J., 1958, p. 373; KAKA, b.142, l. 675].

XVIII a. antrojoje pusėje, taip pat XIX a. buvo platinamos įvairios graviūros arba maldininkams skirti paveikslėliai, kuriuose buvo *Dievo Motinos su Kūdikiu* atvaizdas [Wacław X. z Sulgostowa, 1902, p. 246; Fridrich A., 1911, p. 206, 211]. Iki XX a. yra išlikę keletas giesmių, skirtų Žemaičių Kalvarijos Šv. Dievo Motinai, kaip manoma, jos sukurtos pačių

Žemaičių Kalvarijos bažnyčios stebuklingasis Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslas. XVII a.

K. Driskiaus nuotr.

dominikonų [Vaišnora J., 1958, p. 377]¹⁴. Vienas iš XVIII a. nulietų bažnyčios varpų buvo papuoštas Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu bareljefo kompozicija [Ragaišis, 1906, p. 27]; deja, nėra žinoma, ar ji buvo panaši į stebuklingojo *Dievo Motinos su Kūdikiu* atvaizdą.

¹⁴ Giesmės Žemaičių Kalvarijos Švč. M. Marijos garbei galėjo būti sukurtos XVIII a. (plg.: Giesmes Ape Szwęciause <...>). Tuo tarpu XVII a. buvo sukurtos pirmosios giesmės lankantiems Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio stotis [Wołonczewskis M., 1848, d. 2, p.113]. Panašaus pobūdžio giesmės, taip pat maldos buvo išleistos 1681 m. kun. dominikono Jurgio Kasakauskio [Kasakauskis J., Rozancius szwęciausios Maryos pannos yr saldžiausya warda Jezusa teypogi spasabas apwayksciojima kalnu Kalwaryos Žiamayciu <...>, 1681].

Didžiausią įtaką šio paveikslo kultui turėjo Žemaičių Kalvarijos atlaidai, kurie XVIII a. jau vadinti didžiaisiais atlaidais. Juos organizuodavo bei jais rūpindavosi dominikonai, taip pat Žemaičių vyskupai, ypač vyskupas A. Tiškevičius. Į atlaidus atkeliaudavo ne vien tikrai pavieniai piligrimai, taip pat nemažos maldininkų grupės su giesmėmis, vedamos parapijų klebonų [Wołonczewskis M., 1848, d. 2, p. 205–207; Ragaišis, 1906, p. 17–18].

Panaikinus dominikonų vienuolyną ir jų šventovę pavertus parapijos bažnyčia, *Dievo Motinos su Kūdikiu* atvaizdo kultas, nors vienu metu ir buvo apsilpęs, neišblėso. Tai yra paliudijęs XX a. pradžioje Ragaišis (A. Ragažinskis), rašęs apie pasiaukojamą žmonių pamaldumą šiam atvaizdui net gūdžiaisiais carizmo priespaudos metais; net ir tuomet purpurinės spalvos paveikslo audeklo fonas buvo gausiai apkabintas įvairiais votais. Autorius teigia, kad paveikslą, kaip ir Šv. Kryžiaus relikviją, buvo suspėta išnešti iš bažnyčios per 1896 m. gaisrą [Ragaišis, 1906, p. 24–25].

Nuo 1927 m., kai dominikonų vienuolyno pastatas ir bažnyčia, taip pat Kryžiaus kelio stotys su koplyčiomis atiteko vienuoliams marijonams, tuojau pradėta rūpintis, kaip atgaivinti ir paskleisti Žemaičių Kalvarijos stebuklingojo paveikslo garbinimą. Iš pat pradžių marijonus palaikė ir materialiai parėmė Telšių vyskupija [LVIA, f. 669, ap. 48, b. 306, l. 60]. *Dievo Motinos su Kūdikiu* atvaizdas sulaukė įvairių teksto bei vaizdo interpretacijų. Paminėtinas 1939 m. sukurtas puošnus šio stebuklingojo atvaizdo piešinys [Šaltinis, 1939]¹⁵. Iki šių dienų yra išlikę religinių paveikslėlių su stebuklinguoju atvaizdu, kurie buvo platinti per Žemaičių Kalvarijos atlaidus bei kitas šventes¹⁶. Žemaičių Kalvarija su stebuklinguoju paveikslu kartais buvo

¹⁵ Galima spėti, kad iki 1942 m. viena iš šio piešinio reprodukcijų buvo saugoma vienuolyno patalpose [Vilainis A., 1943, p. 3].

¹⁶ Keletas yra ištyrinėti ir aprašyti [Markauskaitė N., 1993, p. 155–156].

metaforiškai vadinama tautos šventove [Vilainis A., 1943, p. 3]. Švč. Dievo Motinos garbei buvo kuriamą poezija, naujos giesmės; vienai iš jų „Dievo Motina Marija“, kurios autorius Paulius Jurkus, kompozitorius K. Kaveckas sukūrė muziką [Jurkus P., 1939; Vaišnora J., 1958, p. 377]. Galima sakyti, kad XX a. Žemaičių Kalvarijoje įsikūrę marijonai labiau populiarino *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslą, negu stebuklingąją Nukryžiuotojo skulptūrą; pastarosios garbinimas pamažu apsilpo. Tuo tarpu bažnyčios didžiajame altoriuje saugoma Šv. Kryžiaus relikvija niekada nebuvo praradusi savo reikšmės nei bažnyčioje atliekamoje liturgijoje, nei Kryžiaus kelio procesijose [Totoraitis J., 1937, p. 44].

Vienuoliai marijonai visada teikdavo ypatingą reikšmę Švč. Mergelei Marijai, todėl nenuostabu, kad tęsė dominikonų tradicijas ir kasmet surengdavo Švč. Mergelei Marijos aplankymo atlaidus, kurių didžiųjų iškilmių liepos 2 diena buvo skirta Švč. M. Marijai. Šie atlaidai, kaip ir pats Žemaičių Kalvarijos miestelis, jau buvo neatsiejami nuo *Dievo Motinos su Kūdikiu* atvaizdo; apie jam priskiriamas stebuklingasis malones ir tuomet tebesklido garsas [Mozūraitis M., 1933, p. 367].

Sovietmečiu buvo trukdoma Žemaičių Kalvarijoje viešai rengti atlaidus, tačiau ir tuomet stebuklingasis *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslas nebuvo užmirštas. Tai rodo ir šiandien prie paveikslo esamų votų skaičius, gerokai padidėjęs nuo marijonų laikų¹⁷.

Stebuklingųjų, ypač senųjų, atvaizdų istorijose labai retai esti paminėtas jo kūrėjas, dar rečiau – atvaizdo sukūrimo data. Šiuo atveju nėra išimtis ir Žemaičių Kalvarijos stebuklin-

¹⁷ XX a. ketvirtajame dešimtmetyje buvo 82 votai [Totoraitis J., 1937, p. 46].

*Žemaičių Kalvarijos stebuklingojo Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslas fragmentas.
XVII a.*

K. Driskiaus nuotr.

gasis *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslas; apie tai, kas ir kada sukūrė šį paveikslą, nėra užsiminta iki šiol mums žinomoje istoriografijoje ir istoriniuose dokumentuose. Iš XIX a. ir XX a. pirmosios pusės istoriografų težinome tik tai, kad šį paveikslą nutapė dominikonas, bet jo vardas nėra paminėtas [Wacław X. z Sulgostowa, 1902, p. 246; Ragaišis, 1906, p. 16].

Paveikslas galėjo būti nutapytas arba atsiradęs Romos vienuolyne prieš pat čia apsigyvenant dominikonui P. Pugačevskiui, prie atvaizdo išmelstų malonių liudytojui. Be to, paveikslas galėjo būti nutapytas dominikonų vienuolyno ligoninei, turint intenciją išmelsti sveikatos ligoniams. Tai visai įtikima, nes nuo senų laikų vienuolyne esanti ir nuo seno stebuklingumu garsėjanti atvaizdą (originalą, kaip liudija istorija) P. Pugačevskiui vargu ar būtų atidavę Romos domini-

konai¹⁸. Stebuklingasis *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslas tapytas drobėje (123 x 87), ji užtempta ant medžio lentos, kuri apvilta raudonu aksomu. Žemiau paveikslo, frontoninėje sienelėje, sukabinti įvairūs votai – padėkos ženklai Švč. Dievo Motinai už suteiktas malones. Iš pagarbos paveikslas užtraukiamas dviem užuolaidėlių eilėmis, o tarp pamaldų uždengiamas Švč. Mergelės Marijos Apreiškimo paveikslu¹⁹.

Šio stebuklingojo paveikslo kompoziciją sudaro į dešinę pusę pasukta iki pusės pavaizduota Švč. Mergelė Marija, abiejomis rankomis laikanti Kūdikelį Jėzų, kuris prigludęs prie pat jos veido. Raudono aksomo fone laisvai išdėstyta dvylika žvaigždučių. Abi figūras dengia paausiuoto sidabro aptaisai, išskyrus jų veidus, rankų plaštakas ir basą Kūdikelio kojelę. Švč. Mergelės Marijos ir Kūdikelio galvas vainikuoja paausinto sidabro vainikai (karūnos); iš jų pirmosios viršūnėje – Švč. M. Marijos monograma, o antrosios – kryželis. Dar viena, taip pat paausinto sidabro karūna yra virš paveikslo rėmų, kurią iš abiejų pusių laiko angeliukai. Profesionalaus meistro darbo aptaisuose, sudurstytuose iš atskirų dalių, galima būtų išvelgti smulkią, tačiau struktūrišką Švč. M. Marijos apsiausto klosčių ir suknelės, ypač jos rankovių, piešinio modeliuotę. Aptaisas papuoštas kruopščiai iškalstytais atpažįstamų tulpių, lelijų, roželių ir kitų augalų motyvais, ant dešiniojo Švč. M. Marijos peties iškalta aštuonkampė žvaigždė. Pagal kalstyimo būdą aptaisas priskirtinas vadinamojo naujojo tipo (barokiniam) pavyzdžiui; jis gali būti datuotas XVII a. antrąja ar XVIII a. pirmąja puse²⁰.

¹⁸ XVII a. į Lietuvą iš svetur dažniau buvo atvežamos stebuklingųjų paveikslų kopijos, rečiau originalai (Plg.: Wacław X. z Sulgostowa; Fridrich A.; Vaišnora J.).

¹⁹ Paveikslas šiuo pavadinimu yra paminėtas beveik visuose 1821–1894 m. vizitacijų aktuose. Galima manyti, kad tas pats atvaizdas bažnyčioje išliko iki šių dienų; tapytas galbūt XIX a.?

²⁰ Pasiremta S. Mikėno lyginamosios bei tipologinės aptaisų analizės aspektais [Mikėnas S., 1992, p. 88–98].

Švč. Mergelė Marija žvelgia į Kūdikį, o jis yra atsikęs į žiūrovą. Ir Dievo Motinos, ir Kūdikėlio veidas nutapyti pagal perspektyvos ir anatomijos taisykles, švelniai modeliuoti šviesa ir šešėliais; abu patamsėję nuo senumo. Dievo Motina pavaizduota tarytum besišypsanti, kartu šypsenoje galima išvelgti vos jaučiamą skausmo išraišką, kurią vengė perteikti, pvz., renesanso kūrėjai.

Nėra žinoma, kaip atrodė šis Žemaičių Kalvarijos paveikslas XVII a., kai P. Pugačevskis jį atvežė į tuometinį Gardų dominikonų vienuolyną, taip pat, ar jis buvo kada nors pertapytas tame pačiame šimtmetyje, o gal vėliau. XX a. istoriografijoje nėra paminėta, kad XX a. pirmojoje pusėje *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslas būtų buvęs kaip nors pakeistas. Be to, palyginus paveikslo kompoziciją, vienas ar kitas detales, nekyla abejonų, kad tai buvo tas pats, XIX a. inventoriuose minimas atvaizdas.

Marijonų laikotarpiu ir dar anksčiau išspausdintos šio stebuklingojo atvaizdo graviūros bei religiniai paveikslėliai į stebuklingojo atvaizdo originalą panašūs dažniausiai vien tikrai kompozicijos schema, tuo tarpu kitos piešinio detalės nėra tiksliai interpretuotos. Šiuose paveikslėliuose Švč. Mergelė Marija dažnai yra pavaizduota jaunatviškesniu veidu, pailgintų proporcijų figūra, tarytum būtų norėta ją vienaip ar kitaip pagražinti [KBA; ŽMA]. Iš tiesų ši meninė išraiška neatitiko paties stebuklingojo *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslo²¹.

Visai įtikima, kad šis paveikslas buvo restauruotas vienintelį kartą – 1977 m. tuometinio Telšių vyskupo Antano Vaičiaus ir šiam tikslui sudarytos komisijos iniciatyva [ŽKPA]. Tuomet būvusį labai

²¹ Nuo stebuklingojo *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslo nutolusią meninę išraišką galėjo sąlygoti tiražinė grafikos produkcija, kurioje nebuvo siekta tikslaus atvaizdo pakartojimo.

prastos būklės paveikslą restauratorė Elena Šmigelskaitė, galima sakyti, išgelbėjo [Šinkūnaitė L., 1993, p. 73].

Nėra žinoma, ar tuomet buvo parengta išsami restauravimo proceso etapų bei paveikslo tapybos technologijos, dažų ir kitų priemonių tyrimų dokumentinė ataskaita, kaip kad buvo įprasta oficialiai meno kūrinius restauruojančiose institucijose. Išlikusi dokumentinė medžiaga, trumpas aprašas ir dvidešimt šešios spalvotos nuotraukos nesuteikia informacijos apie paveikslo tapybos būklę ar buvusius pertapymus [ŽKPA]²². Tačiau nuotraukose yra užfiksuotas visas paveikslas, taip pat jo detalės (su aptaisais ir be jų) prieš restauraciją ir po jos.

Pasitelkus 1977 m. restauracijos metu padarytas nuotraukas, galima patyrinti *Dievo Motinos su Kūdikiu* „vidinį“ paveikslą, be aptaiso, palyginti jo ir „viršutinio“, kitaip tariant, paveikslo su aptaisu, piešinį. Paminėtina, kad Švč. Mergelės Marijos ir Kūdikėlio Jėzaus piešinio siluetas nežymiai skiriasi nuo bendros metalinio aptaiso struktūros. Kompozicijoje be aptaiso Dievo Motina taip pat laiko Kūdikį ant kairės rankos, priglaudusi Jį prie pat savojo skruosto. Joje dar galima matyti, kad abiejų figūrų nimbai pavaizduoti tarytum suaugę vienas su kitu. Kur kas labiau vienas nuo kito skiriasi nutapyto ir aptaisė iškalstyto Dievo Motinos ir Kūdikėlio drabužių piešinys. Todėl galima būtų manyti, kad aptaisas padirbintas vėliau, negu buvo nutapytas paveikslas.

Dievo Motina pavaizduota vilkinti tamsiai rudą melsvo atspalvio ir gelsvais spalvų tonais modeliuotą

²² Iš akto, surašyto 1977 m. vasario 26 d., yra žinoma, kad paveikslas buvo išvežtas į Vilniaus restauracijos dirbtuves, kuriose dirbo E. Šmigelskaitė [ŽKPA]. Tuo tarpu restauracijos dirbtuvės (dabar Dailės muziejaus P. Gudyno muziejinių vertybių Restauravimo ir konservavimo centras) jokių duomenų apie šio paveikslo restauraciją neturi. Kadangi restauratorė yra mirusi, nėra galimybių patikslinti paveikslo restauravimo aplinkybių bei restauravimo rezultatų.

apsiaustą su gobtuvu, dengiančiu galvą. Jos suknelė pilkų tonų. Apsiausto apvadai balti, rankogaliai papuošti baltais nėriniais, ant dešiniojo Dievo Motinos peties – aštuoniakampė žvaigždė su ilgais galais ir stilizuotu balkšvų lelijų motyvu. Panašiu apsiaustu Švč. Mergelė Marija buvo vaizduojama bizantinio ikonografinio tipo paveiksluose, kita vertus, ant apsiausto pavaizduotos žvaigždės grafinė išraiška nėra būdinga šiam tipui. Tuo tarpu Kūdikėlis Jėzus vilki ne bizantiškus, bet europietiškus drabužėlius: žalsvai pilkų tonų marškinėlius ir raudoną apsiaustą; į juos panašūs drabužiai buvo vaizduojami jau renesanso dailėje.

Pagal ikonografinę schemą šis *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslas priskirtinas *Glykophylusa* ikonografinio tipo atvaizdams. Šio tipo atvaizdų kultą yra platinę ne vien tiktai dominikonai, bet ir pranciškonai, bazilijonai, karmelitai, kitos vienuolijos. Nors dominikonai daugiausia dėmesio skirdavę Rožinio Švč. Mergelės Marijos kultui, tačiau jų bažnyčiose ir vienuolynuose buvo atvaizdų su įvairiais Marijos titulais, taip pat įvairių ikonografinių tipų [Szymak G., 1755; Vaišnora J., 1958; Dictionary of Mary, 1985].

Žemaičių Kalvarijos stebuklingąjį *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslą iš dalies galima būtų palyginti su vienu XII a. bizantinio tipo Vladimiro Dievo Motinos atvaizdu. Reikia pasakyti, kad yra žinomi ne vien tiktai rusiški *Óì è äáíèä* (Meilingosios Dievo Motinos) terminu apibrėžiami atvaizdai. Italų protorenesanso laikotarpiu buvo kuriami Dievo Motinos, priglaudusios prie savęs Kūdikėlį Jėzų, paveiksai, išsaugoję bizantinio pirmavaizdžio schemą, o vėliau išsivystę į vakarietiškus Madonų atvaizdus [Smart A., 1978]²³. Vienas iš tokių Romoje išlikusių pavyzdžių yra Švč. Mergelės Marijos paveikslas *S. Maria in Aracoeli*

²³ Italų ankstyvojo renesanso laikotarpiu šio tarpinio tipo atvaizdai buvo būdingi „Sienos mokyklai“.

bažnyčioje, sukurtas XV a.; jame galima atsekti bizantinio pirmavaizdžio schemos atšvaitą.

Lietuvoje taip pat buvo galima surasti bizantinio tipo paveikslų (pvz., XVII a. jau buvo žinomas Gudagojo stebuklingasis *Dievo Motinos su Kūdikiu* atvaizdas) ir vakarietiško, šiek tiek primenančio italų renesansines Madonas *Glykophylusa* tipo atvaizdų (pvz., Molėtų, Riešės ir kt. bažnyčiose), kurie pas mus atsirado įvairiomis aplinkybėmis [Lietuva – Marijos žemė, 1993; Fridrich A., 1911].

Žemaičių Kalvarijos stebuklingasis *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslas priklauso šiai negausiai atvaizdų grupei, kurios Dievo Motina pavaizduota laikanti Kūdikį ant kairės rankos, ir jos figūra yra pasukta į dešinę pusę. Paveikslas yra savotiškas tarpinis variantas tarp bizantinio ir vakarietiško ikonografinio tipo atvaizdų (pvz., šiuos tipus atspindi abiejų figūrų drabužiai). Jis išsiskiria pagal perspektyvos dėsnius nupieštu Dievo Motinos veidu, italų renesanso atvaizdams paveikslas artimas vos besišypsančio Marijos veido tipologija ar ankstyvojo baroko paveikslams būdinga subtiliai perteikta savotiška vidinės kančios išraiška. Antra vertus, Žemaičių Kalvarijos Švč. Dievo Motina yra pavaizduota tarytum nejaunos moters veidu, taip pat išdidintomis akimis, kaip kad esama „grynojo“ bizantinio tipo atvaizduose. Taigi šis paveikslas yra paslaptingas, unikalus net ir šiuo požiūriu; tyrinėtojams nėra lengva atpažinti jo ikonografinį pirmavaizdį, taip pat „tapybos mokyklą“.

+ + +

Žemaičių Kalvarijos stebuklingasis *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslas, atvežtas XVII a. pirmojoje pusėje iš Romos, yra tas pats iki mūsų laikų išlikęs paveikslas. Nuo pat pradžių šio atvaizdo kultą puoselėjo Žemaičių Kalvarijos dominikonai. XVII a. pirmojoje pusėje jis dar, atrodo, nebuvo gerai žinomas, tačiau XVIII a. jo kultas plačiai išsiskleidė.

1750 m. pastatytoje bažnyčioje šis paveikslas buvo didžiajame altoriuje kartu su stebuklingąja Nukryžiuotojo skulptūra ir Šv. Kryžiaus relikvija. Ir vėliau pastatytoje mūrinėje bažnyčioje, iki pat mūsų laikų, šis paveikslas visada užėmė vietą didžiajame altoriuje.

Galima būtų manyti, kad iki 1927 m. *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslo ir Nukryžiuotojo skulptūros kultai buvo neatsiejami vienas nuo kito. XVIII–XIX a. susiformavo atskira šio stebuklingojo paveikslo garbinimo tradicija. Tai byloja išlikusi ikonografinė vaizduojamoji medžiaga, ypač religiniai paveikslukai, taip pat XVIII a. viduryje pirmą kartą dominikonų bažnyčioje įsteigta Švč. M. Marijos Pagodos brolija. Nuo 1927 m., į Žemaičių Kalvariją atsikėlus marijonams, Nukryžiuotojo skulptūros kultas susilpnėjo. *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslo garbinimui suteikta ypatinga reikšmė: tai jau buvo neatsiejama nuo didžiųjų atlaidų, taip pat kitų religinių švenčių bei bažnyčioje atliekamos liturgijos. Šį stebuklingąjį paveikslą populiarino marijonų spauda; jo garbei buvo kuriama poezija, giesmės, dailės kūriniai. Paveikslas nebuvo maldininkų pamirštas ir sovietmečiu.

Galima būtų manyti, kad *Dievo Motinos su Kūdikiu* paveikslas buvo atvežtas iš Romos kaip originalas ir tarp dominikonų jau pagarsėjęs stebuklais. Nėra žinoma, kaip jis atrodė XVII–XVIII a. Tikėtina, kad 1977 m. paveikslas restauruotas pirmą kartą. Metalo aptaisu jis uždengtas galbūt XVII a. antrojoje pusėje ar XVIII a. pirmojoje pusėje.

Iki šiol nėra galimybių nustatyti paveikslo sukūrimo datos, taip pat jo kūrėjo. Atsižvelgus į kompozicijos schemą, atvaizdas priskirtinas tarpiniams (bizantiškojo ir vakarietiškojo) *Glykophylusa* ikonografinio tipo atvaizdams. Šiame paveiksle išvelgtini renesanso ir baroko tapybos bruožai. Galima būtų pateikti keletą prielaidų. Pirma, paveikslas buvo nutapytas XVII a.

pradžioje Italijoje, pasirėmus mums nežinomam ir anksčiau sukurtam, galbūt bizantinės ikonografinės schemas, atvaizdu. Antra, šis paveikslas buvo perta-
pytas arba šiek tiek pakeistas Lietuvoje, tik neaišku, kuriame amžiuje.

The Miraculous Image of the Mother of God of Žemaičių Kalvarija

Neringa Markauskaitė

The image of the Mother of God renowned for miracles it works is situated on the main altar of the parish church of Žemaičių Kalvarija. Based on historical research and newly discovered archival materials the article considers the cult, iconography, and specific features of artistic expression of the miraculous image.

Dominican friars stood at the source of the devotion to this image and sustained it until the end of the nineteenth century. From 1927, the Marian Order continued fostering the cult of the miraculous painting. In the first half of the seventeenth century, adoration of the relic of the True Cross that Dominicans had brought to Žemaičių Kalvarija surpassed the worship of the image of the Mother of God. Historical sources and iconographic features testify with certainty to the cult of the image starting strengthening and spreading in the eighteenth century. From 1750, the image has been worshiped together with the sculpture of the Crucified Jesus also situated on the main altar of the church.

Twentieth-century historiography maintains that Dominican friar Petras Pugačevskis (Pl, Piotr Pugačewski) has brought the image already renowned for its miracles from the Dominican friary in Rome. In 1977, the image was restored. This restoration showed that the painting had been covered with a silver setting in the second half of the seventeenth – first half of the eighteenth century. It bears features of Renaissance and Baroque painting and its iconography follows the

type of *Glykhopylusa* uniting elements of Byzantine as well as Western origin.

Thus far, there are no possibilities to establish the date, authorship, or artistic circles in which the image has been produced. Nevertheless, the article puts forward two alternative hypotheses. On the one hand, the image might have been painted in Italy in the first half of the seventeenth century following unknown picture from the earlier period. On the other hand, it could have been repainted or partly renovated in Lithuania; however, the time period remains unknown.

Žemaičių Kalvarijos Kančios kelias: istorija, tradicijos ir architektūrinis ryšys su evangeline Jeruzalė

Augustinas Vitėnas

Žemaičių Kalvarija – tarsi tikra visos Žemaitijos Jeruzalė. Čia atvykęs maldininkas, aplankęs Viešpaties kančios istorijos stočių koplyčias ir keliais apėjęs Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslą, gali išprašyti reikiamų Dievo malonių ir pasijusti tartum šventajame mieste, kur kentėjo mūsų Išganytojas. Tiek visame pasaulyje yra garsi istorinė Jeruzalė, tiek Žemaičių Kalvarija yra iškiliai stebuklinga vieta, galima sakyti, visoje Lietuvoje. Tai visos lietuvių tautos šventovė, Kristaus ir Dievo Motinos Marijos, globojančių mūsų tautą, šventovė. Tačiau ne vien tik pamaldžiam piligrimui tas Žemaitijos kampelis pasirodo brangus – Žemaičių Kalvarija taip pat reikšminga visame Lietuvos kalvarijų kaip sakralinės architektūros ansamblių istorinės raidos kontekste, ku-

Žemaičių Kalvarija. Panoraminis vaizdas nuo Šv. Jono kalno su puoštu kryžiumi, akmens mūro koplytėle ir bažnyčios bokštais.

M. Iršėno nuotr.

ris ir šiandien bažnyčios ir dailės istorikų nėra iki galo iširtas. Žemaičių Kalvarija laikytina pačiu pirmuoju kalvarių kaip naujosios Jeruzalės ansambliu ne tik Žemaitijoje, bet ir visoje Lietuvoje. Visame bendros Lietuvos ir Lenkijos valstybės regione Žemaičių Kalvarijos Kančios kelias pagal įsteigimo pirmumą XVII a. buvo trečias – tai labai ankstyvos šiaurritinės Europos dalies kalvarijos. Tiesa, nuo XVII a. pradžios Vilniuje šalia Šv. Pranciškaus ir Bernardino bažnyčios taip pat veikė Kryžiaus kelias [Janonienė R., 1996, p. 188], kuris tuo metu buvo vadinamas kalvarija, tačiau jis topografiškai neimitavo evangelinės Jeruzalės, kaip kad tikrosios kalvarijos, ir buvo skirtas labiau pačių vienuolių religinei praktikai, o ne visiems tikintiesiems (XVIII a. viduryje Vilniaus bernardinų kalvarija sunoko ir buvo išardyta).

Žemaičių Kalvarija, būdama trečioji naujoji Jeruzalė Lietuvos ir Lenkijos valstybėje po garsųjų Zebžydovo (1604 m.) ir Pakoščės (1628 m.) kalvarių, kaip tik nešė į Žemaitiją ir į visą Lietuvą naują bendruomeniško Kančios kelio stočių pamaldumo formą, kuri vėliau per tris šimtus metų taip stipriai įsitvirtino mūsų krašte. XVII a. pradžioje įkurta Žemaičių Kalvarija pirmą kartą perkėlė į Lietuvą pačią kalvarių kaip Kristaus laikų Jeruzalę imituojančių koplyčių ansamblių steigimo galimybę, įtvirtino Lietuvoje tai, kas Europoje jau gyvavo apie du šimtus metų – juk pirmosios kalvarijos Vakarų Europos katalikiškose šalyse yra žinomos nuo XV a. pradžios. Jas gausiai lankė tikintieji, negalintys nukeliauti į tikrąją Jeruzalę. Tačiau Žemaičių Kalvariją (XVII a. pradžioje ji dar buvo vadinama Gardais) pasiekė jau vadinamoji antroji Europos kalvarių steigimo banga, susijusi su Tridento Susirinkimo nutarimų, stiprinusių visą Katalikų Bažnyčią, dvasia. Su Žemaičių Kalvarija prasidėjo tikrasis kalvarių kaip Jeruzalės Kryžiaus kelią atkartojančių kraštovaizdžio kompozicijų steigimas Lietuvoje, iš Žemaičių Kalvarijos į vėlesnes Lietuvos kalvarijas sklido

Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio koplytėlių grupė. Pirmame plane mūrinė (XVIII a.?) koplyčia „Jėzus sutinka savo Motiną“. Rekonstruota paaukštinant apie 1990 m.

M. Iršėno nuotr.

nusistovėjusios jų kūrimo ir lankymo tradicijos, kurios ir bus aptariamoms šiame tekste.

Nepaprastai reikšminga yra ir tai, kad Žemaičių Kalvarija yra vienintelis architektūrinis Kančios kelio ansamblis Lietuvoje, kuris išliko iki šių dienų autentiškas architektūros požiūriu: turiu omenyje tai, kad Žemaičių Kalvarijos koplyčios atlaikė visus praeitų amžių ir ypač sovietmečio išbandymus, jos liko nesugriautos, nors, aišku, nuo pat įsteigimo jų architektūrinės formos kito. Tuo tarpu visos kitos Lietuvos – Vilniaus, Veprių, Beržoro – kalvarijos sovietmečiu buvo sunaikintos, siekiant palaužti pamaldžią lankymo tradiciją. Nors šiuo metu tų kalvarijų koplyčios yra atstatytos, tačiau architektūrinis autentiškumas ir tęstinumas yra prarastas, šias kalvarijas per atlaidus lanko vis mažiau tikinčiųjų. Negrįžtamai yra sunykę (arba bebaigiantys sunykti) daugelis Žemaitijos mažųjų Kryžiaus kelių, ratu išsidėsčiusių aplink parapines Alsėdžių, Sedos, Židikų bažnyčias. Tik Žemaičių Kalvarija vis dar, kaip ir anksčiau, traukia tikinčiuosius ir yra pati žinomiausia iš Lietuvos kalvarijų. Lenkijoje jokios kitos vėlesnės kalvarijos taip pat nenustelbė garsųjų Zebžydovo kalvarijų.

Galbūt dėl to šventumo, dėl stebuklingumo, dėl iškilmingų apeigų Žemaičių Kalvarijos sakralinis ansamblis – Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažny-

čia, dominikonų vienuolynas ir Kančios kelio stočių koplyčios – įvairių tyrinėtojų (kunigų ir pasauliečių) niekada nebuvo užmirštos. Apie Žemaičių Kalvariją netgi esama spausdintinių XVII a. šaltinių, atlikusių maldininkų dvasinės savišvietos vaidmenį. Žemaičių Kalvarija ir skiriasi nuo Vilniaus kalvarijų, tarkim, tuo, kad apie ją jau XVII a. lotynų ir lenkų kalba pasirodė piligriminės poezijos tekstų, skirtų būtent naujai įkurto ansamblio šventumui, išskirtinumui tuometiniame Lietuvos maldingumo formų kontekste parodyti ir jo šlovei išgarsinti: 1643 m. Vilniuje išleista M. Bardowskio „Novae Hierusalem fax nova ingentem Christi gratiarum thesaurum in Samogitia per <...> Georgijum Tyszkiewicz“, o vėliau 1649 m. taip pat Vilniuje pasirodė nežinomo autoriaus „Kalvaria Zmuydzka <...>“, kuria toliau remsiuosi. Šie pamaldiems piligrimams skirti tekstai nėra per daug informatyvūs, bet vertingi kaip barokinės poezijos pavyzdžiai, šlovinantys Žemaičių Kalvarijos įkūrėją vyskupą Jurgį Tiškevičių ir naujai pasirodžiusius stebuklus. Būtent stebuklą atsiradimas ir buvo tarsi liudijimas, jog Žemaičių Kalvarijos lankymas nėra bevertis dalykas, jog jis reikalingas ir veda maldininką į tiesos bei išganymo kelią. Senoji spausdintinė piligriminė literatūra, rodos, patvirtina, kad Žemaičių Kalvarijos ansamblis buvo garsus nuo pat savo įkūrimo. Apie pirmąsias po Tridento Susirinkimo įsteigtas Lenkijos kalvarijas (pvz., Zebžydovo) taip pat buvo rašomi ne vien tik Kančios keliui eiti skirti vadovėliai, bet ištisi istoriniai-teologiniai vienuolių veikalai, pagrindę kalvarijų reikalingumą XVII a. žmogui, jo išganymui [Vitėnas A., 2001, p. 76]. Deja, dar nėra aptikta – kaip kad XVII a. įsteigtų Lenkijos kalvarijų – reikšmingesnių XVII–XVIII a. kartografinių ir ikonografinių šaltinių – planų, kraštovaizdžio panoramų, kur būtų vaizduojamos Žemaičių ar Vilniaus kalvarijų kalvos su koplytėlėmis, kas suteiktų žinių apie pirminių šiose kalvarijose stovėjusių koplyčių architektūrą. Tiesa, yra tokių XIX a. gra-

fikos kūrinių (XIX a. vidurio Podbielskio Žemaičių Kalvarijos piešinys ir taip pat labai vėlyvas 1896 m. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio oleodrukas). Juose matome Žemaičių Kalvarijos bažnyčią su Kryžiaus kelio koplytėlėmis netoliese, tačiau šie atvaizdai neturi pakankamos ikonografinės informacijos apie senųjų koplyčių architektūrą arba ta informacija negalima per daug pasitikėti, nes koplyčios galėjo būti pieštos šiek tiek pasitelkus vaizduotę.

Išskirtinis visoms žymesnėms kalvarijoms būdingas senosios religinės literatūros žanras yra Kančios kelio vadovėliai, kurie buvo būtini maldininkams ir mokė juos, kokias maldas kalbėti ir kokias giesmes giedoti prie kiekvienos Kančios kelio koplyčios stoties. Kadangi visos potridentinės XVII–XVIII a. Lietuvos ir Lenkijos kalvarijos Kristaus kančią perteikė šiek tiek kitokia stočių seka, tai ir vadovėliai kiekvienai buvo išleidžiami skirtingi, dėl to jų yra išlikę tiek daug ir įvairių. Pvz., apie XVII a. išleistus Vilniaus kalvarijų lankymo vadovėlius jokių konkretesnių žinių nėra. Vis dėlto XX a. pradžios Žemaičių Kalvarijai skirta istorinė Ragaišio (Antano Ragažinskio) bei J. Sondecko literatūra pažymi vertą dėmesio faktą, kad Žemaičių vyskupas J. Tiškevičius, įsteigęs kalvarijų ansamblį, „vienam savo kunigui įsakė parašyti tam tikras maldas ir giesmes, kurias ligšiol tebgieda žmonės, Kalvarijos „kalnus“ vaikščiodami, arba Gavėnios laike ir kitose mūsų (t. y. Žemaitijos – A. V.) bažnyčiose“ [Ragaišis, 1906, p. 14]; „Giesmės tos atsižymi savo „poetiškumu“, anot vieno (autorius nenurodo kieno – A. V.), tai kunigų poezijos perlas“ [Sondeckas J., 1911, p. 8]. Šiandien kol kas neįmanoma atsekti, kokios tai yra giesmės, negalima tiksliai patvirtinti šios giesmių tęstinumo tradicijos. Yra žinomi keli atskiri Žemaičių Kalvarijos maldų vadovėlių leidimai. 1681 m. dominikonas kun. Jurgis Kasakauskis (1650–1722) išleido lietuviškas maldas ir giesmes lankantiems Žemaičių Kalvarijos stotis [Žemaičių praeitis, 1993, p. 191]. Kadangi Žemai-

čių Kalvarija ilgą laiką (nuo 1637 iki 1889 m.) priklausė Lietuvos Šv. Angelo Sargo dominikonų provincijos broliams, tai jie, būdami geri pamokslininkai ir Dievo žodžio skleidėjai, ypač rūpinosi leisti vis naujus vadovėlius, kuriuos rašė mokyčiausi vienuolijos broliai, bet neaišku, ar į tuos vadovėlius buvo įtraukiamos senosios Žemaičių Kalvarijos giesmės. 1749 m. (galbūt Vilniuje, nes tiksli išleidimo vieta nenurodyta) pasirodė pagrindiniame visos Lietuvos dominikonų provincijos centro Vilniaus vienuolyne prie Šv. Dvasios bažnyčios dirbusio lektoriaus ir filosofijos profesoriaus Liudviko Hrinčevičiaus (Ludwik Hryniewicz) Žemaičių Kalvarijos Kristaus kančios kelių lankymo vadovėlis [Hryniewicz L., 1749]. Visa tai sudaro intelektualios Lietuvos dominikonų lietuviškos ir lenkiškos raštijos dalį.

Rengiant šį straipsnį, istorinių žinių apie nagrinėjamąją Kančios kelią teko semtis iš minėtos pirmosios 1906 m. pasirodžiusios Ragaišio (A. Ragažinskio) monografijos apie Žemaičių Kalvariją [Ragaišis, 1906], taip pat iš vėlesnių su dideliu užsidegimu parašytų kunigo ir profesoriaus J. Totoraičio brošiūrų [Totoraitis J., 1937; Totoraitis J., 1939]. Sėmiausi informacijos iš XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuviškos ir lenkiškos periodikos: „Tėvynės sargo“ [Žinios <...>, 1897], „Vasaros darbų“ [Sondeckas J., 1911], „Tygodnik illustrowany“ [Kościół <...>, 1861]. Varčiau prosovietinę prieš Žemaičių Kalvarijos lankymą agituojančią V. Lauraičio knygelę [Lauraitis V., 1961] (panašų leidinėlių sovietiniais metais parašė S. Biziulevičius, kritikuodamas Vilniaus kalvarijas). Žemaičių Kalvarijos miestelio, į kurį organiškai įsilieja ir pats Kančios kelias, urbanistinę raidą atskleidė K. Bružo ir A. Miškinio straipsnis „Varduva“ [Bružas K., Miškinis A., 1979]. Šiandieninė Žemaičių Kalvarijos tyrinėtoja D. Vasiliūnienė šį straipsnį vadina „nuodugniausia tarybinio laikotarpio studija apie Žemaičių Kalvariją“ [Vasiliūnienė D., 1994, nr.1, p. 29].

Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, Žemaičių Kalvarijos sakralinio architektūros ansamblio naujausi tyrinėjimai buvo išleisti 1993 m. „Žemaičių praeities“ antrojoje dalyje [Žemaičių praeitis, 1993]. Pastarąjį dešimtmetį Žemaičių Kalvarijos bažnyčios ir Kančios kelio koplyčių komplekso istorija, architektūra ir dailės kūriniais bei dominikoniškojo maldingumo tradicijomis aktyviai domisi menotyrininkė D. Vasiliūnienė. 1994 m. „Liaudies kultūros“ žurnale ji paskelbė platų straipsnį „Žemaičių Kalvarija“, kuriame Kančios kelio koplyčių architektūra aptarta kur kas profesionaliau, nei minėtame „Žemaičių praeities“ leidinyje, koplyčios jau sugrupuotos į keletą atskirų tipologinių grupių ir t. t., tačiau neatsekta sąsajų tarp Žemaičių Kalvarijos ir evangelinės Jeruzalės Kristaus kančios kelio. Jos straipsnis yra tik tarsi pamatas tolesniems Žemaičių Kalvarijos stočių tyrinėjimų apibendrinimams. Lietuvių menotyrai labai vertingu D. Vasiliūnienės darbu laikyčiau „Žemaičių praeities“ dešimtojoje dalyje, išleistoje 2002 m. Vilniuje ir skirtoje Alsėdžių istorijai ir bažnyčiai, išspausdintą straipsnį „Alsėdžių menininkas Kazimieras Varnelis“, kuriame menotyrininkė iš istorijos užmaršties „ištraukia“ talentingą iki šiol mažai žinomą liaudies menininką K. Varnelį, XX a. pradžioje ištapsiusį Žemaičių Kalvarijos „Kryžiauninkės“ koplyčios interjerą [Vasiliūnienė D., 2002].

Iš tiesų su 1990 m. Lietuvos atgimimu ateina šioks toks Žemaičių Kalvarijos sakralinio ansamblio tyrinėjimų pagyvėjimas, pasirodo jau minėti nauji autoriai, iškyla naujos problemos, į kurias bandoma ieškoti atsakymų. Pvz., muzikologas A. Motuzas straipsnyje „Mosėdžio ir Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio religinis ir kultūrinis tapatumas“ aptaria Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio giesmes ir lankymo apeigas, kurios iš viso iki tol nebuvo kompleksiskai nagrinėtos [Motuzas A., 1999]. Tačiau norėtusi užpildyti turbūt pagrindinę iki šiol vis dar išlikusią Žemaičių Kalvarijos tyrinėjimų spragą. Iki šiandien Žemaičių Kalva-

rijos Kančios kelias ir apskritai visas ansamblis istoriografijos tradicijos buvo suvokiamas labai primityviai, iki šiol lieka nežinomas, neatskleistas ansamblio architektūrinis ryšys su evangelinės Jeruzalės Kristaus kančios keliu. Tai ir yra pagrindinis šio straipsnio tikslas, atrasti tą ryšį su Jeruzale, kuri paprastai visos kalvarijos išsaugo. Kai suteiksime Žemaičių Kalvarijos Kančios keliui topografinį evangelinės Jeruzalės kontekstą, iš kurio kyla kalvarių architektūrinė idėja, kai palyginsime Žemaičių Kalvarijos Kančios kelio kompoziciją ir sandarą su kitomis potridentinėmis Lietuvos ir Lenkijos kalvarijomis, tada išaiškės tikrasis Žemaičių Kalvarijos stočių religinis turinys ir architektūrinė vertė. Šiandien į Žemaičių Kalvarijos koplyčių statymo istoriją reikėtų pažvelgti šiek tiek abstrakčiau ir kompleksčiau, palyginti su kitų Lietuvos ir Lenkijos kalvarių atsiradimo istorijomis. Negalima pamiršti, kad į visų kalvarių (tarp jų ir Žemaičių) istoriją įeina sakraliniai maldininkų atliekami ritualai, taip pat ir antgamtiniai reiškiniai – stebuklai, netikėti pagijimai ir t.t., nevertėtų praleisti Žemaičių Kalvarijos atlaidų tvarkos ir tradicijų, piligriminių kelionių, Kančios kelio ėjimo apeigų, relikvijų ir įvairių šventųjų kulto, brolių dalyvavimo Kryžiaus kelyje ir vienuolių vaidmens skelbiant Kryžiaus kelio pamaldumą – nes visa tai sudaro vieną nedalomą visumą, kuri iki šiol Žemaičių naujojoje Jeruzalėje daugiau ar mažiau egzistuoja.

Verkių kalvarijos Vilniaus vyskupo J. Bialozoro nuo 1661 m. buvo kuriamos, galima sakyti, „tuščioje vietoje“, kuri katalikiškos kultūros požiūriu neturėjo jokios praeities – tai buvo miškinga vietovė netoli Vilniaus vyskupų rezidencijos Verkiuose. Tuo tarpu, kaip teigia D. Vasiūnienė, dar iki kalvarių įsteigimo tuometinėje Žemaičių Kalvarijoje, kuri XVII a. pradžioje dar bu-

*Dvi medinės
 Kryžiaus kelio
 koplyčios prie
 kelio į Barstyčius:
 „Jėzus sutinka
 šventąją Veroni-
 ką“ ir „Prie
 Miesto vartų“.*

M. Iršeno nuotr.

vo vadinama Gardais, Žemaičių vyskupas Stanislovas Kiška 1619 m. buvo pastatydinęs medinę Šv. Jono Krikštytojo bažnytelę [Vasiliūnienė D., 1994, nr. 1, p. 31], o 1861 m. „Tygodnik illustrowany“ teigiama, kad šio titulo bažnyčia stovėjo Garduose nuo neatmenamų laikų [Kościół <...>, 1861, p. 230]. Ši bažnytelė stovėjusi ant dabartinio Šv. Jono kalno, kur dabar įrengta antroji Kančios kelio koplyčia [Sondeckas J., 1911, p.7]. Kaip teigia K. Bružas ir A. Miškinis, maždaug toje vietoje, dešiniajame Varduvos krante ir Pagardenio (dabartinio Cedrono) santakoje, kur dabar išsidėsčiusios Alyvų kalno koplyčios, šalia buvusio piliakalnio, ir stovėjo senoji Gardų gyvenvietė [Bružas K., Miškinis A., 1979, p. 89]. Vėliau gyvenvietė pradėjo plėstis į dešinįį Varduvos krantą.

Tuo pačiu metu, XVII a. pradžioje, Žemaičių vyskupiją, pasak J. Totoraičio, pradėjo valdyti darbštus, pamaldus ir rūpestingas ganytojas vyskupas Jurgis Tiškevičius, kuris šiandien yra laikomas Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčios, dominikonų vienuolyno ir kartu Kančios kelio steigėju ir fundatoriumi. Taigi su naujo Žemaičių Kalvarijos sakralinio ansamblio augimu susijęs ir Kančios kelio koplyčių atsiradimas. Žemaičių vyskupiją J. Tiškevičius valdė nuo 1633 iki 1649 m. Jo darbštumas tikrai buvo išskirtinis: jis sukviėtė keturis sinodus (nė

Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio medinė koplytėlė ir gaisrinės bokštas su gandrąlizdžiu.

M. Iršeno nuotr.

vienas Žemaičių vyskupas tiek sinodų nebuvo sukvietęs), įkūrė daug naujų parapijų ir aprūpino jas turtais, padidino vyskupijos kapitulą [Totoraitis J., 1939, p.27]. Veiklusis vyskupas 1637 m. Garduose stovėjusią Šv. Jono Krikštytojo bažnytelę perdavė dominikonams, ir netrukus kairiajame Varduvos krante, ant kalvos, buvo pastatyta nauja medinė Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčia su dominikonų vienuoly- nu [Vasiliūnienė D., 1994, nr. 1, p. 32]. Vis dėlto iš gausios istorinės literatūros iki galo neišaiškėja tikslus pirmųjų Kančios kelio koplyčių pastatymo laikas. Atrodo, kad sumanymas įrengti koplyčias vyskupui kilęs iškart, kai buvo pakviesti dominikonai. Žinoma, kad 1639 m. vyskupas J. Tiškevičius gavo atlydus iš popiežiaus Urbono VIII šešioms kalvarijų koplyčioms: Paskutinės vakariinės, Alyvų darželio, Kristaus plakimo prie stulpo, Erškėčiais apvainikavimo, Nukryžiamo ir Kristaus palaidojimo koplyčiai [Ragaišis, 1906, p. 14; Totoraitis J., 1937, p. 5; Vasiliūnienė D., 1994, nr. 1, p. 32]. Greičiausiai, kad 1639 m., kada buvo gauti atlydai iš popiežiaus, kalvarijos jau iš dalies funkcionavo. Garsiojoje 1649 m. piligriminėje poemoje „Kalvaria Zmuydzka <...>“ rašoma, kad koplyčių ir bažnyčios pastatai buvo paprastų formų („prostym ksztaltem budynki Kościelne stawiano“) [Kalvaria Zmuydzka <...>, 1649, p. 8]. Toliau pri-

Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio koplyčia „Paskutinė vakarienė“ miestelio centre.

S. Butrimienės nuotr.

menama, kad dar nesant bažnyčių ir koplyčių, o būsimų koplyčių vietoje tik menkiems kryžiams stovint, į šią vietą žmonių minios plaukė. Patys žmonės siekė naujų procesijų, ruošė medį kryžiams ir koplyčioms [Ten pat, p. 10]. Atrodo, kad apie 1640 m. buvo pastatytos visos šiuo metu esančios koplyčios. 1649 m. „Kalvaria Zmuydzka <...>“ leidinyje mažesni Kančios kelio statiniai vadinami koplyčiomis, o didesni netgi bažnyčiomis (pvz., Kajafo bažnyčia) [Ten pat, p. 12–13]. Iš esmės toje knygelėje piligrimams, nors ir ne visai konkrečiai, yra paminėtos beveik visos iki šių dienų išlikusios kalvarijų koplyčios.

Žemaičių Kalvarijos Kančios kelią sudaro devyniolika koplyčių, kuriose įrengta dvidešimt stočių, nes septintoji koplyčia turi dvi stotis: „Pas Kajaforą“ ir „Kalėjime“. I koplyčia yra „Paskutinė vakarienė“, II – „Jėzus atsiveikina su Motina“, III – „Jėzus meldžiasi Alyvų sode“, IV – „Viešpats Jėzus suimamas“, V – „Prie Cedrono upelio“, VI – „Pas Aną“, VII – „Pas Kajaforą“ ir „Kalėjime“, VIII – „Pas Pilotą“, IX – „Pas Erodotą“, X – „Rotušėje“, XI – „Jėzus sutinka savo Motiną“, XII – „Jėzus sutinka šventąją Veroniką“ XIII – „Prie Miesto vartų“, XIV – „Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžių“, XV – „III parpuolimas“, XVI – „Jėzų išvelka iš drabužių“, XVII – „Jėzus kenčia ir miršta ant kryžiaus“, XVIII – „Jėzų laidoja“, XIX – „Šv. Kryžiaus atradimas“.

Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio medinė koplytėlė „Prie Cedrono upelio“.
M. Iršėno nuotr.

Su kalvarijų įsteigimu keitėsi ir Gardų miestelio pavadinimas. Vyskupas J. Tiškevičius davė Gardams Naujosios Jeruzalės vardą, tačiau šiam vietovardžiui neprigijus, miestelį imta vadinti tiesiog Žemaičių Kalvarija. Tik sovietmečiu šį garbingą vardą buvo siekiama ištrinti iš istorijos ir miestelis vadintas Varduva (nuo Varduvos upelio), šiuo metu vėl oficialiai sugrįžo senasis Žemaičių Kalvarijos vietovardis.

Smulkiau panagrinėjus Žemaičių Kalvarijos sakralinio ansamblio ir Kančios kelio steigimo istoriją, išryškėja pagrindinis bruožas – išskirtinis Žemaičių vyskupo J. Tiškevičiaus vaidmuo, kuriant kalvarijas. XVII a. Lietuvos kalvarijos skiriasi nuo XVII a. Lenkijos Kryžiaus kelio ansamblių tuo, kad Lietuvoje prie kalvarijų stei-

gimo yra daug prisidėję vietiniai vyskupai. Vilniaus vyskupas Jurgis Bialozoras nuo 1662 m. kūrė Vilniaus Verkių kalvarijas, vėliau jo darbą tęsė vyskupai Aleksandras Sapiega ir Mikalojus Steponas Pacas [Vitėnas A., 2001, p. 31–32]. Ragaišis (A. Ragažinskis) rašo: „Tam tikslui <...> patsai vyskupas (J. Tiškevičius – A. V.) paskyrė (Žemaičių Kalvarijos – A. V.) kalnus ir vietas, kuriose ketino statyti stacijų koplyčias; paskaitė žingsnius nuo vietos lig vietos, kad tiek jų būtų, kiek patsai mūsų Išganytojas savo Kančios laiku yra perėjęs“ [Ragaišis, 1906, p. 14], tą patį faktą pažymi ir kiti autoriai [Sondeckas J., 1911, p. 8; Žinios <...>, 1897, p. 21]. „Toliau, – tęsia Ragaišis, – patsai vyskupas pirmą kartą apvaikščiodamas ir daugelyje vietų keliais eidamas tuos Kryžiaus kelius, pabarstė juos atvežta iš Jeruzolimos žeme“ [Ragaišis, 1906, p. 14]. Apie šventosios Jeruzalės žemės barstymą Žemaičių Kalvarijoje užsimenama ir kituose leidiniuose [Kościół <...>, 1861, p. 230; Sondeckas J., 1911, p. 8; Totoraitis J., 1937, p. 4; Žinios <...>, 1897, p. 21]. Neaišku, ar tada, kai buvo barstoma Jeruzalės žemė, jau stovėjo visos Žemaičių Kalvarijos koplyčios. Suvokiant šiuos istorinius faktus, kurie labai siaurai perteikia pirmųjų Lietuvoje tikrų kalvarijų kaip sakralinio kraštovaizdžio architektūros ansamblio kūrimą, svarbiausia pabrėžti tai, kad pats vyskupas kaip tikras ganytojas ir dvasiškas mokytojas parodė pavyzdį tikintiesiems, kai nusizeminęs iš pagarbos Kristaus kančiai keliais vietomis ėjo. O šventosios iš Jeruzalės parvežtos žemės barstymas yra labai plačiai išplitusi visų kalvarijų tradicija, turinti autentiško ryšio su tikroju šventuoju miestu prasmę. Jeruzalės žemė barstyta Vilniaus, Veprių [Vitėnas A., 2001, p. 35] ir daugelyje XVII a. Lenkijos kalvarijų.

Vis dėlto kokios paskatos nulėmė kalvarijų įkūrimą būtent Garduose, kokie buvo sielovadiniai tikslai, susiję su Kryžiaus kelio atsiradimu? Juk ne šiaip sau kurtas daugianaris architektūrinis ansamblis, kam jis

buvo skirtas? Pirmiausia atkreipkime dėmesį į geografinio veiksnio palankumą: Gardų vietovę supo kalvos, todėl ji turėjo puikiai tikti naujosios Jeruzalės architektūrinei idėjai įgyvendinti. Antra, Žemaičių Kalvarijos kompleksas galėjo atsirasti dėl labai panašios priežasties, kaip ir visi kiti kalvarijų ansambliai. Paprasčiausiai kalvarijos tai yra tarsi evangelinės Jeruzalės pakaitalai, tarsi kopijos, skirtos ypač tiems žmonėms, kurie į tikrąjį šventąjį miestą dėl įvairių priežasčių negali nuvykti. O tai XVII a. Žemaitijoje buvo labai aktuali problema, nes mažai kas ryžosi brangiai ir pavojingai piligrimystei į tikrąją Jeruzalę (netgi į Zebžydovo kalvarijas prie Krokuvos nuvykti atrodo brangu ir nepatogu, nes nebuvo greitų susisiekimo priemonių). Todėl simbolinis Jeruzalės perkėlimas į Gardus buvo reikšmingas Žemaitijos ir kartu visos Lietuvos tikintiesiems, nes jie, lankydami Žemaičių Kalvariją ir nuosekliai išėję Kančios kelią, galėjo pasijusti kaip tikroje Jeruzalėje ir netgi gauti atlaidus. Trečia, Žemaičių Kalvarijos Kančios kelias atsirado iš esmės ir turint paprasčiausių didaktinių tikslų, kad žmonėms geriau būtų pažįstama Kristaus kančia ir tai padėtų vesti juos į išganymą. „Rūpestingas ganytojas (vysk. J. Tiškevičius) norėjo, kad jo dijecezijoje būtų bent viena ypatinga vieta, kuri gyviau žmogaus sielą keltų prie Dievo, kur žmogus karščiau susirūpintų savo sielos išganymu, kad keltųsi iš nuodėmių ir taisytų savo gyvenimą <...>. Kristus, kentėdamas kryžiaus kančias ir aukodamas Dievui Tėvui savo karčią mirtį už žmonių atpirkimą, už nusidėjusius žmones, parodė žmonėms didžiausią meilę. Kai žmogus visa savo siela, protu, mintimis ir širdžia stengiasi suprasti ir įsigilinti į tą atpirkimo geradarybę ir į tą be galo didelę Dievo meilę, rodomą nusidėjusiam žmogui, sielos gilumoje atsiranda noras keltis iš nuodėmių, daryti atgailą ir taisyti gyvenimą. Kad tai žmogui ne taip lengva padaryti, tai vyskupas J. Tiškevičius norėjo įkurti vietą, kuri Kristaus kančią vaizdingai statytų žmogui į akis“ [Toto-

raitis J., 1939, p. 39–40]. Lietuvos Didžiosios Kuni-
gaikštystės laikais Katalikų Bažnyčia labai rūpinosi to-
kia maldingumo forma, ir iki XVIII a. vidurio
kiekviena vyskupija turėjo bent po vieną didelę kal-
variją (po Žemaičių Kalvarijos 1669 m. pradėjo veik-
ti Vilniaus Verkių kalvarijos, o XVIII a. pradžioje –
Minsko kalvarija [Mitkowska A., 1998, p. 33; Vitė-
nas A., 2001, p. 31]). XVII a. pradžioje apie dešimt
metų būsimasis vyskupas J. Tiškevičius kunigavo Kro-
kuvoje, šalia kurios jau veikė garsioji Zebžydovo
naujoji Jeruzalė, galbūt iš ten vyskupas perėmė su-
manymą steigti kalvarijų ansamblį.

Prisiminkime, kad nė viena didelė XVII a. Lenkijos ar Lietuvos kalvarija
neveikė be kurios nors vienuolijos globos, vienuoliai
ir buvo tas dvasininkijos luomas, kurie kaip kunigų
pagalbininkai skleidė Dievo žodį, sakydami pamoks-
lus apie Kristaus kančią ir mirtį. Didžiulės atlaidų iš-
kilmės negalėjo būti įsivaizduojamos be vienuolių
dalyvavimo. Žinant faktą, jog Europoje ir kaimyninė-
je Lenkijoje šalia kalvarijų kūrėsi šventųjų Jeruzalės
vietų globėjai pranciškonai arba bernardinai, domini-
koniškų Lietuvos kalvarijų steigimas XVII a. kelia daug
klausimų. Dominikonai Lietuvoje ir pasaulyje atsto-
vavo intelektualiniam Bažnyčios elitui, turėjo puikų
teologinį ir filosofinį išsimokslinimą. Jie sakė iškal-
bingus pamokslus, todėl į kalvarijas galėjo pritraukti
vis didesnes minias žmonių. Dvasiniame gyvenime jie
akcentavo kristocentrizmą, Kristaus kančios, Širdies ir
Kraujo kultą, o šalia to jie aktyviai išplėtojo Švč. M. Mari-
jos garbinimą, atitinkantį idėjinę kalvarijų programą
[Vitėnas A., 2001, p. 37]. Kaip žinia, būtent pačių
dominikonų dėka Žemaičių Kalvarijoje atsirado ste-
buklingas Švč. Mergelės Marijos paveikslas ir išpopu-
liarėjo to atvaizdo kultas tarp tikinčiųjų pasauliečių.
Iš tiesų Žemaičių Kalvarija tarsi pradeda Lietuvos do-

minikoniškų kalvarių tradiciją, kurią, galbūt kopijuodamos Žemaičių naująją Jeruzalę, tęsė Vilniaus Verkių kalvarijos (jas globojo Lietuvos Šv. Angelo Sargo dominikonų provincijos vienuoliai pakaitom su dominikonais observantais iš Lenkijos). D. Vasiliūnienė yra rašiusi, kad Žemaičių Kalvarijos stotys sudaro dominikoniškąjį Kančios kelio variantą, nes iš viso stočių yra dvidešimt [Vasiliūnienė D., 1994, nr. 2, p. 27]. Todėl istoriografijoje tarsi įsivyravusi nuomonė, kad dėl išimtinai dominikoniškojo Kančios kelio Žemaičių Kalvarija buvo atiduota dominikonams (o pranciškonai su bernardiniais būtų keturiolikos stočių Kryžiaus kelio globėjais). Tai ne visai tiesa, nes, pavyzdžiui, XVII a. pradžioje Lenkijos Zebžydovo kalvarijas globojo bernardinai, nors tos kalvarijos turėjo daugiau nei dvidešimt Kančios kelio koplyčių. Taigi toks skirstymas į dominikoniškas ir bernardiniskas kalvarijas pagal stočių skaičių ne visada pasiteisina. Vilniaus Verkių kalvarijose dominikonai išsilaikė iki 1850 m., o Žemaičių naujojoje Jeruzalėje jų vienuolynas buvo uždarytas gerokai vėliau – 1889 m.

Labai dažnas reiškinys Europos ir Lenkijos kalvarijose buvo tas, kad šalia Kristaus kančios kulto palaipsniui išryškėjo ir Jo Motinos Švč. Mergelės Marijos kultas. Ji pirmoji išgyveno Išganytojo kančios paslaptis, pirmoji lankė žmonijos Atpirkėjo kentėjimų vietas. Todėl kalvarijose maldininkai sekė ne tik Kristaus, bet ir Marijos pėdomis. Naujosiose Jeruzalėse, kartais sutapdami, o kartais išsiskirdami su Kančios keliu, vingiavo Sopolingosios Marijos ir Marijos palaidojimo keliai. Juos rasime Zebžydovo, Paclavos, Vilniaus kalvarijose, o Žemaičių Kalvarijoje, nors ten taip pat veikė dominikonų vienuolynas kaip ir Vilniaus kalvarijose, jokie Marijos keliai kažkodėl neprigijo, nesurasime jiems skirtų maldų ir vadovėliuose po Žemaičių naująją Jeruzalę. Dar vienas būdas kalvarijose platinti Marijos

kultą buvo stebuklingųjų paveikslų plitimas per naujųjų Jeruzalių bažnyčias. Iki šiandien stebuklais garsėja Zebžydovo ir Paclavos kalvarijų Lenkijoje Švč. Mergelės Marijos paveikslai. Tokį atvaizdą Žemaitija turi, ir būtent to stebuklingojo paveikslo sąryšis su Kančios keliu yra toks stiprus, kad koplyčios yra lankomos nuo liepos 2 iki 12 d., švenčiant Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčios titulo iškilmes ir garbinant stebuklingąjį paveikslą. Daugiau jokiose kitose Lietuvos kalvarijose neturime taip suklestėjusio Marijos kulto ir taip suaugusio su kristologiniu. Šių dviejų pamaldumo formų susipynimą liudija ir didysis Žemaičių Kalvarijos bažnyčios altorius: apatiniame jo tarpsnyje yra Dievo Motinos su Kūdikiu atvaizdas, o viršutiniame – lygiai taip pat stebuklais garsėjantis Nukryžiuotasis. Stebuklingasis Žemaičių Kalvarijos Marijos paveikslas dominikono Petro Pugačevskio XVII a. ketvirtajame dešimtmetyje, iškart po Kančios kelio įsteigimo, buvo parsigabentas iš Romos į Žemaičių Kalvarijos vienuolyną, o šiam vienuoliui tapus prioru, paveikslas buvo įstatytas į bažnyčios didįjį altorių [Vasiliūnienė D., 1994, nr. 1, p. 33], aplink kurį žmonės eina keliais, prašydami Dievo malonių.

Be stebuklingų Marijos ar kitų šventųjų paveikslų, kalvarijose gausiai plito įvairios iš Jeruzalės ar kitų vietų atvežtos relikvijos. Jau pati Jeruzalės žemė, pabarstyta kalvarijose, laikytina tam tikra relikvija. Vilniaus, Veprių, Beržoro kalvarijose relikvijų kultas, iki galo neaišku kodėl, nebuvo taip išplėtotas. Tobulą kalvarijos kaip milžiniško relikvijoriaus įgyvendinimo variantą randame Žemaitijoje, Tytuvėnų bernardinų sakralinio ansamblio kluatre. Tas Kryžiaus kelias kluatro koridoriuose galutinai baigtas įkurti 1771 m. ir turėjo 39 stotis, išreikštas tapytiniais ir reljefiniais atvaizdais, o po kiekvienu iš jų buvo sudėtos relikvijos (kieno jos yra,

nepavyko išsiaiškinti). Kluatro centre stovėjo Šventųjų laiptų koplyčia su relikvija kiekviename laiptelyje. Žemaičių Kalvarijoje gana greitai po koplyčių pastatymo iš Liublino dominikonų vienuolyno buvo gauta Šv. Kryžiaus relikvija ir įdėta į monstrancijos pavidalo relikvijorių. Ta relikvija 1649 m. liepos 4 d., lydima didžiulės procesijos, buvo nunešta į Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčią [Totoraitis J., 1939, p. 43; Vasiliūnienė D., 1994, nr. 1, p. 33]. Pasak Ragaišio (A. Ragažinskio), Šv. Kryžiaus dalelė yra $1 \frac{1}{4}$ colio ilgio ir apie $\frac{1}{2}$ colio pločio [Ragaišis, 1906, p. 14]. Taigi ne vien tik vyskupas J. Tiškevičius uoliai rūpinosi kalvarijų ir Šv. Kryžiaus relikvijų kulto puoselėjimu, prie to prisidėjo ir dominikonai, juk jie ir gavo tą relikviją. Ta stebuklinga medžio dalelė per amžių amžius išliko nesusmulkinta ir nepadalyta kitoms bažnyčioms. Ši relikvija visada buvo plačiai naudojama apeigose. Per Šv. Kryžiaus atradimo (gegužės 3 d.) ir Šv. Kryžiaus išaukštinimo (rugsėjo 14 d.) šventes, taip pat per garsiuosius vadinamuosius Didžiosios Kalvarijos atlaidus relikvija po baldakimu kunigų buvo nešama einant kalnus. Atrodytų, kad pats Kristus tuo metu žengia su tikinčiaisiais, kartu dalyvaudamas Kryžiaus kelyje. Archyviniai dokumentai (XIX a. vizitacijų aktai) mini XIX a. viduryje Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje veikus Šv. Kryžiaus broliją [KAKA, b. 142, l. 683v, 711], o kiek ji buvo susijusi su Šv. Kryžiaus relikvijų garbinimu, neaišku. Vadinasi, Žemaičių Kalvarija nuo pat savo įkūrimo buvo pakankamai europietiška, neatsilikdama nuo kitų Europos ir Lenkijos potridentinių kalvarijų, ji tapo kompleksiška, t. y. „apaugo“ įvairiomis pamaldumo formomis ir kultais, kurie vienas su kitu labai derinosi – čia maldininkai galėjo aplankyti ne tik kalvarijas, bet ir pasimelsti prie stebuklingojo Švč. Mergelės Marijos paveikslo, taip pat pabučiuoti brangią Šv. Kryžiaus relikviją. Taip kiekvienas piligrimas galėjo įvairiapusiškai dvasiškai praturtėti.

Žemaičių Kalvarijos Kančios kelio koplyčiose yra ir daugiau relikvijų, primenančių Jeruzalę, tačiau jos nenustelbia Šv. Kryžiaus dalelės. Trečiojoje koplyčioje „Jėzus meldžiasi Alyvų sode“ saugomas medžio gabalėlis iš Alyvų kalno Jeruzalėje. „Kryžiauninkėje“ koplyčioje laikoma iš Romos parvežta Kristaus vinies kopija ir iš Jeruzalės atsiųstas akmenėlis nuo Golgotos kalno. Kada tiksliai tos relikvijos čia atsirado, nėra aišku.

Išimtinai žemaitiškas Žemaičių Kalvarijos savitumas yra tas, kad jos Kančios kelio stotys vadinamos tiesiog kalnais. Tokių pačių pavadinimų stotys šiandien yra ir du su puse šimto metų dominikonams priklausiusioje Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčioje. Kadangi jų, kaip ir koplyčių stočių, yra dvidešimt, tai jos irgi yra vadinamos ne stacijomis, o kalnais. Seniau, XIX a. pradžioje ir viduryje, bažnyčioje tokių stočių buvo dvidešimt dvi [KAKA, b. 142, l. 680v, 702v, 713v], o XIX a. pabaigoje liko tik devyniolika [LVIA, f. 696, ap. 2, b. 942, l. 23v]. Nuo XVIII a. yra išlikę archyvinų duomenų apie tai, jog mirusiųjų atminimo intencija galima buvo užpirkti maldas – Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio stotis arba net kalnus bažnyčioje, kad davatkos ar ubagai juos apvaikščiotų. Pvz., 1769 m. Salantų dvaro savininkė Ona Vainienė į kelionę Žemaičių Kalvarijon einančioms moterims ir ubagams davė 2 timpas ir 6 šeštokus, kad kalnus apeitų [Žemaičių praeitis, 1993, p. 227–228, pirminis šaltinis – LVIA, f.443, ap. 2, b. 79, l. 306v]. Panaši tradicija yra išsilaičiusi iki šių dienų.

Bet ne tik patys dievobaimingiausi į Žemaičių Kalvariją ėjo. 1649 m. piligrimams skirtoje poemėleje „Kalvaria Zmuydzka <...>“ minimos ištisos gausybės žmonių, traukiančių (galbūt Didįjį penktadienį) iš visos Žemaitijos – Palangos, Mosėdžio, Vainuto, Rietavo, Skuodo, Plungės, Šiaulių, Tverų, Žarėnų, Chodkevičių Kretingos, Tel-

šių, Alsėdžių ir Lieplaukės [Kalvaria Zmuydzka<...>, 1649, p. 14–15]. Būdavo piligrimų net iš tolimos Rusijos ir iš Lenkijos karalystės keliaujančių. Atvykdavo ir iš Infliantų, Prūsų, Kuršo žemių. Ateinančios procesijos kalvarių kalnus nuklodavo nešamomis vėliavomis ir kryžiais, Kristaus, Marijos, šv. Onos atvaizdais, o giesmės kilo iki pat debesų. O kad per dieną dvylika tūkstančių atvykusių piligrimų priima Šv. Komuniją – tai nesą nieko ypatingo [Ten pat, p. 7, 15]. Aišku, kad šiame leidinyje gerokai apibendrintai aprašoma labai ankstyva piligriminė kelionė ar procesija, turbūt viena iš pirmųjų tuometinėje Lietuvoje. XVII a. pradžioje tikintiesiems iš Lietuvos, Lenkijos ir net Rusijos, matyt, smalsu buvo ne tik sužinoti, bet ir pamatyti naują neįprastą ansamblį, todėl jie ten keliavo. Kita vertus, nežinia, kiek aktyviai Žemaičių Kalvarija maldininkų galėjo būti lankoma, nes XVII a. pradžioje Žemaitijoje dar klestėjusi pagonybė. Vis dėlto potridentinės katalikiškos kultūros viena iš ypatybių buvo ta, kad toji kultūra pagoniškoje dirvoje skleidėsi itin greitai (jai neliko laiko ilgai kristalizuotis). Greitai potridentinė kultūra plito ne tik dėl pasipriešinimo pagonybei, bet, svarbiausia, kad ji kartu kovojo su protestantizmu. Juk iš esmės Žemaičių Kalvarija, jeigu tikėtume knygelėje aprašomomis kelionėmis, suklestėjo per nepilną dešimtmetį.

Kol Žemaičių Kalvarijos garbės išaukštinimu rūpinosi dominikonų vienuolynas, tol į atlaidus apvaikščioti Kančios kelio ir pasimelsti prie Dievo Motinos paveikslo keliavo didelės minios žmonių. Tačiau nuo XIX a. pabaigos ir per visą XX a. piligrimų atkeliavavo šiek tiek mažiau, mažiau atvykdavo ir kunigų, žmonių tikėjimas truputį atšalo. Tą patvirtina ir dabartiniai vietiniai miestelio gyventojai [Balkutė R., 2002, p. 35]. XIX a. pabaigoje ir XX a. antrojoje pusėje kaip niekada anksčiau būta įvairių valdžios institucijų draudimų, siekiant sunaikinti katalikišką Žemaičių Kalvarijos lankymo tradiciją. Pvz., 1863–1887 m. rusų administra-

cija draudė tikintiesiems keliauti į atlaidus [Ragaišis, 1906, p. 43]. Sovietmečiu per didžiuosius kalvarijos atlaidus prie koplyčių ir Cedrono upelio stovėdavo milicininkai ir nepraleisdavo procesijų, tada vyrai juos į Cedrono upelį įstumdavo, sakydami: „Čia Kristus krito, eikit ir jūs“ [Balkutė R., 2002, p. 36]. Piligriminės procesijos po kalvarijų kalnus nuo seno yra rengiamos Didžiąją savaitę (ypač Didįjį penktadienį). Šv. Kryžiaus atradimo ir Šv. Kryžiaus išaukštinimo dienomis kalnus tikintieji su maldomis, giesmėmis ir pamokslais irgi eina po tris valandas [Ragaišis, 1906, p. 42–43].

Tačiau „<...> kalvarijos šventybes mūsų (Žemaitijos – A. V.) žmonės mėgsta labiausiai lankyti laike teip vadinamos „Didžiosios Kalvarijos“, t. y. liepos mėn. Pradžioje (2–12 d. – A. V.). Tuo laiku susirenka Kalvarijoje apie 20–30 tūkst. Žmonių kasdieną ir netikėtai iš Žemaičių ir Augštaičių, bet dargi iš Kuršo ir Prūsų. Visi čion keliaujantieji turi viltį gauti geriausios Motinos ir Karalienės pagelbą, arba trokšta Jai padėkoti už suteiktas malones <...>. Tose dienose Kalvarija virsta tarsi didžiausiu miestu, kibždančiu žmonėmis <...>, visi keliai ir keleliai užtvįsta žmonėmis, tarsi vandeniu, o kalnuose per dienas ir naktis nesiliauja žmonių maldos ir giedojimai“ [Ragaišis, 1906, p. 17]; tuos pačius duomenis pateikia ir kiti autoriai [Sondeckas J., 1911, p. 17]. Matydamas tokią žemaičių prisirišimą prie Kalvarijos, vyskupas Antanas Tiškevičius 1742 m. (J. Sondeckas teigia, kad 1748 m.) įsakė Mosėdžio, Skuodo, Palangos, Gargždų, Salantų, Žagarės, Akmenės, Papišės, Kuršėnų, Šaukėnų klebonams su parapijiečiais kas metai vaikščioti į Didžiosios Kalvarijos atlaidus, o kuris klebonas neatvyktų, liepė užmokėti Žemaičių Kalvarijos dominikonams po 50 timpų [Ragaišis, 1906, p. 17–18; Sondeckas J., 1911, p. 17; Žinios <...>, 1897, p. 24–25]. XVIII a. suklestėjusios piligriminės kelionės į Didžiosios Kalvarijos atlaidus išsiskyrė ypatingu iškilmingumu ir triukšmingumu, kuris, manyčiau, nesiderino su nusizeminimu, reikalingu einant Kančios

kelio stotis. „Klebonai, vyskupo įsakymą pildydami, paskirtoje dienoje surinkę po būrį savo parapijos žmonių <...> su būgnais, patriubočiais, paparčiais (karūnos su skersiniais), altorėliais <...> keliaudavo Kalvarijon <...> (Paparčius nešdavo raiti stipri jaunikaičiai)“ [Ragaišis, 1906, p. 18]. Dominikonai, išėję prie miestelio, laukdavo atkeliaujančių piligrimų, šie, įžengdami į miestelį, judino paparčius, mušė būgnus, pūtė dūdas, šaudė iš šautuvų, o senesnieji ir moterys giedojo ir šaukė. Su kuo didesniu trenksmu parapija įeidavo miestelin, tuo jai būdavo didesnė garbė [Ragaišis, 1906, p. 18; Sondeckas J., 1911, p. 17]. Procesijų tyrinėtoja L. Gričiūtė, remdamasi Alsėdžių bažnyčios archyve saugoma Šv. Onos brolijos (veikusios prie šios bažnyčios XVIII a.) 1757–1770 m. pajamų ir išlaidų knyga, rašo, kad kelionėms į Žemaičių Kalvarijos didžiuosius atlaidus brolija išleisdavo pinigų parakui, salietrai, šoviniams, sierai bei šaudymui iš patrankų [Gričiūtė L., 2002, p. 181], taigi gerai „apsiginkluodavo“. Aišku, kad visų tų trankių iškilmių pabaiga ne visuomet dorai baigdavosi. Juk tos kelionės į didžiuosius atlaidus liepos mėnesį iš tolimų parapijų truko net keletą dienų, žmonės nakvodavo prie karčemų arba miškuose ir visokių nedorų darbų pridarydavo, o jaunikaičiai išdrįso šaudyti net bažnyčioje. Visus šiuos reikalus ištyręs Žemaičių vyskupas (1762–1778 m.) Jonas Lopacinskis 1763 m. uždraudė tokiu trankiu būdu keliauti į Žemaičių Kalvariją ir nuo to laiko, panašiai kaip ir dabar, žmonės į atlaidus vyksta be jokių iškilmių, pavieniais būriais, giedodami šventas giesmes [Ragaišis, 1906, p. 18; Sondeckas J., 1911, p. 17; Žinios <...>, 1897, p. 24–25].

Maldininkai stiprino ne tik dvasią, bet ir kūną. Pasak vietinių Žemaičių Kalvarijos gyventojų, XX a. pradžioje į atlaidus žmonės atsiveždavo statinę alaus, kiaulės kumpį [Balkutė R., 2002, p. 35–36]. XX a. pradžioje prie miestelio stovėjo specialiai pastatyti vartai, prie kurių gyventojai laukdavo į atlaidus atvykstančių piligrimų. Dabar gi prieš atlaidus bažnyčia ir

Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio koplyčios vidus atlaidų metu.

M. Iršėno nuotr.

Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio koplyčia „Jėzus sutinka šventąją Veroniką“.

M. Iršėno nuotr.

koplytėlės puošiamos vainikais, gėlėmis ir kaspinais – tai šalia koplyčių gyvenančių žmonių užsiėmimas [Ten pat, p. 36]. Panašus meldimosi įkarštis, koks aprašytas XX a. pradžioje, per šventes išlieka ir šiandien – atrodo, kad „maldos nenutrūksta visą dieną: tarp mišių <...> giedamos giesmės, kalbamos litanijos“ [Balkutė R., 2002, p. 38].

Suprantama, kad bendros atlaidų apeigos, bendruomeninė malda kiekvieną tikintįjį kėlė prie Dievo, o

ką jau kalbėti apie tą išpūdį, kurį iškilmės sukeldavo jautrios sielos žmogui – poetui. Tokia buvo lenkiškai rašiusi XIX a. vidurio Žemaitijos poetė Karolina Praniauskaitė, kuri romantiškai perteikė atlaidų dvasių leidinyje „Didžiosios Kalvarijos iškilmės Žemaitijoje“ („Festyna Wielkiej Kalwaryi na Żmudzi“) [Proniewska K., 1856]. Panašių XIX a. eiliuotų atsiminimų apie Žemaičių Kalvariją daugiau neturime. Šis trumpas poezijos tekstas, pasak autorės, parašytas Viešpaties garbei, jame šlovinama stebuklingoji Dievo Motina ir Kančios kelio stotys. Vis dėlto net ir tokiame neinformatyviame šaltinyje galima rasti vieną kitą vertingą faktą: maldininkų gulimasis kryžiumi „Kryžiauninkėje“ koplyčioje, ėjimas aplink Marijos paveikslą keliais, pamokslai Kryžiaus kelyje ir neperstojamas koplyčių lankymas per naktį iki aušros.

Panašios Kančios kelio ėjimo apeigos išsilaikė ir iki mūsų dienų, šiuo metu medžiagą apie jas yra surinkęs ir „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštyje“ paskelbęs Lietuvos kalvarijų giesmių tyrinėtojas A. Motuzas. Trečiojoje koplyčioje „Jėzus meldžiasi Alyvų sode“ einant kalnus sakomi pamokslai. Pamokslai sakomi ir dešimtojoje koplyčioje „Rotušėje“, o „Kryžiauninkėje“ (XVII) koplyčioje laikomos šv. Mišios. Aplink minėtąsias koplyčias papildomai apeinama ratu. Maldininkai, eidami pro kapines, paprastai gieda „Amžinąjį atilsį“. Kryžiumi gulama keturioliktoje koplyčioje „Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžių“, taip pat penkioliktoje koplyčioje „III Jėzaus parpuolimas“ ir „Kryžiauninkėje“. Taip pat kaip ir visose kitose kalvarijose, Žemaičių Kalvarijoje maldininkai brenda per Cedroną, kaip tai darė kančios metu Išganytojas [Motuzas A., 1999, p. 364–366]. Apie tikinčiųjų gulimosi kryžiumi prie III parpuolimo koplyčios paprotį žinome jau nuo XX a. pradžios [Sondeckas J., 1911, p. 7].

Daug dėmesio vertėtų skirti ir Žemaičių Kalvarijos stebuklams, kurių niekada netrūko. „Stebuklų čia Dievas daro tiek, kad į visas knygas nesurašysi“ [Kalvaria Zmuydzka <...>, 1649, p. 16]. Vis dėlto stebuklai dominikonų buvo rūpestingai rašomi į atskirą knygą bažnyčioje, tik ta knyga sudegė per 1896 m. bažnyčios gaisrą [Totoraitis J., 1937, p. 12]. Iš minėtosios XVII a. poemėlės „Kalvaria Zmuydzka <...>“ per visą vėlesnę istoriografiją eina pasakojimas apie Lvovičiaus, kilmingo Žemaičių pono, sūnaus pagijimą. 1648 m. birželio mėnesį mirė Lvovičiaus sūnus. Tėvas padaręs įžadą: jeigu sūnus atgytų, jie abu nueitų į Žemaičių Kalvariją aplankyti Kančios kelio stočių. Staiga sūnus netikėtai atgijęs ir abudu su tėvu liepos mėnesį dalyvavę Didžiosios Kalvarijos iškilmėse [Kalvaria Zmuydzka <...>, 1649, p. 16; Totoraitis J., 1937, p. 10]. Toliau poemoje rašoma, kad iškart po įsteigimo Kančios kelias tapo ypatinga stebuklų pasirodymo vieta. Visagalio Gydytojo ranka čia gydo apkurtimą, galvos skausmą, džiovą, akliems regėjimą grąžina, maro negandas atitolina, išgydo šlubuojančius, žmones nuo paralyžiaus ir mirties išgelbsti [Kalvaria Zmuydzka <...>, 1649, p. 16–17]. Galima manyti, jog šie dalykai buvo truputį perdėti, kad pritrauktų daugiau maldininkų, bet, kita vertus, jeigu nebūtų pasirodę stebuklų, tikintieji nebūtų ten miniomis plaukę. XVII a. stebuklingiausia kalvarijų vieta tikriausiai buvo „Kryžiauninkė“ koplyčia, kuri minėtoje poemoje vadinama „*świętego krzyża <...> kościół*“. Joje piligrimai regėjo stebuklus, o ant koplyčios sienų buvo prikabinta lentelių su stebuklus liudijančiais įrašais [Kalvaria Zmuydzka <...>, 1649, p. 17]. Tačiau keista, kad šioje XVII a. piligriminėje poemoje dar nieko neužsimenama apie stebuklingąjį Dievo Motinos paveikslą.

Sklando daug iš kartos į kartą perduodamų legendų apie Žemaičių Kalvarijos stebuklus, visų net neišeitų išvardyti. Stebuklingu laikomas ne tik Dievo

Motinos su Kūdikiu paveikslas pirmajame didžiojo altoriaus tarpsnyje ir Nukryžiuotasis – antrajame, bet ir Jėzaus Nazariečio skulptūra bažnyčioje, maldininkų apraišiota apžadų juostelėmis ir kaspinais, stebuklingas yra Cedrono upelis, arba Pagardenis, įtekantis į Varduva, per kurį maldininkai brenda ir plauna skaudamas vietas. Skaudamos vietos plaunamos tradiciškai prie šešioliktos koplyčios esančiame Jurkaus tvenkinyje [Balkutė R., 2002, p. 45]. Stebuklinga galima pasižymi tryliktoje koplytėlėje „Prie Miesto vartų“ esantys mediniai kryžiai, jų skiedreles žmonės lupinėja, kad nešiotųsi su savimi, nes jos saugo nuo nelaimių. Žmonės taip pat renka akmenėlius nuo Žemaičių Kalvarijos koplyčių, tarsi lankytųsi tikroje Jeruzalėje. Ypač renkami akmenėliai nuo šeštosios koplyčios „Pas Aną“, nes čia kareiviai, vesdami Kristų, smogė Jam per veidą ir išmušė dantis. Šie akmenėliai gelbsti žmones nuo dantų skausmo [Balkutė R., 2002, p. 44]. (XX a. pradžioje tikintieji atkrapštę veždavosi namo ir Vilniaus kalvarijų koplyčių mūro gabaliukų, tikėdami jų stebuklingumu.) Vadinas, šventomis laikytos ne tik Žemaičių Kalvarijos koplyčios, bet ir žemė su akmenėliais, natūralus Cedrono vanduo – jo kaip pirmapradės gamtos dovanos gydomoji galia. Tačiau, kaip sako daugelis Žemaičių Kalvarijos gyventojų ir kaip mums derėtų manyti – ne akmenėliai mus gydo, bet pats tikėjimas Dievu. Sklinda legendos apie raudono kryžiaus pasirodymą virš bažnyčios, apie Dievo Motiną, kuri paveikslė būna čia liūdna, čia linksma, apie keista šviesa nušvintantį Jos paveikslą. Bet stebuklai lieka stebuklais. Ne kiekvienam mirtingajam jie pasirodo, jei jie dažnai kartotųsi, tai prarastų savo šventumą.

+ + +

Jau buvo užsiminta apie vyskupo J. Lopacinskio 1763 m. draudimus žemaičiams su triukšmingomis procesijomis lankytis Žemaičių Kalvarijoje ir šaudyti bažnyčioje. Galbūt tas draudimas buvo viena iš priežasčių, dėl kurių 1771 m.

buvo įkurtas Tytuvėnų Kryžiaus kelias šalia bernardinų vienuolyno esančiame kluatre, o nuo 1775 m. jau tikrai veikė Varnių Kryžiaus kelio stotys [Swięta <...>, 1775]. Tiek visoje Lietuvoje, tiek Žemaitijoje kalvarijos XVII–XVIII a. greitai išplito ir tapo populiaria tikinčiųjų maldingumo forma, jos tarsi įaugo į tautos tikėjimą. XIX a. jau žinoma esant Kryžiaus kelio stotis Sedos, Židikų, Mosėdžio, Pavandenės parapiinių bažnyčių šventoriuose.

Labai įdomus reiškinys visoje naujųjų Jeruzalių istorijoje yra kalvarijų antrininkų problema. Garsūs stebuklingi paveikslai turi savo kopijas, o nemaža dalis XVII a. kalvarijų turi kalvarijas antrininkes, įsteigtas XVIII ar XIX a. jau ne evangelinės Jeruzalės, bet pirmesniųjų kalvarijų pagrindu. 1754–1832 m. Medile, Baltarusijoje, prie Švč. M. Marijos Škaplierinės bažnyčios veikė basųjų karmelitų globojamos kalvarijos, kaip ir Vilniaus Verkių naujoji Jeruzalė, sudarytos iš 21 koplyčios ir 8 vartų [Kurczewski J., 1912, p. 260, 484]. 1846 m. pagal Vilniaus kalvarijų planą ir stočių skaičių buvo įsteigta Veprių kalvarija, esanti maždaug pusiaukelėje tarp Jonavos ir Ukmergės. Žemaičių Kalvarija XIX a. įgijo vienintelį šiandien žinomą antrininką – Mosėdžio Kančios kelią, įkurtą 1844 m. Jo negalima vadinti tikrąja kalvarija, nes stotys buvo išdėstytos ne laisvame už bažnyčios kraštovaizdyje, bet šventoriuje ratu aplink bažnyčią. Kaip ir Žemaičių Kalvarijoje, Mosėdžio Kančios kelyje buvo 19 koplyčių su 20 stočių. Tokios kalvarijų antrininkės atskleidžia reikšmingą Jeruzalės Viešpaties kančios kelio kopijos problemą, kada ansamblių grandinėje – Jeruzalė – kalvarijos – kalvarijų kopija – galime matyti apeiginių tradicijų ir architektūrinio Jeruzalės įvaizdžio kaitą.

Žemaičių Kalvarijos koplyčios laikui bėgant keitė architektūrinės formas (tai, kokios jos šiuo metu yra išsilaikiusios, aptarsime vėliau), vyko įvairių remontų, taisymo darbų. Yra tik menka istorinė žinutė, kad po 1749–1750 m. maro Žemaičių vyskupas (1740–

1762 m.) Antanas Tiškevičius XVIII a. viduryje koplyčias remontavo, o kitas perstatė [Kościół <...>, 1861, p. 230]. XX a. pirmojoje pusėje Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje kunigavęs Pranciškus Meškauskas trejus metus rinko aukas Kryžiaus kelio koplyčioms atnaujinti [Totoraitis J., 1939, p. 51–52]. Atlaikiusios sovietmečio negandas Žemaičių Kalvarijos koplyčios liko nenugriaautos. Tai lėmė ir provincijos faktorius. Verkių kalvarijos, esančios sostinėje, buvo sunaikintos, dabar vėl atstatytos. Svarbu ir tai, kad sovietmečiu Žemaičių Kalvarijos koplytėlės neprarado savo pirminės religinės paskirties. Pasirodo, kad 1973 m. garsus tarybinis menotyrininkas V. Dalmatovas netgi domėjosi lietuvių liaudies architektūros ir urbanistikos įtaka Žemaičių Kalvarijos ansambliui [Statyba ir architektūra, 1973, p. 37] ir siūlė koplyčiose įrengti lietuvių liaudies vaizduojamosios ir taikomosios dailės muziejų. Gerai, kad pradinė sakralinė paskirtis nebuvo suardyta ir joks muziejus čia neįsikūrė.

Šiandien vis dar nėra atskleista Kančios kelio plano ir koplyčių sąryšio su Jeruzale problema. Apskritai visų potridentinių kalvarijų tyrinėjimų istorijoje jau yra nusistovėjęs teiginys, kad XVII a., Lietuvos ir Lenkijos regione planuojant kalvarijas, reikiamų geografinių žinių semtasi iš 1584 m. Kelne išleisto garsaus Nyderlandų kunigo ir teologo Adrichomijaus, gerai išmaniusio Jeruzalės šventųjų vietų topografiją, veikalo „Šventosios Žemės teatras“ („Theatrum Terrae Sanctae“), kuris vėliau, XVII ir XVIII a., dar ne kartą buvo išleistas. Ženklią Adrichomijaus veikalo ir šalia pateikto Kristaus laikų Jeruzalės plano įtaką atitinkamai parenkant Lenkijos ir net Lietuvos XVII a. kalvarijų stočių siužetus ir išplanavimą kraštovaizdyje patvirtino lenkų kalvarijų istorijos ir architek-

Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio mūrinė koplyčia „Rotušėje“. XIX a.

K. Driskiaus nuotr.

tūros tyrinėtojai – A. Mitkowska, J. Kopečius, Z. Bania. Šiandien jau nekelia abejonių, kad Lenkijoje Zebžydovo, Pakoščės, Vejherovo, Paclavos, o Lietuvoje – Vilniaus kalvarijos sukomponuotos pagal Adrichomijaus sudarytą evangelinės Jeruzalės planą. Matyt, Adrichomijaus šaltinis XVII a. laikytas pakankamai autoritetingu, todėl juo naudojosi ir kalvarijų steigėjai. Šio veikalo istorinės informacijos apie Kristaus laikų Jeruzalę pagrindu sukurtos potridentinės kalvarijos. Palyginę Žemaičių ir Vilniaus kalvarijų stočių pavadinimus, galime matyti jų artimumą Adrichomijui, bet kartu Žemaičių Kalvarijos stočių seka šiek tiek skyrėsi nuo Adrichomijaus veikale aprašyto Jeruzalės Kristaus kančios kelio, ir tai leidžia daryti prielaidą, kad pirmajam Žemaitijoje Kančios keliui, jo stočių parinkimui galėjo daryti įtaką ir kažkoks kitas šiandien mums nežinomas religinio turinio veikalas.

Žemaičių Kalvarija, kaip ir Vilniaus bei Veprių kalvarijos (o Lenkijoje – Zebžydovo, Pakoščės, Vejherovo ir Paclavos), yra priskiriama vadinamajai didžiųjų

kalvarių grupei, nes čia Kančios kelią sudaro dvi pagrindinės dalys – tai *Kristaus suėmimo kelias*, Žemaičių Kalvarijoje prasidedantis nuo pirmos koplyčios „Paskutinė vakarienė“ ir besibaigiantis dešimtoje koplyčioje „Rotušėje“, ir *Kryžiaus kelias*, prasidedantis jau nuo minėtosios dešimtos koplyčios „Rotušėje“ ir besitęsiantis iki paskutinės devynioliktos koplyčios „Šv. Kryžiaus atradimas“. Tas Kančios kelio padalijimas į dvi atskiras atkarpas Žemaičių Kalvarijoje buvo paremtas vadinamuoju pusiausvyros principu, Kristaus suėmimo ir Kryžiaus kelias turi beveik po vienodą koplyčių ir jose įrengtų stočių skaičių. Kristaus suėmimo kelias apima devynias pirmąsias koplyčias su dešimčia stočių, Kryžiaus kelias – dešimt koplyčių su dešimčia stočių. Tuo tarpu Vilniaus kalvarijose dvidešimt stočių sudaro Išganytojo suėmimo, o penkiolika – Kryžiaus kelią. Nors Žemaičių Kalvarija yra laikoma didžiąja, palyginti su kitomis didžiosiomis kalvarijomis, vis dėlto pasirodo esanti pakankamai nedidelė – tik devyniolika koplyčių su dvidešimt stočių. Štai Vilniaus Verkių kalvarijos susideda net iš 35 stočių, į jas įeina įvairių Jeruzalės vartų stotys. XVII a. Zebžydovo kalvarijose Lenkijoje Kančios kelią sudarė 26, o Paclavoje – 28 stotys [Vitėnas A., 2001, p. 44].

Žemaičių Kalvarijoje taip pat yra viena dviguba koplyčia – tai septintoji koplyčia, turinti stotis „Pas Kajafą“ ir „Kalėjime“. Dvigubų koplyčių gausu Vilniaus, Zebžydovo, Paclavos kalvarijose. Šiose koplyčiose buvo tos Kristaus kančios istorijos stotys, kurių įvykių vieta šventajame mieste ta pati. Bet pati dvigubų koplyčių grupavimo tvarka Žemaičių Kalvarijoje mūsų dienų požiūriu atrodo truputį nelogiška, nes jeigu septintoji koplyčia yra dviguba, tai ir aštuntoji „Pas Pilotą“ bei dešimtoji stotis „Rotušėje“ turėtų susijungti į vieną bendrą koplyčią, kadangi Jeruzalėje stovėjo viena Pilototo rotušė. Vilniaus kalvarijose trylikta ir dvidešimt pirma stotys irgi sutelktos vienoje bendroje Pilototo rotušės koplyčioje.

Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio koplyčia „Prie Miesto vartų“. Kristaus, nešančio kryžių, skulptūra. Medis.

M. Iršėno nuotr.

Žemaičių kalvarijos pirmoji, t. y. Jėzaus suėmimo, kelio atkarpa pagal stočių pavadinimus ir nuoseklumą yra labai panaši į daugelio kitų XVII a. Lietuvos ir Lenkijos kalvarijų, bet štai Kryžiaus kelio stočių seka originaliai paveikta Adrichomijaus įtakos. Išėję iš koplyčios „Rotušėje“ pateksime tiesiai į vienuolikąją koplyčią „Jėzus sutinka savo Motiną“, o Kryžiaus uždėjimą bei pirmąjį Jėzaus parpuolimą žyminčios stotys yra praleistos. Po vienuoliktos koplyčios stočių seka atrodo taip: dvylikta koplyčia „Jėzus sutinka šventąją Veroniką“, trylikta koplyčia „Prie Miesto vartų“ ir keturioliktąją koplyčia „Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžių“, nors tradiciškai pirmiau-

Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio koplyčia „Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžių“. Lauko akmenų mūro pastatas. XVII–XVIII a. K. Driskiaus nuotr.

šia turėtų eiti stotys „Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžių“ ir „Jėzus sutinka šventąją Veroniką“, galiausiai – stotis „Prie Miesto vartų“, žyminti antrąjį Kristaus parpuolimą Vakariniuose, arba Teismo, vartuose Jeruzalėje. Tokio (tarsi nepagrįsto) Kryžiaus kelio stočių sumaišymo nėra nei Vilniaus, nei kitose XVII a. Lenkijos kalvarijose, kurios smulkmeniškai remiasi Adrichomijaus veikalo tradicija. Pagaliau kokią prasmę įgijo šis Žemaičių Kalvarijos stočių perkeitimas tarpusavyje? Čia nerasime tokių kalvarijose išplitusių Kryžiaus kelio stočių, kaip kad Jėzaus susitikimo su verkiančiomis Jeruzalės moterimis, Jėzaus prikallimo ir nuėmimo nuo kryžiaus. Tai, kad XVII a. pradžioje ir XVIII a. Lietuvoje ir kaimyninėje Lenkijoje Kristaus kančios istorijos skaidymas į atskiras atkarpas ar stotis buvo labai nenusistovėjęs, nesunormintas, liudija įvairūs religinio turinio tekstai, nors XVIII a. šiame

regione per bernardinų bažnyčias jau plito šiandieninis paprastesnis keturiolikos stočių Kryžiaus kelio variantas, apimantis Kryžiaus nešimo scenas, o Kristaus suėmimo kelias pamažu nunyko naujai steigiamuose

Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio lauko akmenų mūro koplytėlė „Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžių“ miestelio peizaže.

M. Iršėno nuotr.

kalvarijų ansambliuose. Pvz., 1645 m. Varšuvoje išleistoje „Historia Passionis Christi“ galime rasti mums šandien neįprastą Kryžiaus kelio įvykių seką, kai Marijos susitikimo su Kristumi scena atsiduria po Kristaus susitikimo su verkiančiomis Jeruzalės moterimis [Historia <...>, 1645, p. 210,215; Vitėnas A., 2002, p. 40].

Stočių parinkimo ir grupavimo į bendrą seką požiūriu labai originali atrodo šandien nebeegzistuojanti Varnių kalvarija. Iš jai skirto specialaus maldų vadovėlio [Svięta <...>, 1775] sužinome, kad 1775 m. ji jau veikė, bet kur tos Kančios kelio stotys buvo išdėstytos – ar bažnyčios viduje, ar šventoriuje – nėra žinoma. Apskritai neaišku, prie kurios Varnių bažnyčios šis Kančios kelias buvo įsikūręs. Jį sudarė tik penkiolika stočių, ir tuo jis atrodo panašus į mažąją kalvariją, bet iš tikrųjų tai buvo didžiajai kalvarijai artimas Kančios kelio variantas, nes apėmė tiek Kristaus suėmimo, tiek

Kryžiaus kelio įvykius. Varnių kalvarijos stočių maldos parašytos apgalvotai, kiekvieną stotį vadovėlyje sudarė: konkrečios Kristaus kančios paslapties aiškinimas, *afekta*, arba aistros, ir meilės Kristaus kančiai uždegimas, malda bei pamokymai tikinčiajam, kokių vertybių jis gali pasisemti iš stoties. Varniuose buvo įsteigta penkiolika stočių: I stotis „Jėzus meldžiasi Alyvų sode“, II – „Jėzus mokinio išduotas ir kareivių sugautas“, III – „Jėzus pas Kajafą atvestas“, IV – „Jėzus pas Kajafą neteisingai apkaltintas, į veidą užgautas“, V – „Jėzus pas Kajafą sunkiai muštas, Jo kraujas nutekėjęs ir Jis išjuoktas“, VI – „Jėzus pas Erodą nusiūstas ir baltu rūbu aprengtas“, VII – „Jėzus pas Pilotą nuplaktas“, VIII – „Jėzus erškėčiais karūnuotas“, IX – „Jėzus mirti pasmerktas“, X – „Jėzus kryžių neša“, XI – „Jėzus prie kryžiaus prikaltas“, XII – „Jėzus ant kryžiaus tarp dviejų latrų miršta“, XIII – „Jėzaus šonas pervertas“, XIV – „Jėzus nuo kryžiaus nuimtas“ ir XV stotis „Jėzus paguldytas į kapą“. O kiek dar tokių nedidelių Lietuvos Kryžiaus kelių šiandien kalvarijų tyrinėtojų nėra žinomi, bet jie kadaise yra veikę, traukę tikinčiuosius.

Zebžydovo kalvarijos Lenkijoje ir Vilniaus Verkių kalvarijos buvo įsteigtos miškingame, neapgyvendintame, gyvenamaisiais pastatais neužstatytame kraštovaizdyje, kad geriau imituotų Jeruzalės Kristaus kančios kelią, o Žemaičių Kalvarijos stotys iškilo Gardų miestelyje, ir jis dėl įsteigtos naujosios Jeruzalės laipsniškai augo. Žemaičių Kalvarijos Kančios kelias – tai pirmosios Lietuvoje XVII a. miestelyje įsikūrusios kalvarijos, kurios, iškildamos virš painaus gatvelių labirinto, visais laikais užėmė jame dominuojantį vaidmenį – ir architektūros, ir socialiniu požiūriu. Kaip rašo K. Bružas ir A. Miškinis: „Varduva (t. y. Žemaičių Kalvarijos miestelis – A. V.) yra bene ryškiausias, o gal ir vienintelis pavyzdys (Lietuvoje – A. V.), kurio plano raidai didelės reikšmės turėjo religinis aspektas“ [Bružas K., Miškinis A., 1979, p. 108–109]. Gali bū-

ti, kad persiėmęs Žemaičių Kalvarijos, kaip miestelyje įsteigto Kančios kelio, idėja kun. Juozas Vaitkevičius 1759 m. visai čia pat Žemaitijoje, šalia Platelių esančiame Beržoro kaimelyje, pastatė 14 medinių koplyčių mažųjų kalvarijų ansamblį.

Žemaičių Kalvarija šiandien pripažįstama didžiųjų kalvarijų kompleksu, o jos planas yra mažiausiai du kartus didesnis už mažųjų kalvarijų (pvz., Beržoro), ir piligrimai nueina ilgesnį Kančios kelią. Šio gatvelėmis ir kalvomis vingiuojančio Atpirkimo kelio ilgis – apie septyni kilometrai [Vasiliūnienė D., 1994, nr. 2, p. 34]. Kaip teisingai pažymi menotyrininkė D. Vasiliūnienė, kad Kančios kelio ir bažnyčios „kompleksas stebėtojiui atsiskleidžia palaipsniui“ [Ten pat], tai būdingas visų didžiųjų kalvarijų bruožas. Kančios kelią maldininkai turi visą nueiti, kad galutinai jį pažintų ir suvoktų jo religinį turinį. Iš esmės visas Žemaičių Kalvarijos Išganytojo kelias su koplytėlėmis yra ištiesęs iš rytų į vakarus – tokia yra pagrindinė viso ansamblio orientacija pasaulio šalių atžvilgiu, lygiai taip pat kaip ir Adrichomijaus plane.

Jau įprasta manyti, kad pagal Adrichomijaus sudarytą Kristaus laikų Jeruzalės planą potridentinės kalvarijos kaip erdvinės kraštovaizdžio architektūros kompozicijos savo vietiniame kraštovaizdyje iš evangelinės Jeruzalės nukopijuoja tam tikrus kalnus, su kuriais susiję atskiri Išganytojo kančios įvykiai, taip pat perkelia Kristaus kančios kelio kreives ir tikslus atstumus tarp stočių. Tačiau ne visada vietinis kalvarijų kraštovaizdis buvo toks palankus, kad į jį galima būtų tiksliai perkelti Jeruzalės kalvas, todėl ansamblių planinėje struktūroje atsirasdavo įvairių nukrypimų.

Žemaičių Kalvarijos miestelio kalvotumas simboliškai turėjo priminti kalvotąją Jeruzalę. Daugelis Žemaičių Kalvarijos koplyčių yra sutelkta ant didesnių miestelio kalvų – Šv. Jono, Žvizdrų, Beržų (čia ne beržai auga, bet kapinės įkurtos), Kryžiauninkės ir Šv. Eleonos. Kaip matome, tie kalnai turi savus vietinius

žemaitiškus (ir ne visada aišku, iš kur kilusius) pavadinimus, bet, išsiaiškinę, kokios koplyčios tuose kalnuose išdėstytos, kaip jos sugrupuotos, galime daryti išvadą, kad tie kalnai primena Adrichomijaus plane pažymėtąsias evangelinės Jeruzalės kalvas. Rytuose esantis Šv. Jono kalnas su trečiąja koplyčia „Jėzus meldžiasi Alyvų sode“ atitinka Alyvų kalną šventajame mieste. Toliau į vakarus Žemaičių Kalvarijoje išsidėstęs Žvizdrų kalnas su pirmąja koplyčia „Paskutinė vakarienė“ simbolizuoja Siono kalną Jeruzalėje. Siono (arba Žvizdrų) kalno teritorijai priklauso ir dviguba septintoji koplyčia „Pas Kajafą“ ir „Kalėjime“, nors ji jau per daug nutolo nuo pirmosios koplyčios „Paskutinė vakarienė“. Beržų kalnas kapinėse su dešimtąja koplyčia „Rotušėje“ primena Jeruzalės Morijos kalvą, o dvi vakaruose viena šalia kitos esančios Kryžiauninkės ir Šv. Elenos kalvos – vieną bendrą šventojo miesto Golgotos kalną. Taigi pagrindinių Žemaičių Kalvarijos kalvų išsidėstymas lyg ir sutampa su Jeruzale. Yra Žemaičių Kalvarijoje ir stebuklingasis Cedrono, arba Pagardenio, upelis, kuris įteka į Varduvos upę. Tie kalnai su koplyčiomis Žemaičių naujojoje Jeruzalėje labai tapybiškai išsidėsto visame miestelyje, kuris yra lyg dekoracija, lyg architektūrinis fonas. Kančios kelias vaizdingai vingiuoja pro upelius ir tvenkinius, čia kyla, čia leidžiasi, įsiterpia net į kapinių teritoriją (o tai labai savitas kompozicinis sprendimas). Maldininkui besiskleidžiantys vis nauji ir nepakartojami gamtos ir miestelio, taip pat ir sakralinės architektūros vaizdai tarsi kelia jį prie Dievo. Panagrinėjus daugelio Lenkijos ir Lietuvos potridentinių kalvarijų – Zebžydovo, Pakočės, Vejherovo, Paclavos, taip pat ir Verkių kalvarijų planus, išaiškėja, kad visose jose rasime minėtąsias Alyvų, Siono, Morijos ir Golgotos kalvas, kurių orientavimas pasaulio šalių atžvilgiu paimtas iš Adrichomijaus veikalo ir evangelinės Jeruzalės plano.

Iš tiesų Žemaičių Kalvarijos planas, palyginti su Vilniaus Verkių kalvarijomis, yra šiek tiek skurdesnis, su-

prastintas, jame nerasime tarp devintos koplyčios „Pas Erodą“ ir dešimtos koplyčios „Rotušėje“ esančių senojo ir naujojo Jeruzalės miesto dalių, kurias turėjo žymėti stotys-vartai. Vis dėlto stočių skaičiumi Žemaičių Kalvarijos Kančios kelias, galima sakyti, supanašėjo su kitomis, jau minėtomis XVII a. Lenkijos kalvarijomis.

Maldininkai kalvarių kelią Garduose pradeda nuo pirmosios koplyčios „Paskutinė vakarienė“, toliau apsuksa ratą, kopia į Šv. Jono (Alyvų) kalvą ir pro Cedroną vėl grįžta prie pirmosios, iš ten eina į septintąją dvigubą koplyčią „Pas Kajafą“ ir „Kalėjime“, o iš čia žingsniuoja kapinių link, į Beržų (Morijos) kalvą, pro aštuntą koplyčią „Pas Pilotą“, paskui aplanko devintą koplyčią „Pas Erodą“ ir, iš jos grįžę, nuo dešimtosios koplyčios „Rotušėje“ eina Kryžiaus kelią į Kryžiauninkės (arba Golgotos) kalną, o tas Kryžiaus kelias sudaro tarsi išlenktą kreivę. Taigi šešiolika koplyčių stovi kairiajame Varduvos krante, o tik trys – dešiniajame.

Po pagrindinių Jeruzalės kalnų perkėlimo į būsimųjų kalvarių kraštovaizdžius tolesnis žingsnis buvo Kristaus suėmimo ir Kryžiaus kelio kreivių imitavimas kalvarijose, remiantis Adrichomijaus planu. XVII a. pradžios Zebžydovo kalvarijose Lenkijoje sėkmingiau nei kitose kalvarijose yra perkelti Adrichomijaus Kristaus laikų Jeruzalės plane pavaizduoti Išganytojo suėmimo ir Kryžiaus kelio vingiai [Vitėnas A., 2002, p. 36]. Kristaus suėmimo kelias Adrichomijaus plane prasideda maždaug Siono kalno teritorijoje ir tarsi kreivė ištiesa į rytus Alyvų kalno pusėn. Išganytojo Kryžiaus kelias, kaip yra pateikęs Adrichomijus, prasideda šiaurinėje Jeruzalės miesto dalyje ir veda į šiaurės vakaruose esantį Golgotos kalną. Tuo tarpu Žemaičių Kalvarijoje labai panašiai kaip trisdešimt metų vėliau atsiradusiose Vilniaus kalvarijose, Atpirkėjo suėmimo kelias sudaro ne kreivę, bet ratą (Vilniaus kalvarijose yra dar ir antrasis piligriminis ratas šalia penkioliktos – Erodo rūmų koplyčios, jį žymi senojo ir naujojo Jeruzalės miesto vartai). Tik ne taip, kaip Žemaičių

Kalvarijoje, Vilniaus Verkių kalvarijose Kristaus suėmimo ratą maldininkai eina būtent laikrodžio rodyklės kryptimi pro Neris upę ir Trinapolio trinitorių Švč. Trejybės bažnyčią.

Labai įdomūs Europos kalvarijose yra vadinamieji tyliji laukai. Šie laukai, lenkų kalvarijų tyrinėjimų istoriografijoje dar vadinami „*martwe pole*“ [Mitkowska A., 1998, p. 87], kilo iš Adrichomijaus plano – tai ilgoka Kristaus suėmimo kelio atkarpa, nuo Kajafo namų iki Piloto rotušės, kurioje neatsitikę jokių žymesnių šventosios Atpirkimo istorijos įvykių. Todėl šis vingiuoto kelio ruožas potridentinėse kalvarijose yra sutrumpinamas, kaip maldininkams keliauti nebūtinai. Pvz., Zebžydovo kalvarijose jo iš viso beveik nėra [Vitėnas A., 2001, p. 56]. Vilniaus kalvarijose tas kelias su Antrųjų Siono vartų koplyčia sudaro tam tikrą atstumą. Žemaičių Kalvarijoje tyliųjų laukų kelias, kaip ir Adrichomijaus plane, eina taisyklingai iš pietų į šiaurę kapinių link, nors, palyginti su kitomis Kančios kelio atkarpomis, jis galėtų būti ilgesnis. Iš dešimtos koplyčios „Rotušėje“ vedantis Kryžiaus kelias, tarsi atkartodamas Adrichomijaus plane pavaizduotąjį *Via Crucis*, primena kreivę su aštriai užsilenkiančiu kelio galu lyg koku kabliu. Ta kreivė tiek Vilniaus, tiek Žemaičių kalvarijose nėra tokia laipsniškai linksnanti kaip Adrichomijaus evangelinės Jeruzalės plane. Dėl reikiamų atstumų tarp koplyčių išlaikymo bei kraštovaizdžio trūkumų Žemaičių Kalvarijoje *Via Crucis* stačiu kampu keičia kryptį nuo keturioliktos koplyčios „Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžių“ ir taip pat nuo penkioliktos koplyčios „III parpuolimas“. Iš tiesų, žvilgtelėjus į Žemaičių naujosios Jeruzalės koplyčių išdėstymo planą, matyti, kad atkarpa nuo devintos koplyčios „Pas Erodą“ iki dešimtos koplyčios „Rotušėje“ ir visas likęs Kryžiaus kelias primena vos ne antrą uždara piligriminį ratą, besitęsiantį rytų–vakarų kryptimi. Panašiai ir Adrichomijaus plane atstumas tarp Golgotos kalno ir Erodo rūmų yra

nedidelis (nors tikslų duomenų apie tai Adrichomijus nepateikia).

Tačiau ne tik kalnus ir Kančios kelio kreives potridentinių kalvarių steigėjai perkeldavo iš Adrichomijaus plano. Šio Jeruzalės topografijos žinovo pateiktų žingsnių tikslumu potridentinėse naujosiose Jeruzalėse buvo detalai imituojami atstumai tarp atskirų Kančios kelio koplyčių. Taigi kalvarijose maldininkai pereidavo tikslų Išganytojo kentėjimų kelią, tarsi susitapatindami su Jo žingsniais, visa esybe bandydami patirti pagrindinius Atpirkimo istorijos momentus [Vitėnas A., 2001, p. 54]. Atstumą tarp Žemaičių Kalvarijos koplyčių metrais 1999 m. yra paskelbęs A. Motuzas straipsnyje „Mosėdžio ir Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio religinis ir kultūrinis tapatumas“ [Motuzas A., 1999, p. 352, 367–368]. Tačiau, palyginus lentelėje „Mosėdžio ir Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio atstumas tarp koplyčių, maldos ir giesmės“ (367 p.) pateiktus nuotolius tarp Žemaičių Kalvarijos koplyčių su „Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio (Kalnų) apvaikščiojimo žemėlapyje“ (352 p., 3 pav.) nurodytais atstumais, išryškėja šiookie tokie nesutapimai. Pvz., nuo XV iki XVI stoties 368 p. nurodytas nuotolis yra 150 m, o 352 p. – 146 m. Todėl A. Motuzo pateikti duomenys nėra iki galo patikimi ir šiandien kol kas neįmanoma atsekti tikslaus santykio tarp esamų Žemaičių Kalvarijos koplyčių nuotolių ir Adrichomijaus duomenų. Galima pateikti tik bendras šio Jeruzalės geografijos žinovo sudarytų atstumų įtakos prielaidas, žinant, jog pradinė Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio dalis (tarp XI ir XIII koplyčių) yra sutankėjusi, koplyčios stovi arti viena kitos, o kuo labiau artėjant kalno link, kur stovi „Kryžiauninkė“, atstumai tarp koplyčių vis didėja (tokį dėsningumą pastebėsime ir Vilniaus Verkių kalvarijose, ir Adrichomijaus plane).

Taigi Žemaičių Kalvarijoje evangelinės Jeruzalės imitavimas reiškėsi nuosekliu Adrichomijaus – kaip

tarpininko tarp Jeruzalės ir Europos – šaltinio panaudojimu sudarant ansamblio planinę struktūrą. Ir kuo tiksliau buvo sekama Adrichomijumi, kuo topografiškai tiksliau potridentinėse kalvarijose buvo atkartojamos Jeruzalės kalvų vietos bei Kančios kelio kreivės ir atstumai tarp koplyčių, tuo labiau vienai ar kitai kalvarijai tiko naujosios Jeruzalės vardas, tuo atviresnės tos kalvarijos tapo tikintiesiems ir teikė jiems tikroviškesnę šventosios Atpirkimo istorijos patyrimą. Tačiau kalvarijose niekas specialiai nepylė kalvų, natūralus konkrečioje kalvarijos įsteigimo vietoje egzistuojantis kraštovaizdis su visais savo trūkumais ir privalumais turėjo įprasminti architektūrinę naujosios Jeruzalės idėją. Galbūt dėl kraštovaizdžio netikslumų Žemaičių Kalvarijoje Šv. Jono, arba Alyvų, kalnas per daug nutolo į pietus, o ne į rytus, taip pat atsirado Išganytojo suėmimo kelio pilgriminis ratas, padidėjo atstumas tarp pirmos ir septintos koplyčių, kuris, sekant Adrichomijumi, turėtų būti mažesnis, o Kryžiauninkės, arba Golgotos, kalva turėjo labiau pasislinkti į šiaurės vakarus. Vis dėlto Žemaičių Kalvarija kaip pirmoji Lietuvos naujoji Jeruzalė nešė į mūsų kraštą ir į Žemaitijos regioną iki tol dar nežinomas Adrichomijaus idėjas, kurios vėliau labai aktyviai architektūriškai buvo išplėtos Vilniaus Verkių kalvarijose, pradėjusiose veikti 1669 m.

Neatskleistas dar liko Žemaičių Kalvarijos koplyčių išdėstymo plano kompozicinis ir simbolinis santykis su Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčia, kuri viso ansamblio kontekste atsiduria šiaurės rytiniame pakraštyje. Ši bažnyčia, būdama vertikaliąja miestelio dominante, su Kančios kelio koplyčiomis nėra kaip nors ypatingai susijusi, ir abu šie komponentai, tiek bažnyčia, tiek Kryžiaus kelias, egzistuoja kaip atskiros, savarankiškos ansamblio dalys. Toks laisvas kalvarijų bažnyčios ir koplyčių santykis ryškus daugelyje XVII a. naujųjų Jeruzalių (pvz., kad ir Zebžydovo). Tuo tarpu Vilniaus kalvarijų kontekste Šv. Kryžiaus atradimo bažnyčia kaip tik simbolizuoja Nukryžiavi-

mo koplyčią, per šią bažnyčią pereina Kryžiaus kelias, ko nerasime Žemaičių Kalvarijoje. Kadangi Verkių kalvarijų Šv. Kryžiaus atradimo bažnyčia prasminiu požiūriu yra susieta su *Via Crucis*, tai jos didžiajame altoriuje pagrindinis akcentas tenka pirmajame tarpsnyje esančiam krucifiksui, tuo tarpu Žemaičių naujosios Jeruzalės bažnyčioje ryškesnis Marijos kultas, su pagrindiniame altoriuje esančiu stebuklinguoju Jos paveikslu, virš kurio yra taip pat stebuklingas medinis krucifiksas. Abi šios bažnyčios priklausė Lietuvos Šv. Angelo Sargo provincijos dominikonams, bet jų sąryšis su Kančios keliu ir didžiųjų altorių siužetai, kaip matome, šiek tiek skyrėsi. Be to, šiandieninė Žemaičių Kalvarijos bažnyčia jau yra ketvirtoji, taigi – ne kaip Vilniaus kalvarijų Šv. Kryžiaus atradimo bažnyčios – jos tiksli lokalizacija visame Kančios kelio plano kontekste amžiams bėgant ne kartą keitėsi. Abiejose aptariamose XVII a. kalvarijose yra skirtingai architektūriškai apipavidalinti Kalvarijos, arba Golgotos, kalnai. Žemaičių Kalvarijoje į „Kryžiauninkės“ koplyčios, arba Kalvarijos, kalną maldininkai kopia paprastai, tuo tarpu Vilniaus kalvarijose Golgotos kalvoje stovinčios Šv. Kryžiaus atradimo bažnyčios link veda keliatarpsniai XVIII a. viduryje įrengti laiptai. Vadinas, Vilniaus kalvarijų Golgotos kalvos aplinka sutvarkyta, galima sakyti, „civilizuočiau“, barokiškiau; panašios, tik puošnesnės architektūros laiptų kaskados, pakylančios iki viršukalnėje stovinčios bažnyčios, yra Portugalijoje, Bragos *Bom Jesus do Monte* kalvarijų ansamblyje [Baroque <...>, 1998, p. 116–117]. Taigi Vilniaus kalvarijose šie laiptai pavargusiam po ilgo Kančios kelio ėjimo maldininkui teikė daugiau lengvumo, optimizmo negu Žemaičių Kalvarijoje.

Žemaičių naujoji Jeruzalė yra šventa vieta ne vienai parapijai, bet visiems žemaičiams. Iš esmės liaudiška kalvarijos koply-

čių architektūra tarsi neatskiriama yra įaugusi į natūralų vietinį kraštovaizdį, į vietinį Žemaitijos regioną. O kartais koplyčių architektūroje pasitaikantys profesionaliųjų stilių bruožai (mūrinės koplyčias labiausiai paveikė barokas, klasicizmas ir neobarokas) čia taip pat suvokti savaip, liaudiškai, primityvokai (pvz., kiek neįprasta liaudiškos medinės koplyčios viduje matyti sienose išstapytas orderines kolonas). Savo liaudiškai nuoširdžia architektūra šios koplyčios primena Vėžerovo kalvarijų Lenkijoje koplytėles. Juk Žemaičių Kalvarija visada buvo skirta daugiausia paprastiems maldininkams, todėl ir koplytėlių formos turėjo būti artimos jų širdžiai ir protui. Tik paprasta, neįmantri, liaudiška architektūra galėjo atverti jiems Kristaus kančios paslaptis. Aplink šias koplyčias per amžių amžius pynėsi žmonių maldavimai, stebuklų regėjimų legendos, visokie antgamtiniai reiškiniai.

Žemaičių Kalvarijos koplyčių daugiasluoksniškumas sudaro tam tikrą atsvarą stilistiniu požiūriu grynai vienastilei Vilniaus Verkių, Beržoro ir Veprių koplyčių architektūrai. 1750–1772 m. statytos Verkių kalvarijų koplyčios visos igijo Vilniaus vėlyvojo baroko bruožų, o Beržore jos išliko dar liaudiškesnės nei Žemaičių Kalvarijoje. Beržoro koplyčios tiesiog archajiškos, jų interjerai labai primityvūs, galutinai nebaigti įrengti. Tuo tarpu Žemaičių Kalvarijos koplyčių vidus puoštas monumentaliąja sienine ornamentine tapyba, puošnesni ir altorių retabulai, nors stočių ir kitų religinio turinio paveikslų meninė vertė labai įvairuoja. Žemaičių naujosios Jeruzalės koplyčių formos nuo XVII iki XX a. vis keitėsi, kartais net sunku tiksliai datuoti, kada jos statytos (iš tikrųjų kiekvieną kartą prieš Didžiosios Kalvarijos atlaidus atliekami smulkūs remonto darbai, perdažymai ir pan.). Šios koplyčios yra tipinės vidinio tipo koplytėlės, būdingos daugeliui XVII–XVIII a. Lenkijos kalvarijų, o Lietuvoje šandien žinomos tokio tipo vidinės koplyčios stovėjo tik Beržore. Vilniaus kalvarijų ir pagal jas įkurtų Veprių

Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio mūrinės koplyčios interjeras.
 M. Iršėno nuotr.

kalvarijų koplyčios yra atviro tipo ir neturi savarankiškų interjerų. Vilniaus kalvarijų koplytėlės, nors ir kiekviena turi vidines patalpėles, bet jos nėra langais ar durimis atskirtos nuo išorinės gamtinės aplinkos ir su ja lyg susilieja. Tuo tarpu uždaroje interjerinėse Žemaičių Kalvarijos koplyčiose tarsi susidarė galimybė plačiau suklestėti kalvarijų tematikos vaizduojamajai dailei – stočių paveikslams.

Žemaičių Kalvarijos koplyčių architektūros stiliškos klausimais parašytas ne vienas straipsnis (I. Kručulytės „Žemaičių Kalvarijos koplytelių architektūra ir meniniai stiliaus bruožai“, J. Šimanskytės „Žemaičių Kalvarijos koplyčių architektūra ir meno kūriniai jose“ [Žemaičių praeitis, 1993, p. 182–207]). Apie koplyčių architektūrą yra rašiusi ir minėtojo ansamblio tyrinėtoja menotyrininkė D. Vasiliūnienė [Vasiliūnienė D., 1994, nr. 3, p. 27–34], tad tų pačių teiginių nesinorėtų kartoti. Dažniausiai pasitaikantys koplyčių planai primena paprasčiausią kvadratą, koplyčios kresnokų suprastinto kubo tūrių, skardiniais ke-turšlaičiais stogais, užsibaigiančiais metaliniais kryžiais.

Žemaičių Kalvarija. Koplytstulpis „Mūro kryžius“.
M. Iršeno nuotr.

Net trylika koplyčių yra medinės [Vasiliūnienė D., 1994, nr. 3, p. 27–28].

Toliau Žemaičių Kalvarijos architektūrą būtų tikslinga paanalizuoti šiek tiek kitu, nauju aspektu. Visoje Europos kalvarijų istorijoje yra nusistovėjęs reiškinys, kad reikšmingesnius Kristaus kančios istorijos įvykius primenančios koplyčios išsiskyrė architektūrinių formų originalumu, neįprastumu, o kai kurios koplyčios įgijo simbolinių sąsajų netgi su pačios Jeruzalės

architektūra. Taigi bandysime užčiuopti kai kuriuos bendruosius Žemaičių Kalvarijos koplyčių statymo bruožus ir jų tradicijų perėmimą. Pvz., pirmąja tokia išskirtine koplyčia laikytina trečioji koplyčia „Jėzus meldžiasi Alyvų sode“, stovinti Šv. Jono (Alyvų) kalne. Ji yra stačiakampio plano su trišone apside ir turi bokštą. Šiaip jau tai yra išimtinis dalykas, nes Alyvų kalno koplyčios kalvarijų architektūros kontekste nėra tokios išskirtinės. Vienintelė dviguba septintoji koplyčia „Pas Kajafą“ ir „Kalėjime“, kaip ir pridera daugeliui kalvarijų, turi du įėjimus pagrindiniame fasade, yra igavusi stačiakampį planą, o koplyčios interjerą sudaro dvi atskiros erdvės, jungiamos plataus perėjimo. Įprastai pripažįstama, kad visose kalvarijose viena iš puošniausių ir didžiausių būna Piloto rotušės koplyčia. Žemaičių Kalvarijoje ją atitinka dešimtoji koplyčia „Rotušėje“, statyta 1878 m. [Vasiūnienė D., 1994, nr. 3, p. 31], neogotikinio stiliaus, sumūryta iš lauko akmenų. Rotušės koplyčios turėjo priminti maldininkams Piloto rūmus Jeruzalėje, todėl tos koplyčios turėjo būti puošnesnės, be to, rotušėje baigiasi Kristaus suėmimo ir prasideda Kryžiaus kelias. Tiek Žemaičių, tiek Europos kalvarijų architektūra turėjo mokytį, šviesti maldininkus, teikti jiems žinių apie Jeruzalę bei Kristaus kančią. Tai tikra pasakojamoji, arba naracijų, architektūra. Tikras koplyčios ir vartų junginys yra skersai pereinama tryliktoji koplyčia „Prie Miesto vartų“, nes turi du ją kertančius perėjimus. Antrąkart Jėzus parpuolė būtent Vakariniuose, arba Teismo, vartuose Jeruzalėje ir šiam atminimui išlaikyti antrojo parpuolimo, arba miesto vartų, koplyčios daugelyje kalvarijų buvo statomos tarsi vartai (pvz., Vilniaus ir Lenkijoje – Vejherovo kalvarijos). Yra Žemaičių naujojoje Jeruzalėje ir Kristaus kapas, įrengtas aštuonioliktoje koplyčioje (tai tiesiog Jėzaus, gulincio kape, figūra). Ji niekuo neišsiskiria iš visų kitų Lietuvos kalvarijų Kristaus kapo koplyčių. Jos – ne kaip XVII a. Lenkijos kalvarijos (Zebžydovo, Vejherovo)

– architektūros formų ir simbolikos požiūriu neimitavo tikrojo Jeruzalės Išganytojo kapo, esančio Šv. Kapo bazilikoje, formų.

Pati svarbiausia ir didžiausia Žemaičių Kalvarijos koplyčia yra medinė septynioliktoji koplyčia „Jėzus kenčia ir miršta ant kryžiaus“, tradiciškai vadinama „Kryžiauninke“. Ji stovi Golgotos kalne, kuris čia vadintas Kryžiauninkės kalva. Koplyčia yra lotyniško kryžiaus plano ir simboliškai siejama su kryžiumi, žmonijos išganymo simboliu, ant kurio mirė Kristus. Be ypatingų išorės puošmenų, ji yra paprastos liaudiškų medinių Žemaitijos bažnyčių architektūros pavyzdys. Iš tiesų tai truputį nelogiška: suvokiant visą jos prasminį turinį, suprantant, jog čia yra įprasminama Atpirkimo istorijos kulminacija – Išganytojo mirtis ant kryžiaus, atrodytų, kad ši koplyčia iš išorės turėjo būti įvairesnių formų.

Tačiau mūsų dienų maldininkas, įėjęs į „Kryžiauninkės“ koplyčios vidų, regi dramatišką sceną. Galinėje koplyčios sienoje pritvirtintas krucifiksas, už kurio per visas penkias apsidės sienas ištapyta ryškiaspalvė scena, atskleidžianti Kristaus apraudojimo įvykius. Čia rasime nutapytas Švč. Dievo Motiną ir šv. Mariją Magdalietę, šv. Joną, du piktadarius, nukryžiuotus kartu su Kristumi, Judą, karį Lionginą, pervėrusį Kristaus šoną ietimi, Galilėjos moteris su vaikais, apraudančias Išganytoją, daugelį kitų evangelinių personažų bei tolimoje nupieštus Jeruzalės miesto pastatus (aišku, jie nieko bendra neturi su autentiška Jeruzalės architektūra). Pasak D. Vasiliūnienės, šią didelę monumentaliosios liaudiškos tapybos sceną apie 1906–1911 m. ištapęs Alsėdžių dievdirbys Kazimieras Varnelis [Vasiliūnienė D., 2002, p. 257]. Ši tapyba, bene vienintelis „Kryžiauninkės“ koplyčios interjero dekoru elementas, tikrai labai realistiškai ir išraiškingai perteikė Atpirkėjo kančios dramatiškumą, Jo mirties akimirką. Nors tai XX a. pradžios tapyba, tačiau Karolina Praniaus-

kaitė savo poemoje apie Žemaičių Kalvariją, rašydamą apie „Kryžiauninkę“, gana abstrakčiai pamini tokią vaizdą, kad po Nukryžiuotoju suklypusi šv. Marija Magdalietė, o šalia verkia Švč. Dievo Motina ir (Galilėjos?) moterys („*biedne kobiety*“) [Proniewska K., 1856, p. 26]. Galbūt tai užuominos apie ankstyvesnę, dar iki K. Varnelio laikų šios koplyčios sienas puošusią tapybą. K. Varnelis – tai turbūt vienintelis šiandien konkrečiai žinomas menininkas, prisidėjęs prie Žemaičių Kalvarijos koplyčių atnaujinimo. Daugiau jokioje kitoje Žemaičių Kalvarijos koplyčioje nesama panašios tapybos, nėra analogų ir kitose Lietuvos kalvarijose. Bet tai tik Lietuvos kalvarijų kontekste unikali tapyba. Netoli Baltijos jūros Lenkijoje, Vejherovo kalvarijų, įsteigtų XVII a., Šv. Kryžiaus bažnyčioje, kuri stovi ant Kalvarijos kalno ir yra tarsi analogija Žemaičių Kalvarijos „Kryžiauninkei“ koplyčiai, – toje Vejherovo kalvarijų bažnyčioje, išlenktoje jos apsidėje, Nukryžiuotojo ir dviejų latrų figūrų fone bent jau XX a. pirmojoje pusėje būta labai panašaus siužeto monumentaliosios sieninės tapybos, kokią mes šiandien matome „Kryžiauninkėje“ [Roszczyński E., 1928]. Taigi šios be galo liaudiškos Kristaus apraudojimo scenos Žemaičių Kalvarijoje atsiradimą galėjo nulėmti bendrosios Europos kalvarijų koplyčių įrengimo tradicijos. Galbūt K. Varneliui pasirinkti tam tikrus evangelinius personažus ir juos sugrupuoti padėjo tuo metu Žemaičių Kalvarijoje darbavęsi kunigai, o galbūt bendrąją kompozicijos struktūrą nulėmė ir ankstyvesnė „Kryžiauninkės“ sienas dengusi figūrinė tapyba.

Tad Žemaičių Kalvarijos Kančios kelias (t. y. pirmoji naujoji Jeruzalė mūsų krašte), nors ir įsteigtas tolimoje Lietuvos provincijoje, nors ir labai liaudiškas savo koplyčių architektūra, vis dėlto yra pakankamai europietiškas kalvarijų ansamblis, nes jį planuojant remtasi XVII a. naujųjų Jeruzalių steigėjams gerai pažįstamu Adrichomijaus veikalu. Šio veikalo naudoji-

mo Žemaičių Kalvarijoje istoriniai šaltiniai neskelbia, bet, palyginę Žemaičių naujosios Jeruzalės planą su kitų potridentinių kalvarijų planais, matome panašumų parenkant ir perkeltiant į vietinį kraštovaizdį evangelinės Jeruzalės kalvas, Išganytojo kančios kelio kreives ir atitinkamus atstumus tarp stočių. Pagrindinis Žemaičių Kalvarijos Kančios kelio savitumas slypi kiek neįprastoje Kryžiaus kelio stočių sekoje. Vis dėlto šis ansamblis savo plano struktūros elementais yra šiek tiek skurdesnis nei Vilniaus Verkių kalvarijos. Bet svarbiausia yra tai, kad Žemaičių naujojoje Jeruzalėje, kaip nė vienoje kitoje Lietuvos kalvarijoje, nuo pat jos įkūrimo yra gerai organizuotas kalvarių kultas ir jį Žemaitijos regionas per amžius išsaugojo. Žmonių tikėjimas nėra atšalęs, nepaliamajam tebėra garbinamas stebuklingasis Dievo Motino su Kūdikiu paveikslas ir Šv. Kryžiaus relikvija, lankomas Kančios kelias, metų metais nenutyla maldos ir giesmės. Reikia tikėtis, kad jau ketvirtą šimtmetį skaičiuojanti Žemaičių Kalvarija su stebuklinguoju Viešpaties kančios keliu ir toliau ves tikinčiuosius į Dangiškojo Tėvo namus.

The Way of the Cross in Žemaičių Kalvarija: History, Traditions, and Architectural Relations with the Evangelic Jerusalem

Augustinas Vitėnas

The article presents the Way of the Cross in Žemaičių Kalvarija in the light of its history, traditions, and architectural layout. In the Polish-Lithuanian Commonwealth, Žemaičių Kalvarija (i.e., the Samogitian Calvary) was the third New Jerusalem after the Calvaries in Zebrydow (1604) and Pakość (1628). The establishment of the Calvary in Samogitia marked a new form of communal devotion to the Stations of the Way of the Cross. During the period of three hundred years, this devotion became deeply rooted in the entire Lithuania. In 1637–1639, Bishop Jurgis Tiškevičius (Pl, Jerzy Tyszkiewicz) founded the New Jerusalem in Žemaičių Kalvarija. This foundation represented a specific type of Dominican Calvary. Moreover, the miraculous image of the Mother of God as well as the relic of the True Cross have been worshiped in parallel to the Passion of Christ. Importantly, the Way of the Cross in Žemaičių Kalvarija is the single such architectural complex that has survived in its authentic shape and layout. Nineteen chapels housing twenty Stations of the Cross compose the Way of the Cross. Most of these chapels are situated in the hilly townscape of Žemaičių Kalvarija thus symbolically reminding of the hills of Jerusalem. Although the Way of the Cross in Žemaičių Kalvarija (i.e., the very first New Jerusalem in Lithuania) was established in the distant provincial town and took the forms of popular architecture; indeed, it followed the European Calvary tradition: Christiaan van Adrichem's *Theatrum Terrae*

Sanctae (Cologne, 1584), the treatise well-known to founders of New Jerusalem of the seventeenth century, provided the basis for the Samogitian Calvary. This complex attracts those interested in culture of the Samogitian province as well as in the centenary traditions of the devotion to the Way of the Cross.

Knygos kultūra Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyne: komunikacinis aspektas

Arvydas Pacevičius

Krikščioniškosios kultūros sklaidoje visais laikais svarbus vaidmuo teko knygai, naudojamai daugelyje vienuolynų veiklos sričių – kontempliacijoje, pastoracijoje, edukacijoje. Žemaičių Kalvarijos vienuolynas, įsteigtas krikščionybės reformos metu (1637 m.), dominikoniškoje knygos kultūroje taip pat atliko savo misiją. Deja, baroko ir švietimo epochų „knygos pasaulis“ Žemaičių Kalvarijoje tebėra neatskleistas, nes pagrindinė jo liudytoja – biblioteka – sudegė 1842 m. [Kž. 9, l. 28]. Nebėra knygų, kurios leistų prabilti kažkada jas lietusius ir skaičiusius, žymėjusius nuosavybės, donaciniais ar kitokiais įrašais, puošusius ekslibrisais ir superekslibrisais, asmenis. Todėl šiame straipsnyje nekeliame tikslo apžvelpti visą Žemaičių Kalvarijos vienuolyno gyvavimo laikotarpį. Kita vertus, *knygos kultūros* terminas įpareigoja aptarti ne tik biblioteką, bet ir kitas institucijas, susijusias su knygų funkcionavimu ir dokumentine komunikacija. Ne tik vienuolynas, bet ir bažnyčia, parapija, mokykla Žemaičių Kalvarijoje sudarė neatsiejamą Lietuvos dominikonų provincijos, įkurtos 1647 m., dalį. Akivaizdu, kad, be pagrindinės vienuolyno bibliotekos, čia veikė ir specializuotos, aukščiau išvardytų įstaigų tikslams naudotos bibliotekos ar knygų rinkiniai (bažnyčios chore ar zakristijoje, vienuolyno refektoriume, parapijėje ar vidurinėje mokykloje). Be jų, vienuolynuose formavosi ir kitų informacijos ir komunikacijos įstaigų – archyvų, muziejų, brolijų – tinklas. Jo identifikavimas ir apibūdinimas yra pagrindinis šio straipsnio tikslas. Tuo tarpu nuo knygų rinkinio

charakteristikos atsiribojama, juolab kad Žemaičių Kalvarijos bibliotekos knygų sąrašas jau buvo publikuotas [Pacevičius A., 2000, p. 290–309]. Knygos kultūra traktuojama plačiai, įtraukiant į jos sampratą ir rankraštinių paveldą bei dokumentus.

Bene pirmą kartą šaltiniuose Žemaičių Kalvarijos vienuolyno biblioteka, įkurdinta mediniame vienuolyno pastate tarp septyniolikos celių, oratoriumo, dviejų refektoriumų (vasarinio ir žieminio), paminėta 1818 m. [Kž. 9, l. 11]. Biblioteka, turėjusi 463 tomus (žr. 1 lentelę), apibūdinta kaip „nedidelė ir skirta bendruomenės nariams“. 1820 m. vizitacijos akte prieš knygų sąrašą yra svarbi pastaba: „Jokių fundacinių knygų nėra, yra BIBLIOTEKĖLĖ, surinkta iš įvairių šaltinių“ [LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 29r]. Ji rodo, kad patys vienuoliai biblioteką traktavo kaip nedidelę, neturinčią atskiros fundacijos ir komplektuojamą iš atsitiktinių likusių finansinių šaltinių. Iš tiesų tuomet bibliotekoje tebuvo 348 tomai – beveik ketvirtadaliu mažiau, nei prieš keletą metų (žr. 1 lentelę). 1840 m. knygų skaičius smarkiai išaugo ir pasiekė 1485 tomus (žr. 1 lentelę). Dabar sunku pasakyti, kokiomis sąlygomis buvo laikomos knygos, nes vienuolynas tebebuvo medinis, senas, reikalingas remonto; 1842 m. jis kartu su šalia esančiais pagalbiniais pastatais (bravoru, parapijos špitole) sudegė; supleškėjo ir biblioteka [Kž. 9, l. 28–29]. Ar buvo biblioteka atkurta po gaisro, duomenų neturime. 1887 m. Žemaičių Kalvarijos valdų plane, kur pažymėti atstatyti dviejų aukštų vienuolyno rūmai, biblioteka neminima [LVIA, f. 378, ap. 1887, b. 1394].

1 LENTELE*

Žemaičių Kalvarijos vienuolyno bibliotekos fondo sudėtis 1818–1840 m.

Skyrius	Knygų skaičius 1818 m.	Knygų skaičius 1818 m.	Knygų skaičius 1818 m.
Šventasis Raštas	15	23	**
Bažnyčios Tėvų veikalai	14	8	***
Teologija	61	45	226
Pamokslai	148	86	310
Asketika	60	51	119
Liturginės knygos	16	24	113
Filosofija ir matematika	17	22	168
Retorika, poezija ir gramatika	31	37	320
Bažnyčios ir pasaulietinė istorija bei geografija	78	27	210
Bažnytinės knygos	23	25	19
Iš viso:	463	348	1485

* Sudaryta remiantis *Varia* [Kž. 9] ir 1820 m. vizitacijos aktu [LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 37–45]. 1820 m. skaičiai rodo toms, 1818 ir 1840 m. – pateikti taip, kaip šaltinyje. ** Duomenų nėra. *** Duomenų nėra.

Bibliotekos fondo dinamika rodo, kad intensyviausiai jis augo 1820–1840 m. laikotarpiu. Tegalime spėlioti, iš kokių šaltinių tuomet buvo komplektuojama biblioteka, nes jai išlaikyti („na utrzymanie“) 1820 m. tebuvo skiriama 15 sid. rb [LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 95]. Galima kelti prielaidą, kad Žemaičių Kalvarijos dominikonai sugebėjo parsigabenti po 1831 m. sukilimo uždarytų vienuolynų knygų. Kita vertus, labai išaugę Istorijos (210 tomų), Retorikos (320), Filosofijos (168) skyriai rodo pasirengimą edukacinei veiklai, kuri buvo nutrūkusi 1836 m. uždarius čia veikusią gimnaziją.

Dalykinės klasifikacijos panašumas 1818, 1820 ir 1840 m. leidžia teigti, kad bibliotekoje buvo katalogas, nors apie jį šaltiniuose neužsimenama. Knygų sąrašas, sudarytas vizituojant vienuolyną 1820 m., laikytinas svarbiausiu knygos kultūrą Žemaičių Kalvarijos vienuolyne atspindinčiu šaltiniu, nes iki šiol nerasta nė vienos knygos su šios bibliotekos prove-

niencija. Sprendžiant iš sąrašo, bibliotekoje, be bažnytinių knygų, buvo 323 tomai. Knygų klasifikavimas panašus kaip ir 1818 m. aprašyme: *Biblici* (23 tomai), *S. Patres et Expositores* (8), *Theologi* (45), *Concionatores* (86), *Ascetae* (51), *Liturgici* (24), *Philosophi et Mathematici* (22), *Rhetores*, *Poetae et Grammatici* (37), *Historia Sacra, Profana et Geographi* (27). Tačiau atsirado daugiau su edukacine veikla susijusių knygų, net vadovėlių, kuriais naudojosi mokytojaujantys vienuoliai. Galima kelti prielaidą, kad mokyklos biblioteka buvo labiau skirta moksleiviams ir tik reikalui prispyrus – mokytojams vienuoliams, kurie mieliau laiką leisdavo pagrindinėje vienuolyno bibliotekoje.

Knygų kilmės (pagal leidyklas) geografija labai plati, paminėti net 48 miestai ir vietovės. Tarp jų pagal leidinių skaičių pirmauja Vilnius (86 knygos, 25 proc. viso knygų skaičiaus), Kelnas (41 kn. – 12 proc.), Varšuva (33 kn. – 10 proc.), Krokuvą (23 kn. – 7 proc.), Antverpenas (12 kn. – 6 proc.). Tai akivaizdi orientacija į katalikiškus knygų spausdinimo centrus [Pacevičius A., 2000, p. 290].

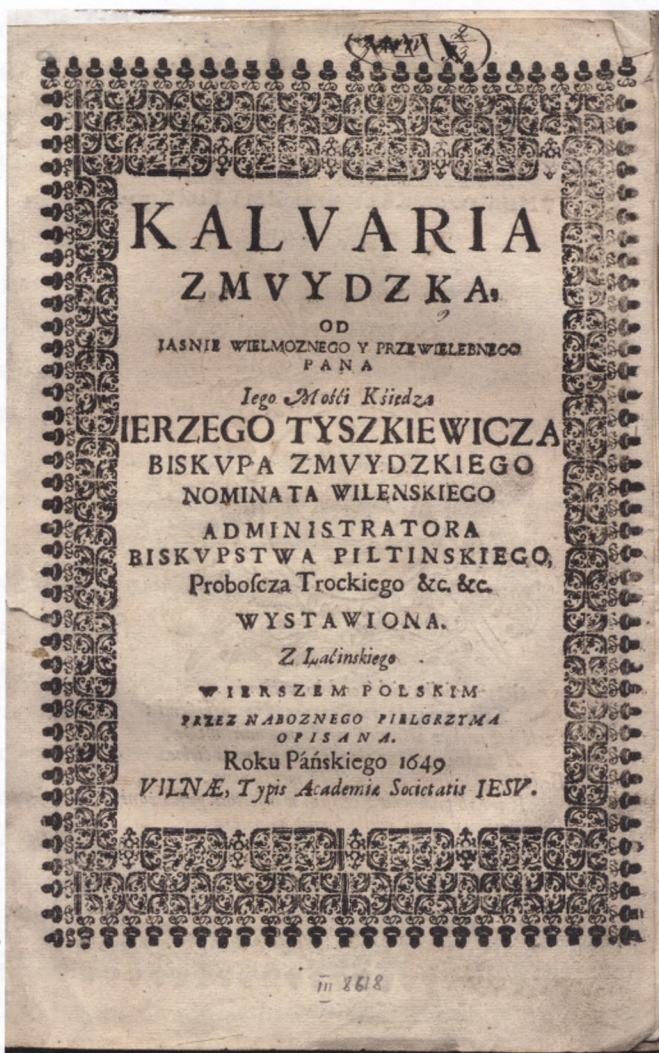
Be tradicinio ir šiuo atveju hipotetinio komplektavimo šaltinio (mirusių vienuolių knygų rinkiniai), knygos buvo kaupiamos naudojantis Vilniaus universiteto spaustuvininko Juozapo Zavadzkiego paslaugomis: jis atsiųsdavo leidinių vienuolynui kartu su vadovėliais mokyklai. Tokiu būdu biblioteka 1826 m. gavo 10 dominikonų provincijos lėšomis nupirktų knygų, tarp jų Pranciškaus Dmochovskio išverstą Homero „Iliadą“, Eusebijaus Slovackio verstą Voltero „Henriadą“, Laharpo „Antikinės ir šiuolaikinės literatūros istoriją“ (16 tomų) [Kž. 9, l. 19]. Per Universitetą knygos buvo įsigyjamos nuolat, beveik kiekvienais metais (žr. 2 lentelę, skyrių „Kitos knygos“). Kita vertus, tokiais tempais (teįsigyta 101 knyga) komplektuojama biblioteka niekaip nebūtų pasiekusi 1,5 tūkst. tomų.

Knygų komplektavimą ir platinimą reguliavo ir skatino dvasinė vadovybė – tiek vyskupijos, tiek vienuoli-

jos. Antai 1753 ir 1774 m. dvasininkai (ir vienuoliai) buvo raginami knygas pirkti pas Žemaičių bibliofilus Martyną Maulevičių ir Juozapą Dziedzickį [Lebedys J., 1976, p. 108]. Knygos išsišakojusiais vienuolių kanalais buvo platinamos po visą didžiulę Lietuvos dominikonų provincijos teritoriją, kurios neatskiriama dalį sudarė ir Žemaitija. Jau 1646 m. Raseinių vienuolyne vyko Lietuvos dominikonų Šv. Angelo kustodijos kongregacija, kuriai vadovavo generalinis vikaras Petras Kamienskis – ta proga buvo išleista knyga „Acta intermediae congregationis in conventu Rosinensi“ (Vilnius, 1646) [XVII a. Lietuvos lotyniškų <...>, 1998, p. 30]¹. Čia buvo sprendžiami ne tik naujos Lietuvos provincijos organizavimo, bet ir Žemaičių Kalvarijos vienuolyno klausimai. Smarkiai išsiplėtusioje Lietuvos dominikonų provincijoje 1827 m. buvo 45 vienuolynai ir 6 rezidencijos [Lietuvos vienuolynai, 1998, p. 211]. Akivaizdu, kad tarp jų vyko komunikacija, buvo keičiamasi informacija ir kiekvieno vienuolyno uždavinius atitinkančiomis knygomis.

Didelį vaidmenį knygų migracijai turėjo personalo kilnojimas, kelionės į užsienį. 1640–1777 m. užsienyje studijavo 125 Lietuvos dominikonų provincijos atstovai, tarp jų Felicijonas Daunoravičius Garšvila (Downorowicz Gorszwiło) iš Žemaičių Kalvarijos vienuolyno. Jis 1660 m. įsirašė į „Lenkų nacijos albumą“ Padujos universitete. Italijoje nuo 1744 m. studijavo ir pagarsėjęs dominikoniškojo baroko Lietuvoje kūrėjas, Raseinių vienuolyno architektas, knygos „Upomnienia Duchowne“ (Vilnius, 1773) autorius Liudvikas Grincevičius (Hryniewicz) [Świętochowski R., Chruszczewski A., 1975, p. 548, 552]. Akivaizdu, kad jų parsigabenti knygų rinki-

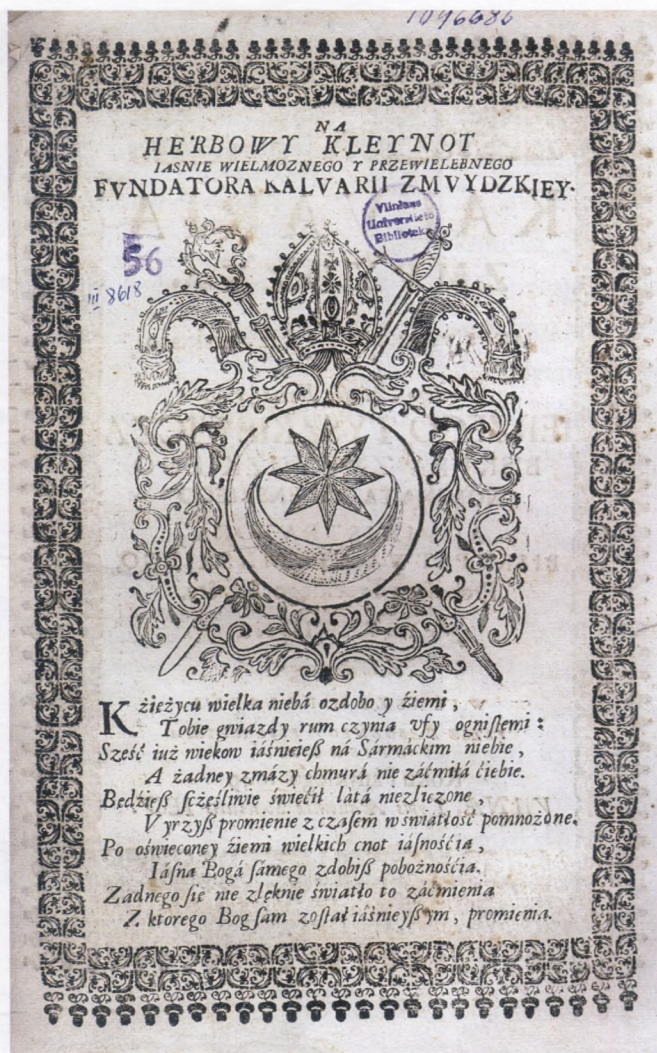
¹ Knyga buvo saugoma provincijos archyve *Pro Archivo Prov.*, o dabar – VUB. 1690 ir 1697 m. Lietuvos dominikonų kapitulų Paparčiuose ir Kaune aktus žr.: VUB III 10726; III 10790.

A. Vijūko-Kojalavičiaus knygos, skirtos Žemaičių Kalvarijai ir jos įkūrėjui vyskupui Jurgiui Tiškevičiui, 1649 m. leidimo lenkų kalba Vilniuje titulinis puslapis

niai papildė Lietuvos vienuolynų, tarp jų ir Žemaičių Kalvarijos, bibliotekas.

Negalima pamiršti ir leidybinės vienuolių veiklos – nors Žemaitijoje spaustuvių nebuvo, jie knygas leido Vilniuje ir kitur. Matyt, vyskupo Jurgio Tiškevičiaus Kryžiaus kelio stočių idėjos paveiktas „Žemaičių pilietis ir filosofas“ Mykolas Bardowskis parašė knygą „Echo, albo Odgłos z Kalwarijskich gór pochodzący na sławę mocy Jerzego Tyszkiewicza biskupa Xięstwa Zmudzkiego“ (Vilnius, 1643) [XVII a. Lietuvos lenkiškos <...>, 1998, p. 29]. Panašios knygos buvo leidžiamos ir vėliau, pvz., „Calvaria Samogitiae ab

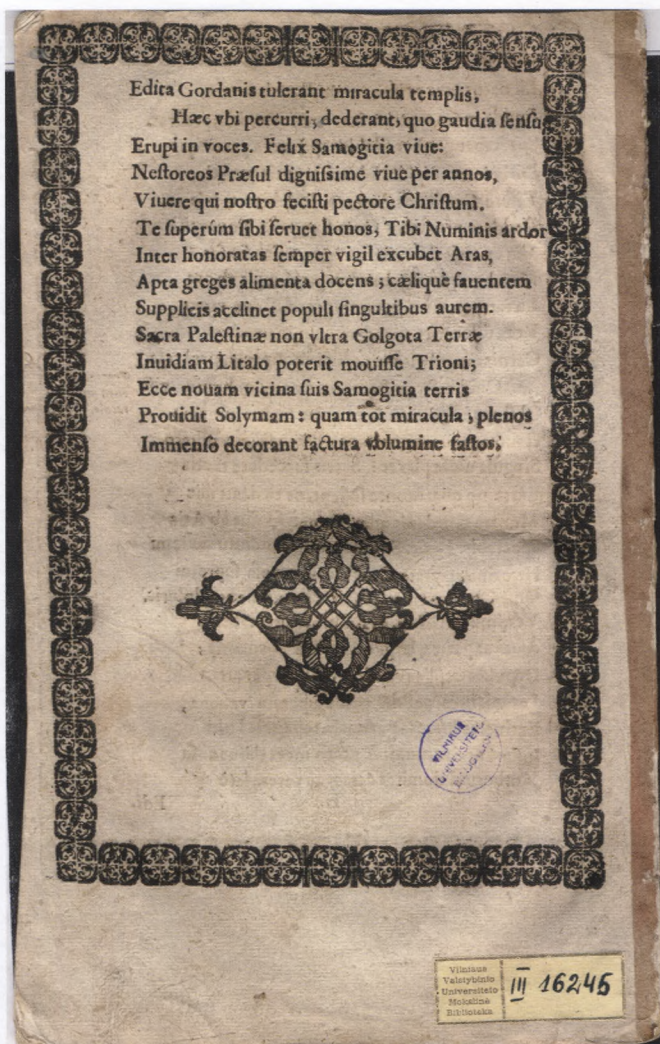
Žemaičių Kalvarijos įkūrėjo vyskupo Jurgio Tiškevičiaus herbas 1649 m. jam skirtame A. Vijūko-Kojalavičiaus leidinyje, išleista-me Vilniuje lenkų kalba

Georgio Tyszkiewicz episcopo Samogitiae erecta“ (Vilnius, 1648)² [XVII a. Lietuvos lotyniškų <...>, 1998, p. 59], kuri po metų išleista ir lenkiškai. Patys dominikonai išleido lietuvišką knygą „Giesmes ape švęčiausia panna Marya“ (Vilnius, 1802)³.

Knygos kultūros sklaidą Žemaičių Kalvarijos vienuolyne veikė ir kiti faktoriai. Tarp jų paminėtina XIII a. siekianti dominikoniškoji tradicija. Tuomet

² Galimas daiktas, kad, kaip byloja rankraštiniš įrašas, jos autorius buvo Petras Kojalavičius-Vijūkas.

³ Saugoma VUB LR 1162.

A. Vijūko-Kojalavičiaus knygos, skirtos Žemaičių Kalvarijai ir jos įkūrėjui vyskupui Jurgiui Tiškevičiui, išleistos lotynų kalba Vilniuje 1648 m., užsklanda

Humbertas de Romanis parengė regulą „De vita regulari“, kurios 13 skyrius vadinosi „De officio librarii“ ir apibrėžė ne tik bibliotekininko darbą, bet ir bibliotekos organizacijos tvarką, reglamentavo skaitymą [Szostek I., 1975, p. 412]. Knygų tvarka ir skaitymo reglamentavimas dominikonų vienuolijoje pagrindinių studijų kontekste (XIV skyrius „De Studentibus“) plačiai aptartas „Šv. Augustino, vyskupo, Reguloje ir Dominikonų Ordino Konstitucijose“ (Gentas, 1617) [Regula S. Augustini <...>, 1617, p. 128–135]. Žemaičių Kalvarijoje ir XIX a. pradžioje kasdien vyko meditacija, refektoriume buvo skaitomi vienuolių

dekretai, o po jų – kitos dvasinės knygos [Kž. 9, l. 10]. Bažnyčioje dominikonišką tradiciją atspindėjo Šv. Dominyko, Šv. Vincento Ferero, Šv. Tomo Akviniečio altoriai, šv. Hiacinto (Jackaus) paveikslas; čia buvo saugomos ir šv. Dominyko, šv. Hiacinto, šv. Vincento Ferero relikvijos⁴. Panašią dominikonišką „programą“ galima atsekti ir vienuolyno bibliotekoje. Nors tarp autorių vyrauja Jėzaus Draugijos nariai, nemažai jų priklausė dominikonų vienuolijai. Kalvarijos dominikonai turėjo Alberto Didžiojo, Tomo Akviniečio mokytojo, „Compendium Theologicum“ (be l. v. ir m.) ir „Conciones pro tempore et Festis“ (be l. v., 1615) [LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 39]⁵. Šv. Tomą Akvinietį reprezentavo „Summa Totius Theologiae“ (Kelnas, 1639) ir „Evangelium Quadragesimalium“ (Roma, 1641). 1455 m. kanonizuoto (kanonizacinė Bulė išleista 1458 m.) Vincento Ferero knyga „Conciones hyemalis“ (be l. v. ir m.) rodo, kad Vakarų Europoje garsus „pamokslų meistras“ buvo populiarius ne tik Lenkijoje, kur jo pamokslų turėjo dominikonų vienuolynai Krokuvoje, Vroclave, Kališe, benediktinų vienuolynas Lubine, karmelitų – Bydgoščėje, bernardinų – Kališe ir Tikocine [Dobrowolski P., 1996, p. 18], bet ir Lietuvoje. Kita vertus, LDK plito Vincento Ferero kultas, kurį liudija Kalvarijos bibliotekoje buvusi Antano Benklevskio (Bęklewski) knyga „Anioł z ludzką twarzą“ (Supraslis, 1761) apie „didįjį stebukladarį ir Rožanos Švč. Mergelės Marijos paveiklo patroną“ Vincentą Fererą [Cubrzyńska-Leonarczyk M., 1996, p. 87–88]. Panašiai šv. Dominyko kultą populiarino aptariamose bibliotekoje buvusi Motiejaus Ignoto Kuligowskio (pseud. Jan Damascen) knyga „Zycie Świętego Dominika“ (Vilnius, 1639),

⁴ Kapos dalis ir kt. relikvijos, kurių autentiškumą patvirtino vyskupo oficijolas Adomas Košcia (Kość) ir vyskupas Jonas Dominykas Lopacinskis.

⁵ Čia ir toliau aptariant knygas remiamasi 1820 m. Kalvarijos vienuolyno vizitacijos aktu.

o šv. Hiacinto – Dominiko Fridrikowicziaus „Hyacinthus Patronus a Sede Apostolica“ (Krokuva, 1687). Su vėlyvaisiais viduramžiais, inkunabulų ir paleotipų epocha, Kalvarijos biblioteką siejo dominikonų Bartolomėjaus Fumo (?–1545) „Summa casuum conscientiae, aurae armilla dicat“ (be l. v. ir m.) ir Silvestro Prieriečio (Silvester de Priero, 1456–1523) „Aurea Rosa id est expositio super evangelii totius anni“ (Leidenas, 1533). Mėgstamas buvo ir bene garsiausias po Petro Skargos pamokslininkas, karo kapelionas Fabijonas Birkowskis (1566–1636), nes Kalvarijoje randame dvi jo knygas: „Kazania niedzielne“ (Krokuva, 1628) ir „Kazania pogrzebowe“ (Krokuva, 1613). Tarp kitų Lenkijos ir Lietuvos dominikonų autorių paminėtini: Abraomas Bzovius, Raimundas Czaszynskis, Aleksandras Dowgiałło, Liudvikas Hrincewiczius, Albertas Kreczmanas, Hiacintas Starzeńskis.

Be pagrindinės vienuolyno bibliotekos, Žemaičių Kalvarijoje veikė nuo 1803 m. keturklasės, o nuo 1818 m. – šešiametės mokyklos biblioteka. Vizitoriaus Michalo Chlevinskio 1823 m. pranešime Vilniaus universitete nurodyta, kad mokiniams „vadovėliai parduodami pas mokyklos direktorių už įprastą kainą“; čia minimos ir pinigų rinkliavos, kurių dalis buvo skirta mokyklos bibliotekai komplektuoti [MAB RS, f. 165, b. 646/XLIV, l. 35–36]. Tai byloja ir vėlesnių vizitacijų medžiaga.

Glaudų vienuolyno (pagrindinės) ir mokyklos bibliotekų ryšį liudija „Mokyklos istorija“. 1819–1820 m. m. mokykla iš „Jo Šviesybės Imperatoriaus Aleksandro kabineto dovanų gavo Samuelio Bogumilo Lindės lenkišką žodyną, 1807 m. išleistą Varšuvoje“ [Kž. 6]. 1820–1821 m. m. „mokykla mokslo reikalams nieko negavo, bet reikalingomis knygomis mokytojus aprūpino vienuolynas“ [Kž. 6]. Tais pat metais „Jo Imperatoriškosios Didenybės Kabinetas dovanojo penkis veikalus (11 tomų) rusų kalba“, o kitais metais – 12 kny-

gų rusų kalba [Kž. 6]. 1822–1823 m. m. mokslo reikalams įsigyta 30 knygų, 1823–1824 m. m. pagalbinės mokymo priemonės papildytos iš aukų: „Liaudies švietimo departamento žinios“ (8 tomai) bei 7 įvairaus turinio knygų. Mokyklos lėšomis nupirktą 12 įvairių dalykų veikalų. 1825–1826 m. m. mokykla pirkė 14 veikalų, tarp jų „Indijos istoriją“ (1589 m. leidimas!), „Romos istoriją“, „Geografijos žodyną“, lenkų ir rusų kalbų gramatikos, retorikos, geodezijos vadovėlius. Buvo gauta ir dovanų: Vilniaus gimnazijos prancūzų kalbos mokytojas Karolis Plansovas (Planzow) dovanojo paties išleistą prancūzų kalbos gramatiką ir prancūzų-lenkų kalbų gramatiką; direktorius Venancijus Petraškevičius atidavė Apulėjaus knygelę „Apie Sokrato dvasią“. 1825–1826 m. m. mokykla prenumeravo „Kurier Litewski“ ir „Dziennik Wileński“. 1827–1828 m. m. mokyklos lėšomis buvo nupirktos 32 knygos, o vienuolyno lėšomis įsigytos 7 knygos, tarp jų – Fleury „Bažnyčios istorija“, Kniaževičiaus „Napoleono Bonaparto gyvenimas“, Volnėjaus „Pastabos apie tautų revoliucijas“. 1832–1833 m. m. mokyklos biblioteka gavo 11 knygų, tarp jų Jakobovičiaus „Rusų-lenkų kalbų žodyną“, logikos vadovėlį, „Katekizmą apie Visos Rusijos imperatoriaus Nikolajaus I garbę“ [Kž. 6, l. 3–47]. 1833 m. lapkričio 26 d. mokyklos prižiūrėtojas (*smotritelj*) kun. Augustinas Germanas Mokyklų direkcijai pranešė, kad biblioteka, kurios knygos įsigytos daugiausiai už mokinių surinktus pinigus, o kita (mažesnė) dalis – iš vienuolyno lėšų, prižiūrima gerai, yra sudarytas knygų katalogas [Kž. 4, l. 25].

2 LENTELE*

*Žemaičių Kalvarijos mokyklos knygų, gautų iš Vilniaus universiteto
1816–1829 m., apskaita*

Metai	Gauta vadovėlių	Kitų knygų	Iš viso	Kaina**	Mokykla sumokėjo	Neparduotos knygos (sid. rb.)
1816–1817	240	-	240	63,57	-	5,72
1817–1818	340	9	313	72,87	-	18,07
1818–1819	271	1	272	121,35	-	-
1819–1820	655	5	660	227,27	39,42	69,35
1820–1821	483	18	501	151,20	66,65	18,21
1821–1822	518	-	518	102,97	-	68,54***
1822–1823	717	22	739	172,75	178,87	37,83
1823–1824	904	19	923	226,98	-	
1824–1825	602	11	613	222,07	-	
1825–1826	1059	9	1068	175,90	-	
1826–1827	581	7	588	160,59	--	
1827–1828	781	-	781	248	-	137
1828–1829	833	-	833	198,89	-	
Iš viso	7948	101	8049	2144,41	384,94	354,72

*Sudaryta remiantis knygų, siunčiamų Žemaičių Kalvarijos mokyklai iš Vilniaus universiteto kanceliarijos, 1816–1829 m. registracijos žurnalu. Dokumentas saugomas ADK, Kž. 1. **Sidabro rubliais ir kapeikomis. ***1822 m. liepos 10 d. Universiteto vadovybė kainą sumažino iki 52 sid. rb 74 kp.

Kaip matyti iš pateiktos lentelės, „Mokyklos istorija“ bibliotekos komplektavimą atspindi tik iš dalies. Vadovėlių buvo gaunama daug daugiau, nei minima šaltinyje, tačiau jie buvo išplatunami tarp moksleivių. Jau buvo minėta, kad vadovėliai pardavinėti direktoriaus kabinete. Taigi mokykla šiuo atveju atliko ir tarpininko, knygų platintojo funkciją, nes moksleiviai galėjo pirkti ne tik vadovėlius, bet (tėvų paprašyti) ir rimtesnius veikalus. Kita vertus, didesniąją dalį spaudinių sudarė vadovėliai, kurie mokyklos bibliotekos nepasiekdavo. Gautų vadovėlių kiekiai nėra dideli palyginti su mokinių skaičiumi, nes šis perkopdavo net 550 moksleivių (kartu su parengiamąja klase) ribą. Antai 1817–1818 m. m. Žemaičių Kalvarijos mokyklo-

je mokėsi 564, o 1818–1819 m. m. – 555 moksleiviai [Kž. 4, l. 10–11], o vadovėlių tegauta atitinkamai 304 ir 271 (žr. 2 lentelę). Taip pat pabrėžtina, kad neturtingų ūkininkų vaikai vadovėlių dažnai neįpirkdavo ir jie likdavo gulėti sandėlyje: 1829 m. iš viso už 354 sidabro rublius (žr. 2 lentelę).

Su mokyklos biblioteka glaudžiai „bendradarbiavo“ vadinamasis Fizikos kabinetas, kartais vadinamas ir muziejumi. Iki 1826 m. jis buvo bibliotekos patalpoje. Iš esmės tai buvo universali, ne tik gamtos ir tikslųjų mokslų disciplinoms naudota įstaiga, kaupusi ir spaudinius bei rankraščius. Vargu ar aptariamam laikotarpiui vienuolynų išlaikomose mokyklose, gal išskyrus Kolainių karmelitų [Petkevičiūtė D., 1988, p. 17–18], sugebėta įrengti atskirus fizikos, matematikos, gamtos kabinetus. Plačiai suprantamų fizikos kabinetų „šleifas“ tebesidriekė nuo katalikiškos Apšvietos laikų. 1819–1820 m. m. buvo įsigytas 1809 m. Vienoje išleistas (Josifo Dirwaldto) „Senovės istorijos atlasas“ [Kž. 6], o 1821–1822 m. m. – po du gaublius ir Europos, Azijos, Afrikos, Amerikos ir Australijos žemėlapius, 1823–1824 m. m. gauti septyni Europos šalių žemėlapiai. Vis dėlto 1823 m. vizitatorius M. Chlevinskis Vilniaus universitetui pranešė, kad mokykloje trūksta žemėlapių [MAB RS, f. 165, b. 646, l. 35]. 1823 m. už direktoriaus bei kitų mokytojų pinigus įsigytas „Fontannad p. compressionem“, vėliau gautas barometras *de Luc*. Kabineta nuolat papildydavo dovanos: 1820–1821 m. m. Stanislovas Venclauskis (Węśławski), Telšių pavieta Žemės ribų teismo prezidentas, dovanojo Peterburgo miesto planą, o 1823 m. gegužės 2 d. – knygą „Tūkstantis naktų, arba arabiški nuotyčiai“ (6 tomus) ir trumpąjį „Anatomijos“ variantą [Kž. 6, l. 12].

1825–1826 m. m. Fizikos kabinetas, iki tol buvęs bibliotekos patalpoje, perkeltas į atskirą erdvesnę salę, suremontuotą mokyklos lėšomis. Jis papildytas Ni-

kolsono įrenginiu kietų kūnų svoriui matuoti, mineralais, paukščių ir žvėrių iškamšomis, naujomis krašto vabzdžių kolekcijomis. Vienuolyno sklype įsteigtas botanikos sodelis, kuriame užveista nemažai šalies ir kitų kraštų augmenijos, išgytas mokinių surinktų ir sudžiovintų augalų herbaras. Kūno ir botanikos piešiniam nupirktos 24 vaizdinės priemonės, tarp jų dvi Rafaelio darbų kopijos [Kž. 9, l. 21]. Įdomu, kad Fizikos kabinetas buvo tapęs savotišku muziejumi, mokytojų ir mokinių darbų depozitu⁶. Antai istorijos mokytojas Markolinas Liutkevičius atidavė mokinių perpieštus senovės žemėlapius, fizikos mokytojas Pranciškus Nargėla – keletą zoologijos ir botanikos piešinių, matematikos mokytojas Herkulanas Galdikovskis – vietovės topografinius žemėlapius, kuriuose „tiksliai atribota Jo Šviesybės kunigaikščio vyskupo Giedraičio Alsėdžių nuosavybė nuo Kalvarijos vienuolyno valdų“; literatūros mokytojas Dominykas Judickis dovanavo į vieną knygą surinktus geriausių moksleivių rašinius ir prakalbas, sakytas mokslo metų pradžioje ir šv. Tomo dieną.

1827–1828 m. m. kriauklių rinkinys papildytas 36 egzemplioriais, mineralogijos – 11; taip pat iš gipso nulipdytas imperatoriaus Aleksandro biustas Lindės lenkiško žodyno dovanojimo mokyklai atminimui. Atostogų metu direktorius ir fizikos mokytojas lankėsi Rygoje, aplankė Kabinetą (dominikonų vienuolyno?), Observatorijos biblioteką, gamyklas su garo mašinomis, gelumbės ir cukraus fabrikus. Liepojoje buvo apžiūrėtas kriauklių kabinetas ir roplių kolekcija.

1836 m. birželio 17 d. Rusijos imperatoriaus Nikolajaus I nurodymu ir Liaudies švietimo ministro Uvarovo įsakymu Baltarusijos Apygardos mokyklų di-

⁶ Tam tikrą muziejinę funkciją galima įžvelgti ir vienuolyno refektoriume: čia 1818 m. buvo medinė Nukryžiuotojo figūra, 4 drobėje tapyti paveikslai, 10 Žemaičių diecezijos vyskupų portretų (antroji galerija!).

rekcijai, Telšių apskrities Civiliniam mokyklų prižiūrėtojui, Rūmų tarėjui Kučajevui buvo liepta važiuoti į Žemaičių Kalvariją, uždaryti mokyklą ir Fizikos kabinetą, paimti biblioteką bei visą mokyklos archyvą [Kž. 6, l. 47].

Žemaičių Kalvarijoje dokumentai buvo kaupiami ir saugomi pagrindiniame vienuolyno archyve, bažnyčios archyve ir viešosios mokyklos archyve. Svarbiausiems dokumentams buvo skirtas vienuolyno archyvas. Apie tai užsimenama aprašant senojoje bažnyčioje saugomas relikvijas (Šv. Kryžiaus, Švč. Mergelės Marijos, šv. Kamilo Leliečio, šv. Vincento Ferero): visos jos turi atitinkamus autentiškumo patvirtinimus ir privilegijas (antspaudus, vyskupo raštus su parašu), o šie dokumentai saugomi vienuolyno archyve [Kž. 9, l. 3–4]. Tačiau pagrindinę vienuolyno archyve saugomų dokumentų dalį sudarė vienuolyno ekonominę ir finansinę padėtį atspindinti dokumentacija – pradedant steigimo (fundacijos) patvirtinimu ir baigiant Žemaičių Kalvarijos parapijiečių donacijomis. Tai liudija vizitacijų aprašymai, o ypač jų nuorašai [Kž. 9], nes daugelis originalių dokumentų, kaip buvo minėta, sudegė 1842 m., taip pat per 1896 m. gaisrą [Lietuvos vienuolynai, 1998, p. 427].

Bažnyčioje šalia liturginių knygų (dominikoniškų ir paprastų mišiolų, agendų, gradualų) saugoti ir kai kurie dokumentai. Antai 1820 m. vizitacijos akte tarp bažnytinių knygų išvardytos trys metrikų knygos: 1806–1820 m. krikšto knyga; 1808–1820 m. santuokų knyga; 1806–1820 m. mirimo knyga. Įdomu, kad tuomet 1769, 1776, 1778, 1785 ir 1788 m. bažnyčios ir vienuolyno inventoriai buvo įrašyti tarp vienuolyno bibliotekos knygų, Bažnyčios ir Pasaulietinės istorijos bei Geografijos skyriuje [LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 45]. 1840 m. tarp bažnytinių knygų teminimos neįvardytos „metrikų knygos“ [Kž. 9, l. 24].

Daugiau duomenų išliko apie mokyklos archyvą. XIX a. pabaigoje arba XX a. pradžioje jis kun. Vincento Padlewskio (Padlewski) pastangomis buvo atgabentas į Krokuvą ir perduotas dominikonų vienuolyno archyvui⁷. Kokiu būdu jis atsidūrė minėtojo kunigo rankose, nežinoma, tačiau akivaizdu, kad Žemaičių Kalvarijos mokyklos bibliotekos, kabineto ir archyvo konfiskavimu 1836 m. knygų, mokymo priemonių ir dokumentų „klajonių“ istorija nesibaigė.

Kaip formavosi mokyklos archyvas, nuolat fiksuojama „Mokyklos istorijoje“, saugomoje minėtame Krokuvos rinkinyje [Kž. 6]. Antai 1820 m. buvo gautas Vilniaus gubernijos mokyklų direkcijos vasario 19 d. raštas Nr. 74 apie „Mokyklos istorijos“ rašymą (ji pradėta rašyti kiek anksčiau, 1818–1819 m. m., nes vėliau virto paprasčiausiu „Metraščiu“) ir balandžio 8 d. VU vadovybės nurodymas Nr. 279, draudžiantis švenčių dienomis mokytojams ir mokiniams išvykti iš mokyklos, nes tai kenkia mokslo pažangumui. Tokio pobūdžio dokumentai buvo kaupiami vadinamojoje Įspėjimų ir nurodymų knygoje [Kž. 8]. 1823–1824 m. m. ji papildyta kitais VU nurodymais: apie mokinių priežiūrą ligos atveju; apie naują įsakymą dėl mokymo programų; apie sodalicijų panaikinimą; apie Kėdainių mokyklos panaikinimą; apie gegužės mėn. atostogų panaikinimą; apie mokinių mokslinių darbų rašymą lotynų kalba, taip pat instrukcijomis mokyklų direktoriams mokyklų kapelionams. 1825–1826 m. m. įprastos mokyklos archyve laikomos bylos buvo papildytos Namų prižiūrėtojams ir mokiniams skirtų įsakymų knyga (Krokuvos dominikonų archyve ji neminama). Tais metais mokykla išsiuntė 136 įvairaus pobūdžio laiškus ir gavo 51 tarnybinį raštą, kurių originalai „chronologiškai sudėti atskiroje byloje“ (tarp išlikusių Krokuvoje bylų ši neminama); Metraštyje, arba Dienos aprašymų knygoje (Krokuvoje ne-

⁷ 1994 m. šio archyvo darbuotojo Zigmanto Mazuro (O. Bruno OP) informacija.

minima), buvo užregistruoti 35 ypatingi įvykiai. 1827–1828 m. m. archyvą sudarė šios bylos⁸: 1) *Generalinių vizitacijų* [Kž. 2]; 2) Uždarų posėdžių; 3) Atsiunčiamų į mokyklą pavedimų ir raštų registras; 4) Išsiunčiamų raštų registras; 5) *Siunčiamų raštų kopijų knyga* [Kž. 3; Kž. 4; Kž. 5]; 6) Atvykstančių ir išvykstančių mokinių įrašų knyga; 7) Aukojimų knyga; 8) Pasitarimų su namų mokytojais knyga; 9) *Namų mokytojų raportų knyga* [Kž. 7]; 10) Mokinių pažangumo žurnalas; 11) Egzaminų žurnalas; 12) Ypatingų įvykių knyga; 13) Mokyklos direkcijos įsakymų knyga; 14) *Pavyzdingų mokinių*, arba „*Aukso knyga*“ [Kž. 10]; 15) Gaunamų vadovėlių žurnalas [Kž. 1]; 16) Posėdžių protokolų knyga; 17) Meteorologijų stebėjimų žurnalas; 18) Mokinių mokesčių ir išlaidų knyga. Taigi mokyklos archyve buvusių bylų repertuaras daug platesnis, nei išliko Krokuvos dominikonų vienuolyno archyve. Deja, apie dingusių dokumentų turinį tegalime spėlioti. Kita vertus, kai kurios bylos buvo „performuotos“ arba papildytos dokumentų nuorašais jau po mokyklos uždarymo [Kž. 8; Kž. 9; Kž. 11].

Bene įdomiausias iš Kalvarijos mokyklos archyvo išlikęs dokumentas, be „Mokyklos istorijos“, yra vadinamoji „Aukso knyga“⁹ [Kž. 10]. Į šį savotišką „Garbės albumą“ buvo įrašomi geriausi Žemaičių Kalvarijos mokiniai, pasižymėję per viešuosius egzaminus ir pavyzdingai elgęsi. Ji buvo užvesta 1823 m., o pirmasis į ją tų pačių metų birželio 28 d. pateko šeštokas Steponas Staškauskis (Staszkowski). Vėliau knygoje buvo įrašyti: 1825 m. – Motiejus Montvidas, Jurgis Skridaila (abu 6 klasės ir įrašyti Telšių pavieto mo-

⁸ Identifikuotos Krokuvos dominikonų archyve bylos pažymėtos kursyvu.

⁹ Księga Złota Służąca do Zapisywania Uczniów, którzy w czasie pobytu swojego w Szkołach rzetelny dali dowod przykłądnych Obyczaiów, chwalebney ku Zwierzchnikom uległości, usilney w przykłądaniu się do Nauk pilności <...> w Szkole Gimnazyalney Kalwaryyskiej Roku 1823 Sporządzona.

kyklų garbės globėjo Vladimiro Gadono ranka); 1827 m. – Dominykas Gelažius (Giełżyć), Dominykas Čiževskis (Czyzewski), Mykolas Sudemtas (Sudempt) (visi iš 1 parengiamosios klasės), Feliksas Kontrimas, Jurgis Nagevičius (2 „pavietinė“ klasė), Aloyzas Girdvainis, Ignotas Orlovskis, Juozapas Koločovskis (3 „pavietinė“ klasė), Ignotas Knipavičius, Felicijonas Myškovskis, Juzefas Dargevičius (1 gimnazijos klasė), Jonas Bartoševskis, Simonas Borisevičius, Romualdas Dargevičius (2 gimnazijos klasė), Antanas Valentinavičius, Kazimieras Narmuntas (Narmontt) (3 gimnazijos klasė); 1828 m. – Juozapas Jazdovskis (nusipelnė aukso medalio), Juozapas Zdačinskis (Zdaczyński) (nusipelnė sidabro medalio), o kiti buvo verti viešo pagyrimo. Prieš pat mokyklos uždarymą 1836 m. paskutinio jos prefekto I. Aleksandravičiaus į „Aukso knygą“ buvo įrašyti Jurgis Nezabitauskis, Dominykas Opulskis, Ipolitas Algminavičius, Pranciškus Vaištaras, Jonas Narutavičius, Ignotas ir Feliksas Silinskiai, Feliksas Andrijauskas (Andrzejewski), Juozapas Molis, Steponas Olenzakis, Mykolas Knipavičius, Jonas Valentinavičius, Jonas Girštautas.

Pažymėtina, kad šioje „Aukso knygoje“ palyginti nedaug lietuvių kultūrai nusipelnusių asmenų pavardžių (Jokūbas Kurmavičius ir Feliksas Kontrimas). Šį faktą galima paaiškinti vėlyvu knygos atsiradimu (1823 m.), nes kai kuriuos šviesuolius vizitatoriai anksčiau ne kartą vardijo tarp pasižymėjusių moksleivių (1814 m. Simoną Daukantą, 1815 m. Juozapą Čiuldą, 1815 ir 1817 m. Kajetoną Nezabitauskį). Kita vertus, dažniausiai iš valstiečių luomo kilusiems „kietakakčiams“ žemaičiams prasimušti buvo sunkiau, nei bajoraičiams. Nemažą vaidmenį vaidino mokyklos garbės globėjo, kuriam, anot M. Valančiaus užuominų [Valančius M., 1996, p. 25], dominikonai nevengdavo iškelti iškilmingus pietus, protekcija (plg. 1825 m. įrašą Vladimiro Gadono ranka).

Išvardytieji ir nepaminėti Žemaičių Kalvarijos mokyklos auklėtiniai neabejotinai naudojami vienuolyno ir mokyklos biblioteka, tačiau jų dvasinį brendimą ypač veikė mokytojo asmenybė.

Lietuviškai raštijai nusipelnė (1842 m. parengė didžiausią XIX a. pirmosios pusės apie 30 000 žodžių istorinį žodyną lietuvišku registru, dabar saugomą Rusijos mokslų akademijos bibliotekoje) [Subačius G., 2000, p. 375; Žukas V., 2000, p. 129] literatūros mokytojas Dominykas Sutkevičius, 1811–1812 m. m. pakeitęs nuo Lietuvos Brastos kilusį Jokūbą Falkovskį. „Žemaičių Kalvarijos mokyklos istorijoje“ pažymima, kad jis kilęs iš Raseinių apskrities, mokėsis Raseiniuose, o vėliau vienuolijoje [Kž. 6, l. 4]. D. Sutkevičius čia mokytojavo tik dvejus metus (1814–1815 m. m. jį pakeitė Dalmacijus Nosovičius, kilęs iš Lepelio apskrities), tačiau neabejotinai dirbo kūrybiškai. Jo vadovaujami trečios klasės mokiniai, taigi ir S. Daukantas, „rašė laiškus, prakalbas ir eiles pagal laisvai pasirinktą medžiagą“ [MAB RS, f. 165, b. 646, l. 5]. 1814 m. vizitacijos akte Jano Chodanio vadinamas literatūros mokytoju, 32 metų D. Sutkevičius buvo mokėsis VU Fizikos ir matematikos fakultete ir Žemaičių Kalvarijoje dar dėstė moralę, prigimtinę teisę, istoriją, geografiją [Merkys V., 1991, p. 23]. Vizitatorius pabrėžė, kad D. Sutkevičius „senovės istoriją dėstė iš vadovėlio, o Romos istoriją – iš rankraščio, parengto remiantis įvairiais lotyniškai rašiusiais istorikais, pamokose siedamas istoriją su senovės geografija, rodydamas žemėlapyje svarbiausias vietas“ [MAB RS, f. 165, b. 646, l. 5]. Taigi D. Sutkevičius galima laikyti vienu iš pirmųjų S. Daukanto istorijos mokytojų. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, *kaip* D. Sutkevičius mokė – „siedamas istoriją su senovės geografija“, t. y. išnaudodamas visą anksčiau aptartą Fizikos kabineto žemėlapių ir gaublių arsenalą, ugdydamas erdvinį mąstymą ir laiko suvokimą.

Galima teigti, kad daugelis Žemaičių Kalvarijos mokyklos auklėtinių vėliau pralenkė savo mokytojus, pasižymėjo kultūros baruose, nusipelnė lietuviškai raštijai, sukaupe didesnes ar mažesnes bibliotekas. S. Daukanto, 1814 m. baigusio keturklasę Žemaičių Kalvarijos mokyklą ir čia parašiusio pirmąjį savo darbą „Prižodey arba Trumpas o Tykras Pamokslas“ (nors tuo ir abejojama [Lebedys J., 1955, p. 55]), biblioteka buvo aptarta dar tarpukario Lietuvoje [Biržiška M., 1937]. Palyginus S. Daukanto ir Žemaičių Kalvarijos vienuolyno bibliotekų knygų sąrašus ryškėja tam tikros paralelės [Pacevičius A., 2000, p. 292, 303]. Dar parapinę mokyklą Žemaičių Kalvarijoje baigė bene didžiausias Žemaitijos ir visos Lietuvos bibliofilas Jonas Krizostomas Gintila, sukaupe daugiau kaip 20 000 tomų biblioteką [Pacevičius A., 2002/2, p. 190–213; Pacevičius A., 2002/3, p. 233–244]. Kalvarijos mokyklą baigė Motiejus Valančius, kurio nuopelnai lietuvių raštijai gerai žinomi. Aiškėja ir asmeninės M. Valančiaus bibliotekos, tegul ir nedidelės, kontūrai [Pacevičius A., 2002/1, p. 106–112; Pacevičius A., 2002/4, p. 49–72]. Esama duomenų ir apie kitų auklėtinių knygų rinkinius. Juos turėjo Juozapas Simforijonas Mieleška, būsimasis Rygos dominikonų vienuolyno viršininikas, pirmosios lietuviškos knygelės apie blaivybę „Knygelė apej žinias draugistes“ autorius, taip pat Vincentas Juzumas, surinkęs medžiagą Žemaičių vyskupijos istorijai, jos žemėlapiu leidėjas, daugelio religinių knygų autorius.

Aptartoji Žemaičių Kalvarijos knygos kultūra, jos sklaida bei funkcionavimas tarpininkaujant informacijos ir komunikacijos įstaigoms rodo, kad dominikonai Žemaičių Kalvarijoje derino tradiciją ir modernumą, įsitraukė į edukacinę programą, bet kartu griežtai laikėsi nustatytų regulų, siekiančių XIII a. Tai byloja akivaizdžiai egzistavusi vienuolyno ir mokyklos bibliotekų „atribojimo“ problema, nesietina vien tik su komplektavimo politika ar nuosavybės teise. Su kny-

ga Žemaičių Kalvarijoje susidūrė, tik kiek skirtingai traktavo ir naudojo, dauguma vienuolyno, bažnyčios ir mokyklos struktūrinių padalinių. Pabrėžtinai glaudus viešosios mokyklos archyvo, bibliotekos bei kabineto, atlikusio ir muziejaus funkcijas, ryšys. Tačiau dominikoniškąją tradiciją ir istorinę atmintį saugojo centrinė vienuolyno biblioteka. Neabejotina, kad vienais ar kitais kanalais ši „atminties“ institucija veikė minėtosios mokyklos auklėtinius, vėliau tapusius Lietuvos šalies šviesuoliais. Tai rodo jų sukauptos asmeninės bibliotekos bei gausus rankraštinių paveldas, kurių sudėtį ir turinį dar reiks tyrinėti.

The Culture of Book in the Dominican Friary of Žemaičių Kalvarija in the Light of Communication

Arvydas Pacevičius

The article addresses the culture of book as it has been manifested in the self-sustained yet communicating with the lay world Dominican friary of Žemaičių Kalvarija. Herein, the term “culture of book” has broad meaning pertaining not only to the culture of writ, but also to that of documentation in general. This culture had been unfolding in the archives of the church, the cloister, the public school and its library, as well as the “Cabinet of Physics” also known as the “museum.” The holdings of the main library of the cloister increased from 463 volumes in 1818 to 1485 in 1840. Regrettably, these books perished in the 1842 fire. In addition to traditional means of acquiring books (foreign purchase, inheritance from deceased friars), the library significantly relied on the services provided by Juozapas Zavadzki (Pl, Józef Zawadzki, 1781-1838), the printer at Vilnius University. The Dominican tradition was apparent in the library, which held books cherishing the cults of St Vincent of Ferre, St Dominic, and St Thomas Aquinas. Moreover, around forty authors represented in the library were Dominican friars. The holdings of the library of the public school (functioned in 1803–1836) that maintained close ties with the cloister remain unknown since its catalogue has not survived. At the director’s office, manuals were sold to pupils (in 1816–1829, the library acquired 8049 books worth 2144.41 silver roubles). Friars teaching at the school used the main library of the cloister. Thus, the school became a regional centre of book distribution.

The so-called “Cabinet of Physics” was closely associated with the school’s library. It provided supplementary teaching materials for teachers in exact and natural sciences as well as humanities. Importantly, the “Cabinet” also served as a museum, depositing the best pieces of pupils’ and teachers’ artworks. For example, drawing had been studied from paintings of Raphael. Teachers from Žemaičių Kalvarija maintained relations with similar “cabinets” in other schools: in 1828, they went on excursion to Riga and Liēpaja. After the closure of the school in 1836, the Tsarist government confiscated the holdings of the cabinet, the library, and the archives. However, a part of these holdings large enough to allow a reconstruction of a more or less thorough panorama of communications within the friary has survived in the Dominican cloister in Krakow. The manuscript codices entitled “Historia szkoły Publiczney Powiatowey Kalwaryiskiej” (The history of the district public school of Žemaičių Kalvarija, 1818–1836), “Księga Złota do Zapisywania Uczniów” (The golden book for recording pupils, 1823–1829), and “Kopije raportów do Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu (The copies of reports to the Imperial University of Vilnius, 1814–1822; 1821–1830) stand out of these materials. In addition to the school’s archives, the archives of the church and the cloister also held documents typical of such institutions: from books of metrics to foundation charters. Moreover, the main library of the cloister preserved and cherished the Dominican tradition and the friary’s historical memory. This made significant impact on spreading knowledge among pupils of the public school. Later many of its alumni (e.g., Motiejus Valančius, Simonas Daukantas, Vincentas Juzumas, Jonas Krizostomas Gintila (Pl, Jan Chryzostom Gintyło), Simforijonas Mieleška (Pl, Symphorianus Mieszko) became renown for their cultural activity and personal libraries. Thus, the wheel of social communication and transfer of knowledge had made a circle in the multi-faceted culture of the first half of the nineteenth century.

- Andriekus L., 1991 – Andriekus L., Pasilikau tik dangų mėlyną, V., 1991.
- Atminimas iš Žem. Kalvarijos, 1939 – Atminimas iš Žem. Kalvarijos, K., 1939.
- Balkutė R., 2002 – Balkutė R., Žemaičių Kalvarijos atlidai // Liaudies kultūra, 2002, nr.4.
- Bardowski M., 1643 – Bardowski M., Panegyricus Illustrissimo ac Reverendissimo Domino D. Georgio Tyszkiewicz <...>, Wilno, 1643.
- Baroque <...>, 1998 – Baroque: architecture, sculpture, painting, Cologne, 1998.
- Biržiška M., 1937 – Biržiška M., Simono Daukanto biblioteka // XXVII knygos mėgėjų metraštis, Kaunas, 1937.
- Błaszczyk G., 1985 – Błaszczyk G., Fundacje i fundatory klasztorów diecezji żmudzkiej w XVII i XVIII wieku // Lituanico-slavica Posnaniensia, I, Poznań, 1985.
- Błaszczyk G., 1993 – Błaszczyk G., Diecezja Żmudzka od XV do początku XVIII wieku, Poznań, 1993.
- Brensztejn M., 1924 – Brensztejn M., Zarys dziejow lvdwisarstwa na ziemiach b. Wielkiego Księstwa Litewskiego, V., 1924.
- Bružas K., Miškinis A., 1979 – Bružas K., Miškinis A., Varduva // Lietuvos TSR urbanistikos paminklai, V., 1979, t.2.
- Butvilaitė R., 1993 – Butvilaitė R., Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos aplankymo bažnyčios paveiksai ir sieninė tapyba // Žemaičių praeitis, V., 1993, d. 2.
- Czerski St., 1830 – Czerski St., Opis Żmudzkiej Dyecezyi przez X Stanisława Czerskiego, Wilno, 1830.
- Dictionary of Mary, 1985 – Dictionary of Mary, New York, 1985.
- Dobrowolski P., 1996 – Dobrowolski P., Wincenty Ferrer kaznodzieja ludowy późnego średniowiecza, Warszawa, 1996.
- Drėma V., 1980 – Drėma V., Architekto Augustino Kosakausko kūryba // Lietuvos TSR architektūros klausimai, V., 1980, t. 6.
- Drėma V., 1984 – Drėma V., Augustinas Kosakauskas // Statyba ir architektūra, 1984, nr. 1.
- Dundulis B., 1977 – Dundulis B., Švedų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVII–XVIII a., V., 1977.
- Fridrich A., 1911 – Fridrich A., TJ, Historje cudownych obrazów Najśw. Maryi Panni w Polsce, Kraków, 1911, t. 4.
- Giesmes Ape Szwęciouse <...>, 1773 – Giesmes Ape Swęciouse Panna Maria, par proce ir storone wiena Kuniga N. W. Zokanna S. Dominika. Kalwaryjos Ziemayciu Klosztoriaus Iszdrukawotos Metuose, 1773.
- Giesmės Dangaus <...>, 1998 – Giesmės Dangaus miestui,

- XVI–XVIII a./ Lietuvių bažnytinių giesmių antologija (Sudarytojai D. Pociūtė-Abukevičienė, M. Vaicekuskas), V., 1998.
- Griciūtė L., 2002 – Griciūtė L., Šv. Onos brolija ir jos veikla // *Žemaičių praeitis*, V., 2002, d. 10 (Alsėdžiai).
- Gumpfenberg W., 1659, 1672 – Gumpfenberg W., Atlas Marianus, quo Sanctae Dei Genetricis Mariae Imaginum Miraculosarum Origines... Monachii, 1659, 1672.
- Historia <...>, 1645 – *Historia Passionis Christi*, Varsaviae, 1645.
- Hryniewicz L., 1749 – Hryniewicz L., Przewodnik obchodzącym drogi męki Chrystusowej trakt nieomylny pokazujący albo sposób nabożnego obchodzenia Kalwaryi Zmudzkiej, przy kościele ww. OO. Dominikanow, założoney, Wilnie, 1749.
- Ivinskis Z., 1986 – Ivinskis Z., Rinkiniai raštai, Roma, 1986, t. 2.
- Jankauskas V., 1993 – Jankauskas V., Žemaičių Kalvarijos bažnyčios ir vienuolyno architektūrinio ansamblio raidos bruožai // *Žemaičių praeitis*, V., 1993, t.2.
- Jankevičienė A., 1996 – Jankevičienė A., Žemaičių medinių bažnyčių architektūra // *Dailė*, 1996, nr. 9.
- Janonienė R., 1996 – Janonienė R., Vilniaus Šv. Pranciškaus ir Bernardino bažnyčios dekoro ikonografinės programos: Kristaus Kančios tema // *Vilniaus dailės akademijos darbai / Ženklas ir simbolis senojoje Lietuvos dailėje*, 1996, t. 7.
- Jn 19, 30 – Evangelija pagal Joną // *Naujasis Testamentas*, Salzburg, 1989.
- Jocker A., 1842 – Jocker A., *Obraz bibliograficzny – historyczny literatury i nauk w Polsce*, t. 3, spocz. I., Wilno, 1842, spocz. I – III.
- Jurkus P., 1939 – Jurkus P., [Eilėraštis Švč. Dievo Motinai] // *Žemaičių prietelius*, 1939, nr. 27.
- Kalvaria Zmudzka <...>, 1649 – Kalvaria Zmudzka od iasnie wielmoznego przewielebnego pana Iego Mości Jerzego Tyszkiewicza Biskupa Zmudzkiego wystawiona, Vilnae, 1649.
- Kasakauskis J., 1681 – Kasakauskis J., Rožancius szwęciausios Maryos pannos yr saldžiausya warda Jezusa teypogi spاسبas apwayksciojima kalnu Kalwaryos Žiamayciu <...>, 1681.
- W. Koiałowicz A., 1650 – W. Koiałowicz A., *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum M. D. Lithauniae pertinentia*, Wilno, 1650.
- Kościół <...>, 1861 – Kościół i klasztor OO. Dominikanów w Kalwaryi na Żmujdzi // *Tygodnik illustrowany*, 1861, t.4, nr.116.
- Krikščioniškiosios ikonografijos <...>, 1997 – Krikščioniškiosios

- ikonografijos žodynas (Sudarytoja D. Ramonienė), V., 1997.
- Kurczewski J., 1912 – Kurczewski J., Biskupstwo Wileńskie, Wilno, 1912.
- Kž. 1 – Viešajai mokyklai Žemaičių Kalvarijoje atsiunčiamų iš Vilniaus universiteto knygų registracijos knyga, 1816–1831 (Księga w której się zapisują książki z Kancellaryi Uniwersytetu od Dnia 1 sierpnia Ru 1816 do Szkoły Publiczney Kalwaryyskiej przysyłające się sporządzona przez X. Augustyna Pawłowskiego Dozorcę tychże szkół podpisana, 1816–1831). ADK, Kž. 1.
- Kž. 2 – Žemaičių Kalvarijos mokyklos vizitacijų protokolai, 1803–1831 (Protokół miejscowy wizyt Generalnych w szkołach Kalwaryjskich Ru 1803 d. 21 7bra, 1803–1831). ADK, Kž. 2.
- Kž. 3 – Žemaičių Kalvarijos mokyklos raportų Vilniaus universitetui kopijų knyga, 1821–1830 (Kopije raportów). ADK, Kž. 3.
- Kž. 4 – Išsiųstoji korespondencija, 1830–1836 (Korepondencja wysłana). ADK, Kž. 4.
- Kž. 5 – Žemaičių Kalvarijos mokyklos raportų Vilniaus universitetui kopijų knyga, 1814–1822 (Kopije raportów do Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu, 1814–1822). ADK, Kž. 5.
- Kž. 6 – Žemaičių Kalvarijos viešosios pavieta mokyklos istorija, 1827–1836 (Historia szkoły Publiczney Powiatowey Kalwaryjskiej). ADK, Kž. 6.
- Kž. 7 – Namų mokytojų nuomonių apie mokinius knyga, 1827–1836 (Zdania dozorców domowych o uczniach Ru 1827 sporządzone). ADK, Kž. 7.
- Kž. 8 – Vilniaus universiteto vizitatorių įspėjimų ir nurodymų knyga, 1803–1823 (Xięga Przestrog i Zaleceń, 1803–1823). ADK, Kž. 8.
- Kž. 9 – Varia: išrašai iš įvairių aktų, 1797–1852 (Wypisy z różnych aktów, 1797–1852). ADK, Kž. 9.
- Kž. 10 – Aukso knyga, 1823–1829 (Księga złota, 1823–1829). ADK, Kž. 10.
- Kž. 11 – Liaudies švietimo ministerijos mokymo programos, 1808–1822 (Programy nauczania Ministerstwa Oświecenia Narodowego dla szkół powiatowych i gimnazjów, 1808–1822). ADK, Kž. 11.
- Lauraitis V., 1961 – Lauraitis V., Žemaičių Kalvarija, V., 1961.
- Lebedys J., 1955 – Lebedys J., Simonas Stanevičius, V., 1955.
- Lebedys J., 1976 – Lebedys J., Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime, V., 1976.
- Lietuva – Marijos žemė, 1993 – Lietuva – Marijos žemė (Teksto autorė Laima Šinkūnaitė), Marijampolė, 1993.

- Lietuvos architektūros <...>, 1994 – Lietuvos architektūros istorija / Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio, V., 1994, t. 2.
- Lietuvos vienuolynai, 1998 – Lietuvos vienuolynai / Vadovas, V., 1998.
- Lukšienė M., 1970 – Lukšienė M., Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje, Kaunas, 1970.
- MAB RS, f. 165, b. 646 (XLIV sąsiuvinis) – Mykolo Biržiškos medžiaga mokyklų Lietuvoje istorijai.
- Markauskaitė N., 1993 – Markauskaitė N., Žemaičių Kalvarijos stebuklingasis Dievo Motinos paveikslas // Žemaičių praeitis, V., 1993, t. 2.
- Merkys V., 1991 – Merkys V., Simonas Daukantas, V., 1991.
- Mikėnas S., 1992 – Mikėnas S., Paveikslų aptaisai XVII–XIX a. Lietuvoje // Nuo gotikos iki romantizmo, V., 1992.
- Misius K. – Misius K., Regiono švietimo raida XVI a.–1940 m. (Rankraštis).
- Misius K., Šinkūnas R., 1993 – Misius K., Šinkūnas R., Lietuvos katalikų bažnyčios / Žinynas, V., 1993.
- Mitkowska A., 1998 – Mitkowska A., Kalwaria w Werkach pod Wilnem na tle kalwarii polskich i europejskich, Kraków, 1998.
- Motuzas A., 1999 – Motuzas A., Mosėdžio ir Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio religinis ir kultūrinis tapatumas // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, V., 1999, t.15.
- Mozūraitis M., 1933 – Mozūraitis M., Žemaičių Kalvarijoje // Žvaigždė, 1933, nr. 12.
- * Pacevičius A., 2000 – Pacevičius A., Žemaičių Kalvarijos dominikonų bibliotekos autoriai ir knygos 1820 metais // Knygotyra, 2000, t. 36.
- Pacevičius A., 2002/1 – Pacevičius A., Asmeninė Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus biblioteka // Informacijos mokslai, 2002, t. 20.
- Pacevičius A., 2002/2 – Pacevičius A., Bibliofilo Jono Krizostomo Gintilos biblioteka: pobūdis ir komplektavimo šaltiniai // Knygotyra, 2002, t. 38.
- Pacevičius A., 2002/3 – Pacevičius A., Jonas Krizostomas Gintila: keli Žemaičių bibliofilo portreto bruožai // Žemaičių praeitis, V., 2002, d. 10 (Alsėdžiai).
- Pacevičius A., 2002/4 – Pacevičius A., Motiejus Valančius XIX a. knygos kultūroje // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, V., 2002, t. 20.
- Petkevičiūtė D., 1988 – Petkevičiūtė D., Laurynas Ivinskis, V., 1988.
- Proniewska K., 1856 – Proniewska K., Festyna Wielkiej Kalwaryi na Żmudzi, Wilno, 1856.
- Ragaišis, 1906 – Ragaišis kun. (Antanas Ragaišinskas),

- Žemaičių Kalvarijos aprašymas, ypatingai dievobaimingiems keleiviams į tą stebuklingąją vietą <...> sudėtas su 21 paveikslu, V., 1906.
- Raporty <...>, 1974 – Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim 1782–1792. PAN. 1974.
- Regula S. Augustini <...>, 1617 – Regula S. Augustini Episcopi et Constitutiones Fratrum Ordinis Praedicatorum. Gandavi, 1617.
- Roszczyński E., 1928 – Roszczyński E., Kalwaria Wejherowska, jej fundatorowie, duszpasterze i uroczystości, Wejherowo, 1928.
- Smart A., 1978 – Smart A., The Dawn of Italian Painting 1250–1400, London, 1978.
- Sondeckas J., 1911 – Sondeckas J., Žemaičių Kalvarija // Vasaros darbai („Aušrinės“ priedas), 1911, nr.4(11).
- Statyba ir architektūra, 1973 – Statyba ir architektūra, 1973, nr.10.
- Subačius G., 1998 – Subačius G., Žemaičių bendrinės kalbos idėjos, V., 1998.
- Święta <...>, 1775 – Święta z cierpiącym Jezusem Zabawa około piętnastu Męki Jego Tajemnic Dla obchodzenia Kalwaryi Kościoła Wornianskiego zebrana, Wilnie, 1775.
- Świętochowski R., Chruszczewski A., 1975 – Świętochowski R., Chruszczewski A., Polonia dominicana apud extraneos // Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1942, Warszawa, 1975, t. 2.
- Szostek I., 1975 – Szostek I., Biblioteka dominikanów lwowskich w świetle katalogu z roku 1776 // Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972 (Pod red. J. Kłoczowskiego), Warszawa, 1975, t. 2.
- Szymak G., 1755 – Szymak G., Prerogatywa zakonu Kaznodziejskiego z kronik domowych zebrana <...>, Wilno, 1755.
- Šaltinis, 1939 – [Skelbimas] // Šaltinis, 1939.
- Šinkūnaitė L. – Šinkūnaitė L., Vainikuotieji Marijos paveikslai // Katalikų pasaulis, 1993, rugpjūtis.
- Šinkūnaitė L., 1993 – Šinkūnaitė L., Žemaičių Kalvarijos bažnyčios „Dievo Motina su Kūdikiu“ // Lietuva – Marijos žemė, Marijampolė, 1993.
- Švėrebas P., 1998 – Švėrebas P., Žemaičių Kalvarija, buvęs dominikonų (vėliau marijonų) vienuolynas ir šv. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia // Lietuvos vienuolynai / Vadovas, V., 1998.
- Tėvynės sargas, 1926 – Tėvynės sargas, 1926, nr. 28.
- Totoraitis J., 1937 – Totoraitis J., Lietuvos Jeruzalė, Marijampolė, 1937.
- Totoraitis J., 1939 – Totoraitis J., Vyskupas Jurgis Tiškevičius:

- Žemaičių Kalvarijos įsteigėjas: 300 metų sukaktuvėms paminėti, Marijampolė, 1939.
- Turskytė V., 1999 – Turskytė V., Iš buvusios tremtinės pasvalietės Julijos Daukšienės prisiminimų, užrašytų 1999 m. vasarą Žemaičių Kalvarijoje // *Didžioji Kalvarija/ Atlaidų biuletėnis*, 2000 07 02, nr. 2
- Vaišnora J., 1958 – Vaišnora J. MIC, Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma, 1958.
- Valančius M., 1972 – Valančius M., Raštai, 1972, t. 2.
- Valančius M., 1996 – Valančius M., Pastabos pačiam sau, V., 1996.
- Vasiliūnienė D., 1994 – Vasiliūnienė D., Žemaičių Kalvarija // *Liaudies kultūra*, 1994, nr. 1, 2, 3.
- Vasiliūnienė D., 2001 – Vasiliūnienė D., Žemaičių Kalvarijos dominikonų bažnyčia XIX a. I pusės rašytiniuose šaltiniuose // *Menotyra*, 2001, nr. 2(23).
- Vasiliūnienė D., 2002 – Vasiliūnienė D., Alsėdžių menininkas Kazimieras Varnelis // *Žemaičių praeitis*, V., 2002, d.10 (Alsėdziai).
- Vienybė, 1918 – Vienybė, 1918, nr. 28.
- Vijūkas-Kojalavičius A., 1990 – Vijūkas-Kojalavičius A., Įvairenybės apie Bažnyčios būklę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (Vertė R. Jurgelėnaitė) // *Sietynas*, 1990, rugpjūtis.
- Vilainis A., 1943 – Vilainis A., Žemaičių Kalvarijoje // *Ateitis*, 1943, nr. 156.
- Vitėnas A., 2001 – Vitėnas A., Naujosios Jeruzalės idėja Vilniaus Verkių Kalvarijų architektūros ansamblyje / Dailės istorijos ir teorijos specialybės diplominis darbas bakalauro laipsniui įgyti, apgintas 2001 m. Vilniaus dailės akademijoje (Rankraštis), V., 2001.
- Vitėnas A., 2002 – Vitėnas A., Bernardiniškojo pamaldumo tradicija Tytuvėnų bažnyčios titule ir Kryžiaus kelyje / Vilniaus dailės akademijos dailės istorijos ir teorijos specialybės magistrantūros I kurso kursinis darbas (Rankraštis), V., 2002.
- Wacław X. z Sulgostowa, 1902 – Wacław X. z Sulgostowa Kapucyna (Nowakowski), O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej..., Kraków, 1902.
- Wolyniak, 1917 – Wolyniak (Gizycki J. M.), Wiadomości o dominikanach prowincyi Litewskiej, Krakow, 1917.
- Wołonczewskis M., 1848 – Wołonczewskis M., Žemajtiu Wiskupiste, Wilniuje..., 1848, d. 1–2.
- Žemaičių praeitis, 1993 – Žemaičių praeitis, V., 1993, d. 2.
- Žemaitis, 1928 – Žemaitis, 1928, nr. 25.
- Žinios <...>, 1897 – Žinios apie Žemaičių Kalvariją // *Tėvynės sargas*, 1897, nr.10.

- Žukas V., 2000 – Žukas V., Literatūros pabarėse, V., 2000.
- XVII a. Lietuvos lenkiškos <...>, 1998 – XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos: kontrolinis sąrašas (Parengė M. Ivanovič), V., Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 1998.
- XVII a. Lietuvos lotyniškų <...>, 1998 – XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas (Sudarė D. Narbutienė ir S. Narbutas), V., 1998.
- ADK — Archiwum OO Dominikanów w Krakowie (Dominikonų archyvas Krokuvoje).
- KAKA – Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas (b.142).
- KBA – Konstantino Bružo archyvas.
- KPCA – Kultūros paveldo centrinis archyvas (f. 11, ap. 2, b. 26).
- LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno ir bažnyčios vizitacijos aktai (f. 567, ap. 2, b. 417, b. 648; f. 669, ap. 2, b. 224, b. 228, b. 234; ap. 48, b. 306; f. 696, ap. 2, b. 940, b. 942; f. 1135).
- MAB RS – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius.
- VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.

Adomas Butrimas
Neringa Markauskaitė
Augustinas Vitėnas
Arvydas Pacevičius

Redaktorė
Bronė Vinevičienė

Dailininkas
Alfonsas Žvilius

Maketavo
Judita Židžiūnienė

Tiražas 1500 egz. Užsakymo
Nr 1850. Vilniaus dailės akademijos
leidykla, Dominikonų g. 15,
Vilnius, LT-2600. Spausdino UAB
„Sapnų sala“, Moniuškos g. 21-10,
Vilnius, LT-2004

Klaipėdos miesto savivaldybės VB

000025329

172
ze-49

19.60

9 789986 571889